မြောက်ဦးခေတ်နှောင်း ရခိုင်သမိုင်း
(အေဒီ ၁၆၃၈–၁၇၈၄)

ပြုစုသူ
ကျော်ဝင်းဦး

ရန်ကုန်တက္ကသိုလ်၊ သမိုင်းမဟာဝိဇ္ဇာဘွဲ့အတွက်

ထက်ဝက်ကျန်ရှိသောတာဝန်ကိုဖြည့်စွမ်းရန်

၁၉၉၆ ခု မေလတွင် တင်သွင်းသည့်ကျမ်းဖြစ်သည်။

ရန်ကုန်တက္ကသိုလ်
သမိုင်းဌာန
၁၉၉၆

ကျမ်းပြုသမိုင်းအချုပ်

ကျမ်းအမည်	**မြောက်ဦးခေတ်နှောင်း ရခိုင်သမိုင်း**		
ကျမ်းပြုသူ	ကျော်ဝင်းဦး	ဌာန	သမိုင်း
ရယူသောဘွဲ့	မဟာဝိဇ္ဇာ	ဘာသာ	သမိုင်း
ကျမ်းပြုအစနှစ်	၁၉၉၃	ကျမ်းပြီးနှစ်	၁၉၉၆
ကျမ်းတင်ရက်စွဲ		နှုတ်မေးပွဲရက်	

စာစစ်အဖွဲ့အဥက္ကဋ္ဌ	ဦးကျော်ဝင်း ပါမောက္ခ သမိုင်းဌာန ရန်ကုန်တက္ကသိုလ်	ကျမ်းကြီးကြပ်သူ	ဦးကျော်ဝင်း ပါမောက္ခ သမိုင်းဌာန ရန်ကုန်တက္ကသိုလ်

စာစစ်အဖွဲ့ဝင်	ပြင်ပစာစစ်
ဦးဘရွှေ ကထိက၊ သမိုင်းဌာန ရန်ကုန်တက္ကသိုလ်	ဒေါ်ခင်အုန်းမြင့် တွဲဖက်ပါမောက္ခ(အငြိမ်းစား) သမိုင်းဌာန ဖြင့်အတည်ပြုလက်ခံသည်။

အတိုမှတ်စာရင်း

ကုန်းဘောင်ဆက်	ကုန်းဘောင်ဆက်မဟာရာဇဝင်တော်ကြီး
င/လက်ရုံးသိုက်	င/လက်ရုံးသိုက်ကျမ်း
"ဆန်ရောင်းဝယ်ရေး"	"မြောက်ဦးခေတ်လယ်ဆန်ရောင်းဝယ်ရေး"
"ဒတ်ချ်-ရခိုင်"	"၁၇-ရာစု ဒတ်ချ်- ရခိုင်ဆက်ဆံရေး"
ဓညဝတီသစ်	ဓညဝတီရာဇဝင်သစ်
မဟာရာဇဝင်	ရခိုင်မဟာရာဇဝင်တော်ကြီးမူရင်းကျမ်း
မဟာသမတ	ရခိုင်မဟာသမတရာဇာရာဇဝင်
မင်းစောမွန်ရွှာတည်ခန်း	သက္ကရာဇ် ၇၉၃ ခု မင်းစောမွန်ရွှာတည်ခန်း
မင်းရာဇာကြီး	မင်းရာဇာကြီးစာတမ်း
မြန်မာမင်းအရေးတော်ပုံ	မြန်မာမင်းများအရေးတော်ပုံ
မြို့တံဆိပ်ခပ်	၇၉၂ မြောက်ဦးမြို့တော်မြို့တံဆိပ်ခပ်စာတမ်း
ရခိုင်	တိုင်းရင်းသားယဉ်ကျေးမှုရိုးရာဓလေ့ထုံးစံများ (ရခိုင်)
ရခိုင်ကျောက်စာ	ရှေးဟောင်းရခိုင်ကျောက်စာများ
ရခိုင်ညွှန့်ဖူး	ရခိုင်ညွှန့်ဖူးယဉ်ကျေးမှုဆောင်းပါးများ
ရခိုင်ဒင်္ဂါး	ရခိုင်ဒင်္ဂါးများ
"ရခိုင်ပြည်ပရောင်းဝယ်ရေး"	"၁၇ ရာစု ရခိုင်ပြည်ပရောင်းဝယ်ရေး"
ရခိုင်ရာဇဝင်	ရက္ခိုင်ရာဇဝင်
ရခိုင်သစ်	ရခိုင်ရာဇဝင်သစ်ကျမ်း
ရာဇဝင်	ငမည်ရခိုင်ရာဇဝင်
ရာဇဝင်ကြီး	ရခိုင်ရာဇဝင်ကြီး
"ရမ္မာဝတီစစ်တမ်း"	"ရမ္မာဝတီစစ်တမ်း"
လျှောက်ထုံး	မဟာပညာကျော်လျှောက်ထုံး
"Arakan's Place"	"Arakan's Place in the Civilization of the Bay"
"Aryan Settlement"	"The Legend of the Early Aryan Settlement of Arakan"
Chittagong History	A History of Chittagong
"Dutch Relations"	"'Studies in Dutch Relations with Arakan"
Economics	Principles of Economics
Great Image	The Land of the Great Image
"Mahamuni"	"The History of Mahamuni"
Mogul Empire	Travels in the Mogul Empire
"Mrauk-U"	"The City of Golden Mrauk-U"
JBRS	Journal of Burma Research Society
ROB	The Royal Orders of Burma
South-East Asia	A History of South-East Asia
Travels	Travels of Fray Sebastien Manrique

နိဒါန်း

ခေတ်ဟောင်းရခိုင်သမိုင်းတွင် ဓညဝတီ၊ ဝေသာလီ၊ လေးမြို့နှင့် မြောက်ဦးဟူ၍ ခေတ်ကြီးလေးခေတ်ထွန်းကားခဲ့သည်။ မြောက်ဦးမြို့တော်ကို ဗဟိုပြုပြီး မြောက်ဦးခေတ်ပေါ်ထွန်းခဲ့သည်။ မြောက်ဦးသည် ကုလားတန်နှင့် လေးမြို့မြစ်နှစ်သွယ်ကြားလွင်ပြင်ဒေသကို ကျောထောက်နောက်ခံပြုလျက် တည်ဆောက်ထားသောမြို့ဖြစ်သည်။ နန်းမြို့တော်ကို စနစ်တကျဖြတ်တောက်ထားသော တောင်စွယ်တောင်တန်းများအပေါ်၌ အောင်မြေအဖြစ် ရွေးချယ်ကာ တည်ဆောက်ထားသည်။

မြောက်ဦးမြို့တော်ကို မတည်ဆောက်မီ လောင်းကြက်သည် လေးမြို့ခေတ် (အေဒီ ၈၁၈-၁၄၃၀)၏ နောက်ဆုံးမြို့တော်ဖြစ်သည်။ လေးမြို့ခေတ်၏ နောက်ဆုံးဘုရင်မှာ နရမိတ်လှဖြစ်ပြီး အေဒီ၁၄၀၄ တွင် လောင်းကြက်ထီး နန်းအရိုက်အရာဆက်ခံအုပ်ချုပ်ရသူဖြစ်သည်။ နရမိတ်လှ၏လက်အောက်ခံ ဒလက်စား အနန္တသိန်၏ပုန်ကန်မှုကို မြန်မာဘုရင်မင်းခေါင်က အားပေးထောက်ခံလျက် လောင်းကြက်မြို့တော်ကို မင်းခေါင်၏တပ်များက လာရောက်တိုက်ခိုက်ခဲ့သည်။ အေဒီ ၁၄၀၆ တွင် လောင်းကြက်မြို့တော်ကျဆုံးပြီး မြန်မာမင်းလက်အောက်သို့ ရောက်ရှိခဲ့သည်။ စစ်ရေးရှုံးနိမ့်သောနရမိတ်လှသည် ဘင်္ဂလားနယ်သို့ အလုံးအရင်းနှင့် ဆုတ်ခွာနိုင်ခဲ့သောကြောင့် အင်းဝဘုရင်မင်းခေါင်သည် ရခိုင်မင်း၏အာဏာကို မသိမ်းယူနိုင်ခဲ့ချေ။ အင်းဝဘုရင်ထိန်းချုပ်ထားနိုင်သော ဒေသများမှာ လောင်းကြက်နှင့် ရခိုင်မြောက်ပိုင်းနယ်မြေအချို့သာဖြစ်သည်။ ရခိုင်တောင်ပိုင်းရှိ သံတွဲနယ်ကိုမူ နရမိတ်လှ၏ညီတော် နရနုက ထိန်းချုပ်ထားခဲ့သည်။

အင်းဝဘုရင်မင်းခေါင်သည် သမီးတော် ရွှေပြည်ချမ်းသာနှင့် သမက်နော်ရထာတို့ကို ရခိုင်ပြည်၏အုပ်ချုပ်ရေးအရာရှိအဖြစ် ခန့်အပ်တာဝန်ပေးခဲ့သည်။ အင်းဝဘုရင်မင်းခေါင်၏အုပ်ချုပ်ရေးသည် ခက်ထန်လွန်းသောကြောင့် ပုံမှန်တည်ရှိနေသည့် ရခိုင်တို့၏လူမှုစီးပွားအခြေအနေများကို ပျက်စီးပြောင်းလဲစေခဲ့ရာ ဆန့်ကျင်မှုများနှင့် ရင်ဆိုင်ကြုံတွေ့လာရသည်။

ယင်းအခြေအနေများကြောင့် သံတွဲနယ်ကို ထိန်းချုပ်ထားသူ နရမိတ်လှ၏ညီတော် နရနုသည် ပဲခူးမင်းရာဇဓိရာဇ်ထံ စစ်ရေးအကူအညီတောင်းခံခဲ့သည်။ ထိုစဉ်က အင်းဝဘုရင်မင်းခေါင်နှင့် ပဲခူးဘုရင်ရာဇာဓိရာဇ်တို့သည် တစ်ဦးကိုတစ်ဦး စစ်ရေး၊ နိုင်ငံရေးအရ လွှမ်းမိုးနိုင်ရန် ကြိုးပမ်းသည့်အနှစ်လေးဆယ်စစ်ပွဲကို တိုက်ခိုက်နေကြချိန်ဖြစ်သည်။ ယင်းသို့ ဧရာဝတီမြစ်စဉ်၌ ပေါ်ပေါက်နေသည့် စင်ပြိုင်အင်အားဖြစ်ပေါ်မှုကို အခွင့်ကောင်းယူပြီး ဒလက်စားသည် ယင်းနှင့်နီးရာ အင်းဝမင်းထံအကူအညီတောင်းသကဲ့သို့ သံတွဲစားသည် ပဲခူးမင်းရာဇာဓိရာဇ်ထံစစ်ကူတောင်းခဲ့သည်။ ရာဇာဓိရာဇ်၏ တပ်များသည် အေဒီ ၁၄၀၇တွင် လောင်းကြက်ကို လာရောက်တိုက်ခိုက်ပြီး မြန်မာတို့လက်ထဲမှ သိမ်းယူအုပ်ချုပ်ခဲ့သည်။ သို့ဖြစ်ရာ ဧရာဝတီမြစ်စဉ်အတွင်း ပေါ်ပေါက်နေသည့် အနှစ်လေးဆယ်စစ်ပွဲသည် ရခိုင်သို့ကူးစက်ကာ တြိဂံပုံသဏ္ဍာန် စစ်မြေပြင်ပေါ်ထွန်းလာခဲ့သည်။ ဆယ်စုနှစ်တစ်နှစ်ကျော်ကြာကာလအတွင်း အင်းဝနှင့် ဟံသာဝတီတို့ ရခိုင်ကို စစ်မြေပြင်ပြုကာ အပြန်အလှန်တိုက်ခိုက်ကြခြင်း၊ ရှုံးနိမ့်သူအပေါ် အောင်နိုင်သူများပြုကျင့်တတ်သည့် သဘာဝအတိုင်း ရခိုင်များအပေါ် ပြုကျင့်ကြခြင်းတို့ကြောင့် ရခိုင်သည် အပျက်အစီးဘေးဒုက္ခများစွာနှင့် ရင်ဆိုင်ကြုံတွေ့ခဲ့ရသည်။

ဘင်္ဂလားသို့ ဆုတ်ခွာခဲ့သည့် ရခိုင်ဘုရင် နရမိတ်လှသည် ဘင်္ဂလားမင်း၏ စစ်ရေးအကူအညီဖြင့် လောင်းကြက်ကို အေဒီ ၁၄၂၉ တွင် ပြန်လည်သိမ်းယူနိုင်ခဲ့သည်။ နရမိတ်လှအဖို့ လောင်းကြက်မြို့တော်သည် စစ်ရှုံးခဲ့ရသော မြို့ဖြစ်သည်။ သို့ဖြစ်ရာ ခေတ်သစ်နှင့် မင်းဆက်သစ်ကို ပြန်လည်တည်ဆောက်လိုသော နရမိတ်လှသည် စစ်ရေးအရ ပိုမိုကောင်းမွန်သည့် မြောက်ဦးကို မြို့တော်အဖြစ် ရွေးချယ်ခဲ့သည်။ မြောက်ဦးမြို့ကို မြို့တော်အဖြစ်တည်ဆောက်ပြီးနောက် နရမိတ်လှသည် မင်းစောမွန်ဘွဲ့ကို ခံယူခဲ့သည်။ မင်းစောမွန်၏ စစ်ရေးအောင်မြင်မှုများနှင့်အတူ ပေါ်ထွန်းလာသည့် ရခိုင်မြောက်ဦးနိုင်ငံတော်သည် ဘစောဖြူ (၁၄၅၉-၁၄၈၂)နှင့် မင်းဗာကြီး (၁၅၃၁-၁၅၅၃)တို့လက်ထက်မှ စတင်ပြီး မည်သည့်ဘင်္ဂလားမင်း၊ မြန်မာမင်းတို့၏ ဩဇာနှင့်မျှမပတ်သက်ဘဲ ခေတ်ဟောင်းအရှေ့တောင်အာရှ သက်ဦးဆံပိုင်နိုင်ငံများ၏ ဓလေ့နှင့်အညီ တည်ရှိလာခဲ့သည်။ မြောက်ဦးနှင့် ခေတ်ပြိုင်မြန်မာဒေသ၌ ပေါ်ထွန်းခဲ့သော နိုင်ငံတော်များမှာ အင်းဝ၊ ဟံသာဝတီ၊ တောင်ငူ၊ ညောင်ရမ်းနှင့် ကုန်းဘောင်ခေတ်ဦးနိုင်ငံတော်များဖြစ်ကြသည်။

ဤကျမ်းတွင် မြောက်ဦးခေတ်နှောင်း ရခိုင်သမိုင်းကို နိုင်ငံရေး၊ စီးပွားရေး၊ လူမှုရေးဟူ၍ အခန်းသုံးခန်းခွဲခြားတင်ပြ

အခန်း(၁)
နိုင်ငံရေး

မြောက်ဦးခေတ်သည် အေဒီ ၁၄၃၀ မှ ၁၇၈၄ ထိ ရှည်ကြာခဲ့ပြီး မင်းပေါင်းလေးဆယ့်ရှစ်မင်းတို့နှစ်ပေါင်း ၃၅၄ နှစ်အကြာအုပ်စိုးခဲ့ပေသည်။ မြောက်ဦးခေတ်ကို အေဒီ ၁၄၃၀ မှ ၁၅၃၁ ထိ မြောက်ဦးခေတ်အစောပိုင်း၊ အေဒီ ၁၅၃၁ မှ ၁၆၃၈ ထိ မြောက်ဦးခေတ်ခေတ်လယ်နှင့် အေဒီ ၁၆၃၈ မှ ၁၇၈၄ ထိ မြောက်ဦးခေတ်နှောင်းပိုင်းဟူ၍ ဖော်ပြကြသည်။ ၁ ဤအခန်းတွင် မြောက်ဦးခေတ်နှောင်းပိုင်း၏ နိုင်ငံရေးကို တင်ပြပါမည်။ မြောက်ဦးခေတ်နှောင်းပိုင်း တွင် မင်းပေါင်းနှစ်ဆယ့်ရှစ်မင်းအုပ်စိုးခဲ့ကြသည်။ ဤမင်းများကို အောက်ဖော်ပြပါ မင်းစဉ်ဇယားအတိုင်း တွေ့ရှိရသည်။

မြောက်ဦးခေတ်နှောင်းမင်းစဉ်ဇယား၂

စဉ်	မင်းအမည်	နန်းစံနှစ်	မှတ်ချက်
၁	နရပတိကြီး	၁၆၃၈ -၁၆၄၅	
၂	သတိုးမင်းတရား	၁၆၄၅ -၁၆၅၂	
၃	စန္ဒသုဓမ္မရာဇာ	၁၆၅၂ -၁၆၇၄	
၄	ဥဂ္ဂါဗလရာဇာ	၁၆၇၄ -၁၆၈၅	
၅	ဝရဓမ္မရာဇာ	၁၆၈၅ -၁၆၉၂	
၆	မဏိသုဓမ္မရာဇာ	၁၆၉၂ -၁၆၉၄	
၇	စန္ဒသူရိယဓမ္မရာဇာ	၁၆၉၄ -၁၆၉၆	
၈	ငတုံနော်ရထာ	၁၆၉၆	(၁၅)ရက်နန်းစံခဲ့သည်
၉	မာရုပ္ပိယ	၁၆၉၆-၁၆၉၇	
၁၀	ကာလမန္ဒာတ်	၁၆၉၇-၁၆၉၈	
၁၁	နရာဓိပတိ(၁)	၁၆၉၈-၁၇၀၀	
၁၂	စန္ဒဝိမလရာဇာ	၁၇၀၀-၁၇၀၆	
၁၃	စန္ဒသူရိယရာဇာ(၁)	၁၇၀၆-၁၇၁၀	
၁၄	စန္ဒဝိဇယရာဇာ	၁၇၁၀-၁၇၃၁	
၁၅	စန္ဒသူရိယရာဇာ(၂)	၁၇၃၁-၁၇၃၄	
၁၆	နရာဓိပတိ(၂)	၁၇၃၄-၁၇၃၅	

၁။ ရခိုင်ရာဇဝင်ကြီး၊ ပေမူ(ရန်ကုန်တက္ကသိုလ်များ ဗဟိုစာကြည့်တိုက်၊ တိုက်ပိုင်အမှတ်၊ ၉၈၃၇)၊ ဈား/ကျော-ထား/ဝမ်း။ (နောင်ဤကျမ်းကိုကိုးထားလျှင် ရာဇဝင်ကြီး ဟု ဖော်ပြပါမည်။)

၂။ ယင်း၊ ပဲ/ဝမ်း-ထား/ဝမ်း။

ယင်းသို့မဟာသမ္မတ၏ ဦးဆောင်မှု သဘောတရားကို ရခိုင်ဘုရင်များလက်ခံ၍ တိုင်းပြည်ကို အုပ်ချုပ်သည်ဟု လက်ခံထားကြသော်လည်း လက်တွေ့ကျင့်သုံးကြရာ၌ ရခိုင်လူ့အဖွဲ့အစည်းမှ တင်မြှောက်၍ ဖြစ်ပေါ်လာသော မင်းဟူ၍ ရခိုင်ကျောက်စာများနှင့် ရာဇဝင်ကျမ်းများ၌ မတွေ့ရှိရသေးပေ။ ရခိုင်ပြည်၏နောက်ဆုံးမင်းဖြစ်သော မဟာသမတရာဇာ (၁၇၈၂-၁၇၈၄)ကို မှူးမတ်နှင့်ပြည်သူများက မင်းအဖြစ်ရွေးချယ်တင်မြှောက်သည်။[၅] ဟုဆိုသော်လည်း လက်တွေ့တွင် မဟာသမတကို လူထုခေါင်းဆောင်အဖြစ် တင်မြှောက်သည့် သဘောတရားနှင့်ညီသော လုပ်ဆောင်ချက်များအထင်အရှား မတွေ့ရှိရပေ။ မြောက်ဦးနန်းတွင်းရှိ မှူးမတ်များ၊ မြို့သူမြို့သားများ၏ သဘောအရတင်မြှောက်သည့် သဘောမျှသာလက်ခံရန်ရှိသည်။ ထီးနန်းအာဏာရရှိအောင် ဆောင်ရွက်ခဲ့ကြသည့်မင်းများ၏ လုပ်ဆောင်ချက်ကို စိစစ်သော် အစဉ်အလာထီးနန်းဆက်ခံခွင့် ဓလေ့အရဆက်ခံခြင်း၊ နန်းတွင်းပုန်ကန်မှုဖြင့် ထီးနန်းရရှိခြင်းများနှင့် ဒေသဆိုင်ရာအာဏာပိုင်များက တော်လှန်ပုန်ကန်၍ အာဏာရရှိလာခြင်းများကိုသာ တွေ့ရသည်။ သို့ဖြစ်ရာ မြောက်ဦးနိုင်ငံတော်၏ နိုင်ငံရေးအာဏာဆင်းသက်ပုံ၊ အာဏာရရှိပုံမှာ မဟာသမတအာဏာရရှိလာပုံနှင့် မတူညီဘဲ ခေတ်ဟောင်းကမ္ဘာ့သမိုင်းတွင် ပေါ်ထွန်းခဲ့သည့် သက်ဦးဆံပိုင်မင်းများ[၆] ၏အာဏာရရှိလာပုံ သဘောတရားအတိုင်းသာ တွေ့ရသည်။

မြောက်ဦးခေတ် ရခိုင်ဘုရင်များသည် ရခိုင်လူမျိုးမှ ဆင်းသက်လာသူများသာ ဖြစ်ကြသည်။ သို့ရာတွင် မင်းဖြစ်ရေးအတွက် လက်ခံထားကြသည့် သဘောတရားများ၌ မင်းဟူသည် အတိတ်ဘဝမှ ဖြည့်ဆည်းခဲ့သော ပါရမီ၊ ဘုန်းတန်ခိုးတော်များကြောင့် မင်းအဖြစ်ကို ရရှိလာသူဖြစ်သည်။ မင်းဖြစ်ရန် မဟာသမ္မတမျိုးနွယ်မှ ဆင်းသက်သူဖြစ်ရမည်။ သားတော်အစဉ် မြေးတော်အဆက် မြစ်တော်အညွန့်ဟူသော မူအရ ထီးနန်းဆက်ခံခွင့်ရှိသူဖြစ်ရန် လိုသည်စသည်ဖြင့် ခံယူထားသော သဘောတရားများ ရှိသည်။ ဤသဘောတရားများသည် ရခိုင်လူ့အဖွဲ့အစည်းကို ခိုင်မာစွာလွှမ်းမိုးလာခဲ့ရာ ထီးနန်းအပြောင်းအလဲပေါ်ပေါက်တိုင်း ကြုံတွေ့ရသည့် အာရီယန်မျိုးစစ်မှု မစစ်မှုဟူသော နိုင်ငံရေးပြဿနာများသည် ယင်းထီးနန်းဓလေ့များအပေါ်အခြေခံခဲ့သည်။ ယင်းသို့နိုင်ငံရေးပြဿနာပြင်းထန်လာမှုသည် နိုင်ငံစည်းရုံးမှုကို တိုက်ရိုက်အကျိုးသက်ရောက်စေခဲ့ရာ မြောက်ဦးခေတ်နှောင်းပိုင်း နိုင်ငံအာဏာတည်ငြိမ်မှုများသည် ဤအချက်များ ပေါ်တွင် အခြေခံဖြစ်ပေါ်လာခဲ့သည်။

ရခိုင်ဘုရင်များ ပိုင်ဆိုင်သည့် အာဏာတော်မှာ အဆုံးအစမရှိပေ။ နိုင်ငံတော်အာဏာအရပ်ရပ်ကို ပိုင်ဆိုင်ထားသူဖြစ်သည်။ မြောက်ဦးခေတ်မင်းများ၏ "ရာဇာဓိပတိ"၊ "ရာဇာဓိရာဇာ"၊ ရက္ခာဓိပဓိ"[၇] ဘဝသျှင်[၈] မြေကြီးထီးမိုးအစိုးရသောမင်း[၉] ဟူသောခံယူထားမှုများသည် မင်း၏အာဏာတော်အကျယ်အဝန်းကို ပေါ်လွင်စေသည်။ မင်းများသည် ရခိုင်ပြည်သူများနှင့်လက်အောက်ခံမင်းများ၏ ဘဝရှင်၊ သက်ဦးဆံပိုင်ဖြစ်သည်။ မင်း၏အာဏာကို ထိန်းကျောင်းရန် မင်းသည်ဘိသိက်ခံယူရမှု၊ မင်းကျင့်တရားဆယ်ပါး[၁၀] သင်္ဂဟတရားလေးပါး[၁၁] အပရိဟာနိယတရားခုနှစ်ပါး[၁၂] တို့ကိုလိုက်နာရမှု၊ ဗုဒ္ဓတရားတော်များ၏ အဆုံးအမကို လိုက်နာရမှုများရှိသော်လည်း ထိုသဘောတရားများကို လက်တွေ့ကျင့်သုံးမှုမှာ မင်းများနှင့်သာဆိုင်သည်။ မင်းကျင့်တရားနှင့် မကိုက်ညီသောမင်းကို မင်းကျင့်တရားနှင့်အညီ နေထိုင်ရန် အရေးယူထိန်းကျောင်း

၅။ ရာဇဝင်ကြီး၊ ထား/ဝမ်း၊ ၇-၈။

၆။ autocratic monarchies

၇။ ကုလားကဘုရားကျောက်စာ၊ သက္ကရာဇ် ၉၀၇၊ ကြောင်း ၁။

၈။ (က) တေဇရာမကျောက်စာ၊ သက္ကရာဇ် ၁၀၇၃၊ ကြောင်း ၃။
(ခ) ကြေးအမြောက်စာ၊ သက္ကရာဇ် ၁၁၀၃၊ ကြောင်း ၁။

၉။ သရက်တပင်တောင်မော်ဘုရားကျောက်စာ၊ သက္ကရာဇ် ၉၀၇၊ ကြောင်း ၈-၉

၁၀။ အလှူပေးခြင်း၊ သီလဆောက်တည်ခြင်း၊ စွန့်ကြဲပေးကမ်းခြင်း၊ ဖြောင့်မတ်ခြင်း၊ စိတ်နူးညံ့ခြင်း၊ ငြိုးခြံခြင်း၊ ဥပုသ် စောင့်ထိန်းခြင်း၊ အမျက်မထွက်ခြင်း၊ မညှင်းဆဲခြင်း၊ သည်းခံခြင်း၊ ပြည်သူနှင့်မဆန့်ကျင်ခြင်း။ (ကဝိသာရ၊ မဟာပညာကျော်လျှောက်ထုံး၊ (ရန်ကုန်၊ ဟံသာဝတီပုံနှိပ်တိုက်၊ ၁၉၆၄)၊ စာ ၁၁၀၊ နောင်ဤစာအုပ်ကို ကိုးကားလျှင် ကဝိသာရ၊ လျှောက်ထုံးဟု ဖော်ပြပါမည်)

၁၁။ အခွန်အတုပ်ပြည်သူတို့၌ ဆယ်ဘို့တစ်ဘို့ ခံယူရာလွန်စွာမပြုခြင်း၊ မင်းမှုထမ်းစွဲမြဲသူတို့အား ရိက္ခာဝတ်စားပေးကမ်းခြင်း၊ ဆင်းရဲသားပြည်သူတို့အား ဥစ္စာရင်းနှီးပေးကမ်းခြင်း၊ ဆွေကြီးမျိုးကြီးသူတော်ကောင်း ပညာရှိတို့အား ချစ်ဖွယ်သော စကားကို ဆိုတတ်ခြင်း။ (ကဝိသာရ၊ လျှောက်ထုံး၊ စာ -၁၁၄)

၁၂။ ပညာရှိမှူးကောင်းမတ်ကောင်းတို့နှင့် ပစ္စုပ္ပန်သံသရာ တိုင်းပြည်သာယာသောအကြောင်းများကို မပြတ်စည်းဝေးပြောဆိုခြင်း၊ ရှေးမင်းကောင်းမင်းမြတ်တို့ ထုံးဥပဒေပြုလျက် ကောင်းသောအမှုပညတ်ထားခဲ့သည်ကို မဖောက်မပြန်ခြင်း၊ သူတော်မြတ်တို့အား ဂါဝရတရားမပြတ်ပြု၍ ကောင်းသောစကားကို နားထောင်ခြင်း၊ သွမ်းသွပ်၍ သူ့မယားသားတို့ကို ကျူးလွန်စွာ မပြုခြင်း၊ ပြည်တွင်းပြည်ပစောင့်နေကုန်သော သမ္မာဒေဝနတ်တို့အား နတ်စာ အပြတ်ပေးခြင်း၊ ရဟန်းသံဃာ တို့၌ ကောင်းသောအကျင့်ကို ကျင့်ရာသောအကြောင်း ပညတ်စောင့်ရှောက်ခြင်း၊ တိုင်းတစ်ပါး၌ ရှိသော သူတော်ကောင်း ပညာရှိတို့အား ရောက်ပေါက်ပေးကမ်း၍ မင်းချင်းမိတ်ဆွေဝင်ခြင်း။ (ကဝိသာရ၊ လျှောက်ထုံး၊ စာ၊ ၁၁၃-၁၁၄)။

ထိန်းချုပ်ခြင်းနှင့် ပြည်သူများသို့ သဘောတရားရေးသွပ်သွင်းပြီး ထိန်းချုပ်ခြင်းဟူ၍ နှစ်မျိုးကို လုပ်ဆောင်ခဲ့ကြသည်။ သဘောတ ရား ရေးသွပ်သွင်းခြင်းတွင် သုံးမျိုးတွေ့ရှိရသည်။ ပထမအချက်တွင် အစဉ်အလာအရ လက်ခံလာသည့် သဘောတရားများ ဖြစ်ကြသည်။ ယင်းတို့မှာ ရခိုင်သည် အာရီယန်၏အဆက်အနွယ်ဟု ခံယူမှု၊ မင်းသည် မဟာသမ္မတမှ ဆင်းသက်မှု၊ မင်းများဘိသိက်ခံယူရမှု၊ ဗေဒင်၊ အင်း၊ ယတြာ၊ နက္ခတ်၊ အတိတ်၊ တဘောင်၊ တရင်း၊ စနည်းများကို လက်ခံယုံကြည်မှု၊ ဟိန္ဒူမစလေ့များနှင့် ရိုးရာနတ်များ၏တန်ခိုးတော်များကို လက်ခံစေမှုတို့ဖြစ်သည်။ ဒုတိယအချက်မှာ ဗုဒ္ဓတရားတော်များ၏ အဆုံးအမကို လက်ခံယုံကြည်စေမှုဖြစ်သည်။ တတိယအချက်မှာ မဟာမုနိဘုရားနှင့်ဆိုင်သော အချက်ဖြစ်သည်။ မဟာမုနိ ဘုရားသည် ဗုဒ္ဓကိုယ်တော်တိုင် ရခိုင်ပြည်ဓညဝတီမြို့တော်သို့ ကြွရောက်ခဲ့စဉ်က ဗုဒ္ဓ၏ရင်ငွေ့တော်ဖြင့် သွန်းလုပ်ခဲ့ခြင်း၊ ရခိုင်ပြည်မင်းနှင့် နိုင်ငံတော်ကို စောင့်ရှောက်ခြင်း၊ သာယာဝပြောမှုနှင့် ငြိမ်းချမ်းမှုကို ဖြစ်ထွန်း စေခြင်း၊ တိုင်းတစ်ပါးအန္တရာယ်များကို ကာကွယ်နိုင်စွမ်းရှိခြင်း စသည့်တန်ခိုးတော်များရှိကြောင်း မင်းနှင့်ပြည်သူတို့ လက်ခံယုံကြည်ခဲ့ကြသည်။[၂၀]

မြောက်ဦးခေတ်အစောပိုင်း (၁၄၃၀-၁၅၃၁)နှင့် မြောက်ဦးခေတ်လယ် (၁၅၃၁-၁၆၃၈)ကာလများတွင် စိုးစံခဲ့ကြသည့် ဘုရင်များသည် အထက်ဖော်ပြပါ သက်ဦးဆံပိုင် နိုင်ငံရေး သဘောတရားများကို နိုင်ငံရေးစနစ်တစ်ခုအဖြစ် ကျင့်သုံး၍ တိုင်းပြည်ကို အုပ်ချုပ်ခဲ့ကြသည်။ သို့ရာတွင် မြောက်ဦးခေတ်နှောင်း (၁၆၃၈-၁၇၈၄)ကာလမှ စပြီး နိုင်ငံတော် စုစည်းခိုင်မာမှု တဖြည်းဖြည်းကျဆင်းလာခဲ့သည်။ ယင်းသို့ကျဆင်းလာသည့်ပြောင်းလဲမှုဖြစ်စဉ်များကို မြောက်ဦးခေတ်လယ် နှောင်းပိုင်း သီရိသုဓမ္မရာဇာ (၁၆၂၂-၁၆၃၈)လက်ထက်တွင် စတင်တွေ့ရှိရသည်။

သီရိသုဓမ္မရာဇာသည် ရခိုင်ထီးနန်းကို အေဒီ ၁၆၂၂ တွင် ဆက်ခံအုပ်စိုးခဲ့သည်။[၂၂] သီရိသုဓမ္မဆက်ခံအုပ်စိုးရသော မြောက်ဦးခေတ် ရခိုင်ပြည်သည် ယင်း၏ဘေးလောင်းတော်၊ ဘိုးလောင်းတော်များဖြစ်ကြသည့် မင်းမာကြီး (၁၅၃၁-၁၅၅၃)၊ မင်းရာဇာကြီး (၁၅၉၃-၁၆၁၂)၊ မင်းခမောင်း (၁၆၁၂-၁၆၂၂)တို့လက်ထက်တွင် စီးပွားရေးကြွယ်ဝမှု၊ နိုင်ငံရေး စုစည်းခိုင်မာမှု၊ စစ်ရေးအင်အားကြီးထွားမှုများနှင့် ယင်းတို့အပေါ်အခြေခံပေါ်ထွန်းလာသည့် ယဉ်ကျေးမှုအဆောက်အအုံ တစ်ခုလုံးဖွံ့ဖြိုးသည့် အခြေအနေသို့ ရောက်ရှိခဲ့သည်။ နိုင်ငံရေးဩဇာပျံ့နှံ့ရာ နယ်ပယ်သည်လည်း အနောက်မြောက်ဖက်တွင် တိပူရနယ်များ[၂၃]၊တောင်ဖက်တွင် နေဂရေအင်ငူ၊ အနောက်ဖက်တွင် ဘင်္ဂလားပင်လယ်အော်၊ အရှေ့တောင်ဖက်တွင် ဧရာဝတီမြစ်ဝကျွန်းပေါ်ဒေသများထိ ကျယ်ပြန့်ခဲ့သည်။[၂၄] ထိုသို့ကျယ်ပြန့်သော ပိုင်နက်နယ်မြေများပေါ်တွင် နိုင်ငံရေး၊ စီးပွားရေး စုစည်းတည်ဆောက်နိုင်ခဲ့မှုများနှင့် အာရှရေပြင်ရောက် ပေါ်တူဂီကြေး စားတပ်များ၏ ခေတ်မီစစ်ရေးအတတ်ပညာများနှင့် ပေါင်းစပ်ကာ ဘင်္ဂလားပင်လယ်ကမ်းခြေတွင် အင်အားအတောင့် တင်းဆုံးနိုင်ငံတော်အဖြစ် တည်ရှိလာခဲ့သည်။[၂၅] ယင်းအခြေအနေများနှင့် ပြည့်စုံသည့် ရခိုင်ထီးနန်းအရိုက်အရာကို သီရိသုဓမ္မရာဇာဆက်ခံအုပ်စိုးခဲ့ရသည်။

သီရိသုဓမ္မထီးနန်းရရှိချိန်၌ ရခိုင်ထီးနန်းတည်တံ့မှုကို အဓိကခြိမ်းခြောက်လာသော အင်အားစုတစ်စုမှာ ရခိုင်ပြည် အနောက်ဖက်ရှိ မဂိုအင်ပါယာ (၁၅၂၆-၁၇၆၂)၏နယ်မြေချဲ့ထွင်လာမှုဖြစ်သည်။ မဂိုအင်ပါယာသည် အက္ကဘာ[၂၆] ဘုရင်နှင့် ယင်းကို ဆက်ခံသော မင်းများလက်ထက်တွင် စစ်ရေး၊ နိုင်ငံရေးအင်အားတောင့်တင်းခိုင်မာလာခဲ့သည်။ ဘင်္ဂလားနယ်တစ်ခုလုံးကိုလည်း အင်ပါယာအတွင်းသို့ သွတ်သွင်းရန် ကြိုးပမ်းလာသည်။[၂၇] ထိုအခြေအနေများကြောင့် သီရိသုဓမ္မသည် နန်းတက်သည့် အေဒီ ၁၆၂၂ တွင် ဘင်္ဂလားဒေသသို့ သွားရောက်ပြီး စစ်ရေးနှင့် နိုင်ငံရေးကို ခိုင်မာအောင်ဆောင်ရွက်ခဲ့ရသည်။[၂၈]

၂၀။ San Shwe Bu: "The History of Mahamuni", JBRS, Vol. 6, Part 3, 1916, PP. 225-229. (Hereafter this work will be referred to as San Shwe Bu: "Mahamuni").

၂၂။ ရာဇဝင်ကြီး၊ ပူ ဝမ်း၊ ၁-၂။

၂၃။ Tippera

၂၄။ (က) M.S. Collis: "The City of Golden Mrauk-U" , JBRS Vol.3, Part 3, 1923, PP.242-256. (Hereafter this work will be referred to as Collis: Mrauk-U).
(ခ) Collis: "Akakan's Place", P. 495.

၂၅။ Collis: "Arakan's Place", PP. 493-495.

၂၆။ Akbar the Great (1556-1605)

၂၇။ M.S. Collis and San Shwe Bu: "Don Martin 1606-1643, the first Burman to visit Europe", JBRS, Vol. 16, Part 1, 1926, P.11.

၂၈။ ရာဇဝင်ကြီး၊ ပူ/ဝမ်း ၆-၇။

၁၆၂၉ တွင်တစ်ကြိမ်၊ အေဒီ ၁၆၃၂ တွင်တစ်ကြိမ်၊ အေဒီ ၁၆၃၄ တွင်တစ်ကြိမ် သံအဖွဲ့များ စေလွှတ်ခဲ့သည်။[၄၀] သို့ဖြစ်ရာ မြောက်ဦးနှင့် အင်းဝအကြား ချစ်ကြည်ရေးနှင့် အပြန်အလှန် အသိအမှတ်ပြုရေးသဘောဆောင်သည့် မဟာမိတ်ပုံစံကို တည်ဆောက်နိုင်ခဲ့သည်။

သီရိသုဓမ္မသည် ယင်း၏နန်းသက်နှစ်များအတွင်း နိုင်ငံရေးပြဿနာနှစ်ရပ်ကို ရင်ဆိုင်ခဲ့ရသည်။ ယင်းတို့မှာ မဂိုဧကရာဇ်၏နယ်ပယ်ချဲ့ထွင်လာမှုနှင့် မြောက်ဦးနန်းတွင်းထီးနန်းအာဏာသိမ်းယူရန် ကြိုးပမ်းမှုတို့ဖြစ်သည်။ မဂိုနယ်ချဲ့မှုကို ဟန့်တားရေးအတွက် ပေါ်တူဂီတို့၏စစ်ရေးအင်အားကို ရယူဆောင်ရွက်နိုင်ခဲ့သည်။ မြောက်ဦးနန်းတွင်းထီးနန်းအာဏာသိမ်းယူရန် ကြိုးပမ်းလာမှုကို ဟန့်တားရန်ဆောင်ရွက်ရာ၌ ပကတိအခြေအနေများမှ ကင်းလွတ်ပြီး လောကီအစီအရင်များ၏ စွမ်းအားကို ရယူရန် အလေးထားဆောင်ရွက်ခဲ့သည်။[၄၁] ယင်းကြိုးပမ်းမှု၏ အကျိုးဆက်တစ်ခုမှာ “ရှိန်းပြီးဆေး”[၄၂] ဖော်စပ်ရန် ကြိုးပမ်းခဲ့မှုဖြစ်သည်။ ယင်းဆေးဖော်စပ်နည်းကို နေပြည်တော်သို့ရောက်ရှိနေသော ကုလားဆေးဆရာတစ်ဦး ကအကြံပေးသည်။ ဆေးဖော်စပ်ရေးလုပ်ငန်းအတွက် ယင်းဆေးဆရာအား တာဝန်ပေးသည်။ ဆေးကို ဂျိုးဖြူငှက်အသည်း ၂၀၀၀၊ နွားအသည်း ၄၀၀၀၊ လူအသည်း ၆၀၀၀တို့ဖြင့် ဖော်စပ်ရမည်ဖြစ်သည်။[၄၃] တိုင်းပြည်အတွင်း လူ ၆၀၀၀ လျှို့ဝှက်သတ်ဖြတ်ခံရသဖြင့် ဘုရင်ကို မကျေနပ်မှုများ ပေါ်ပေါက်လာသည်။

နန်းတွင်းပုန်ကန်မှုကို အဓိက ဦးဆောင်သူမှာ သီရိသုဓမ္မရာဇာ၏ မိဖုရားကြီး နတ်ရှင်မယ်နှင့် လောင်းကြက်စားအမတ်ကုသလတို့ဖြစ်သည်။ ယင်းဆောင်ရွက်ချက်များကို ထင်ဟပ်သည့် တဘောင်များ နေပြည်တော်အနှံ့ပေါ်ပေါက်ခဲ့သည်။ ယင်းတဘောင်များမှာ

. . . မင်းဟရီ[၄၄] မှောက်မှားအလားလား၊ ဟရီလည်းသေ ပြည်လည်းကြေ။ ဖွတ်ကမိကျောင်းဖြစ်၊ ချောင်းမြစ်မခံသာ၊ ကျွန်ကသူကောင်းဖြစ်၊ တိုင်းပြည်မစည်ရာ။ ကျွန်နှင့်မတန်၊ မင်းဖြစ်ကြံ. . . .[၄၅]

ဟူ၍ဖြစ်သည်။ ထိုတဘောင်များကို ဆန်းစစ်ကြည့်ပါက သီရိသုဓမ္မ၏လုပ်ရပ်များကြောင့် တိုင်းပြည်အန္တရာယ်နှင့် ရင်ဆိုင်ကြုံတွေ့ရတော့မည်ဖြစ်ကြောင်းနှင့် လောင်းကြက်စားအမတ်ကုသလ၏ထီးနန်းအာဏာသိမ်းယူရန် ကြံစည်နေမှုကို တွေ့ရသည်။

သီရိသုဓမ္မသည် ရှိန်းပြီးဆေးကို အောင်မြင်စွာ ဖော်စပ်သုံးဆောင်ပြီးနောက် ရာဇဘိသိက်ခံယူရန် စီစဉ်ခဲ့သည်။ ဘိသိက်ခံပွဲအခမ်းအနားကို မင်္ဂလာအခါကောင်းအဖြစ် အေဒီ ၁၆၃၄ ကို ရွေးချယ်ခဲ့သည်။[၄၆] ယင်းအခမ်းအနားကို သျှစ်သောင်းဘုရားရှိ သီးသန့်ပြုလုပ်ထားသော ဘိသိက်ဆောင်တွင် ကျင်းပသည်။ နိုင်ငံတော်အခမ်းအနားအဖြစ် ရက်ပေါင်းများစွာကြာအောင် ကျင်းပခဲ့သည်။[၄၇] သီရိသုဓမ္မသည် ဧကရာဇ်မင်းတရားကြီးအဖြစ် ဘိသိက်သွန်းခံယူပြီး ရခိုင်ပြည်ရှိ တိုင်းကြီးဆယ့်နှစ်တိုင်း[၄၈] မှ ဘုရင်ခံဆယ့်နှစ်ပါးတို့အား ဘုရင်ငယ်များအဖြစ် ဘိသိက်ခံယူစေခဲ့သည်။ ထိုသဘောမှာ မိမိသည်ဆယ့်နှစ်ပါးသော ဘုရင်တို့၏ ဧကရာဇ်ဖြစ်လာကြောင်း နိမိတ်ကို ဖော်ညွှန်းလိုခြင်းဖြစ်သည်။ ဘိသိက်အခမ်းအနားများတွင်

၄၀။ စန္ဒမာလာလင်္ကာရ၊ ရခိုင်သစ်၊ ဒု၊ စာ၊ ၁၇၂-၁၇၄။

၄၁။ Collis: Great Image, P. 238

၄၂။ Elixir

၄၃။ (က)Collis: Great Image, P. 249

(ခ)Collis: "Mrauk-U" , PP. 248-449

၄၄။ မင်းဟရီဆိုသည်မှာ သီရိသုဓမ္မ၏ ငယ်နာမည်ဖြစ်သည်။

၄၅။ စန္ဒမာလာလင်္ကာရ၊ ရခိုင်သစ်၊ ဒု၊ စာ-၁၇၆။

၄၆။ Collis: Great Image, P. 209

၄၇။ Collis: "Mrauk-U", P. 254

၄၈။ နာဂသျှန္တတိုင်း၊ မဟိံသကတိုင်း၊ ကမ္ဗရူပတိုင်း၊ ဖလံတိုင်း၊ သက်တိုင်း၊ ဘိုမင်းတိုင်း၊ ဘုညာကြီးတိုင်း၊ ဥဿလင်းတိုင်း၊ ရက္ခပူရတိုင်း၊ ရမ္မာပူရတိုင်း၊ မေဃဝတီတိုင်း၊ ဒွါရကတိုင်း၊ (တိုင်းရင်းသားယဉ်ကျေးမှုရိုးရာဓလေ့ထုံးစံများ (ရခိုင်)၊ ရန်ကုန်ပုံနှိပ်ရေးနှင့်စာအုပ်ထုတ်ဝေရေးလုပ်ငန်းကော်ပိုရေးရှင်း၊ ၁၉၇၆) စာ၊ ၁၃၈-၁၃၉)(နောင်ဤစာအုပ်ကို ကိုးကား လျှင် ရခိုင် ဟု ဖော်ပြပါမည်။)

နရပတိကြီးကို သာတော်သတိုးမင်းတရား (၁၆၄၅-၁၆၅၂)က ဆက်ခံသည်။ ထီးနန်းတက်သည့် အေဒီ ၁၆၄၅ တွင် "၁၀၀၇ ဆင်နီသခင် ဆင်ဖြူသခင် သတိုဝ်မင်တရာ"[၅၇] ဒင်္ဂါးကို သွန်းလုပ်သည်။ ဘင်္ဂလားနယ်သို့သွားရောက်ပြီး စစ်ရေး၊ နိုင်ငံရေးများကို ဆောင်ရွက်သည်။ သတိုးမင်းတရားသည် ထီးနန်းသက် (၇)နှစ်သာရှည်ခဲ့ပြီး အေဒီ ၁၆၅၂ တွင် ကွယ်လွန်ခဲ့သည်။[၅၈]

သတိုးမင်းတရား ကွယ်လွန်ပြီးနောက် သာတော်စန္ဒသုဓမ္မရာဇာ(၁၆၅၂-၁၆၇၄)က ထီးနန်းအရိုက်အရာကို ဆက်ခံခဲ့သည်။ အေဒီ ၁၆၅၂ တွင် သွန်းလုပ်သည့် ဒင်္ဂါးတွင် "၁၀၁၄ ရွှေနန်းသခင် စန္ဒသုဓမ္မရာဇာ"[၅၉] ဘွဲ့ကို ဆက်ခံသည်။ ပြည်ပဆက်ဆံရေးကို ပြန်လည်တည်ဆောက်သည်။ ကုန်သွယ်မှုအခွင့်အရေးများပေးပြီး ဒတ်ချ်တို့နှင့်ဆက်ဆံရေးကို ဦးစားပေးဆောင်ရွက်သည်။ ဘုရင်နှင့်တွေ့ဆုံရာတွင် ဒတ်ချ်ထုံးစံအတိုင်း အရိုအသေပေးခွင့်ကို ခွင့်ပြုသည်။ ဘုရင်အား ရခိုင်ဝန်ကြီးတစ်ဦးနှင့်သာ ဝင်ရောက်တွေ့ဆုံခွင့် ရသည့်မူကို ဖျက်သိမ်းပြီး ဒတ်ချ်စကားပြန်ကို ခေါ်ယူအသုံးပြုခွင့်နှင့် ဒတ်ချ်ရခိုင်ကပြားကလေးများကို ပြည်ပသို့ယူဆောင်သွားခွင့်တို့ကို ခွင့်ပြုသည်။[၅၉] သို့ဖြစ်ရာ စန္ဒသုဓမ္မသည် အရှေ့အိန္ဒိယကျွန်းစုတွင် အခြေစိုက်ပြီး အရှေ့တောင်အာရှအတွင်း ကုန်သွယ်စီးပွားရေးမှတစ်ဆင့် ကိုလိုနီထူထောင်ပြီး နယ်မြေသိမ်းရန်ကြိုးပမ်းနေသည့် ဒတ်ချ်အရှေ့အိန္ဒိယကုမ္ပဏီအစိုးရနှင့် မဟာမိတ်အဖြစ် တည်ဆောက်နိုင်ခဲ့သည်။

စန္ဒသုဓမ္မရာဇာလက်ထက်တွင် ရခိုင်အနောက်ဘက်ရှိ မဂိုအင်ပါယာနှင့် ထိပ်တိုက်ရင်ဆိုင်ရသည့် ပဋိပက္ခတစ်ခုပေါ်ပေါက်ခဲ့သည်။ ယင်းဖြစ်ရပ်မှာ မဂိုထီးနန်းဆက်ခံရေး ပြဿနာနှင့် ဆက်စပ်နေသည်။ ထီးနန်းအာဏာလုပွဲတွင် စစ်ရေးရှုံးနိမ့်သော သျှားရှုဂျာ[၆၀] သည် မြောက်ဦးနေပြည်တော်သို့ နိုင်ငံရေးခိုလှုံရန် ရောက်လာခြင်းမှ ပေါ်ပေါက်ခဲ့သော ပဋိပက္ခဖြစ်သည်။ သျှားရှုဂျာသည် မဂိုဧကရာဇ်၏ ဒုတိယမြောက်သားတော်ဖြစ်ပြီး ဘင်္ဂလားနယ်၏ ဘုရင်ခံဖြစ်သည်။ အေဒီ ၁၆၅၇ တွင် ဧကရာဇ်ကြီးကွယ်လွန်ရာမှ နန်းလုပွဲစတင်ခဲ့သည်။ အာဏာလုပွဲတွင် သားတော်ကြီးဖြစ်သူ သြရင်းဇစ်[၆၂] အနိုင်ရသည်။ စစ်ရှုံးသော သျှားရှုဂျာသည် ယင်း၏မိသားစုနှင့် ကိုယ်ရံတော်များနှင့်အတူ ရခိုင်ဘုရင်ပိုင်နက် စစ်တကောင်းသို့ရောက်လာသည်။ စန္ဒသုဓမ္မက သျှားရှုဂျာနှင့်အတူပါလာ သည့် လက်နက်ကိုင်အင်အားငါးရာခန့်တို့ လက်နက်ချပါက မြောက်ဦးသို့ လာရောက်နေထိုင်ခွင့်ပေးမည်ဟု အကြောင်းကြား သည်။ သျှားရှုဂျာနှင့် အခြွေအရံအားလုံး ၂၆ ဩဂုတ်၊ ၁၆၆၀တွင် မြောက်ဦးသို့ ရောက်သည်။ စန္ဒသုဓမ္မက ဗားဗူတောင်ခြေရင်းတွင် အိမ်တော်ဆောက်လုပ်ပြီး နေထိုင်ခွင့်ပေးသည်။ မက္ကာ[၆၃]သို့ ဘုရားဖူးရန် သင်္ဘောလည်း စီစဉ်ပေးမည်ဟု စန္ဒသုဓမ္မက ကတိပေးသည်။ ဤကာလအတွင်း မဂိုဗိုလ်ချုပ်မားဂျမ်းလား[၆၄] သည် သျှားရှုဂျာအား အပ်နှံရန် စန္ဒသုဓမ္မထံ တောင်းဆိုသည်။ စန္ဒသုဓမ္မက ငြင်းပယ်ခဲ့ပြီး မဂိုစစ်ရေးကို ကာကွယ်ရန်အတွက် ဒအန်းဂါးတွင် ရခိုင်ရေတပ်ကို တပ်စွဲ ထားစေခဲ့သည်။[၆၅]

သျှားရှုဂျာနှင့်မိသားစု မြောက်ဦးနေပြည်တော်တွင် ခိုလှုံနေစဉ်ကာလအတွင်း သျှားရှုဂျာနှင့် စန္ဒသုဓမ္မအကြား ပဋိပက္ခပေါ်ပေါက်ခဲ့သည်။ ယင်းပဋိပက္ခမှာ စန္ဒသုဓမ္မက သျှားရှုဂျာ၏သမီးတော်တစ်ပါးအား မိမိနှင့်စုံဖက်ပေးရန် တောင်းဆိုခြင်းမှ စတင်ခဲ့ခြင်းဖြစ်သည်။ စန္ဒသုဓမ္မ၏တောင်းဆိုချက်ကို သျှားရှုဂျာက ငြင်းပယ်ခြင်းကြောင့် ဆက်ဆံရေးတင်းမာလာခဲ့သည်။ ယင်းပဋိပက္ခနှင့်ပတ်သက်ပြီး မြောက်ဦးတွင် အခြေစိုက်နေသည့် ဒတ်ချ်တို့၏အထောက်အထားများအရ သျှားရှုဂျာသည် ရခိုင်ရှိ မူဆလင်များနှင့် ပူးပေါင်းကာ ရခိုင်ထီးနန်းကို သိမ်းပိုက်ရန် ကြိုးစားကြောင်း၊ ရခိုင်ဘုရင်က အချိန်မီ တားဆီးနိုင်ခဲ့ပြီး သျှားရှုဂျာနှင့် နောက်လိုက်များအား ရေတွင်နှစ်၍ ကွပ်မျက်ကြောင်း တွေ့ရသည်။[၆၆] မြောက်ဦး

၅၇။ ဦးစံသာအောင်၊ ရခိုင်ဒင်္ဂါးများ၊ (ရန်ကုန်၊ ဒေါ်စောစောစာပေ ၁၉၇၉၊ စာ-၅၁။ (နောင်ဤစာအုပ်ကို ကိုးကားလျှင် စံသာအောင်၊ ရခိုင်ဒင်္ဂါးဟု ဖော်ပြပါမည်။)

၅၈။ ငမည်၊ ရာဇဝင်၊ တု၊ ကျော၊ ၇-၈။

၅၉။ စံသာအောင်၊ ရခိုင်ဒင်္ဂါး၊ စာ၊ ၅၁။

၆၀။ D.G.E. Hall: Europe and Burma, (London, Oxford University Press, 1945), P. 45.

၆၁။ Shah Shuja

၆၂။ Aurungzeb

၆၃။ Mecca

၆၄။ Mir Jumla

၆၅။ ဒေါက်တာခင်မောင်ညွန့်၊ " ၁၇ ရာစုဒတ်ချ်-ရခိုင်ဆက်ဆံရေး"၊ တက္ကသိုလ်ပညာပဒေသာစာစောင်၊အတွဲ၈၊ အပိုင်း၁။ စာ-၁၀၅ (နောင်တွင် ဤစာတမ်းကို ကိုးကားလျှင် ခင်မောင်ညွန့်၊ "ဒတ်ချ်-ရခိုင်"ဟုဖော်ပြပါမည်။ အပိုင်း၁။စာ-၁၀၅ (နောင်တွင် ဤစာတမ်းကို ကိုးကားလျှင် ခင်မောင်ညွန့်၊ "ဒတ်ချ်-ရခိုင်"ဟုဖော်ပြပါမည်။

၆၆။ (က)Hall: Dutch Relations", P. 89

(ခ)ခင်မောင်ညွန့်၊ "ဒတ်ချ်-ရခိုင်"၊ စာ ၁၀၅။

သိဦးမည်ဟု မထင်မိသည်ကတစ်ကြောင်း၊ ကုန်တိုက်မှူးကိုယ်တိုင်ကလည်း ကိုယ်တော်မြတ်၏ အကျိုးစီးပွားကို အတတ်နိုင်ဆုံး ဆောင်ရွက်ပေးပါမည်ဟု ကတိပြုထားသည်ကတစ်ကြောင်း တို့ကြောင့် သူ့အား ကိုယ်တော်မြတ်က ကောင်းစွာစောင့်ရှောက်ပြီး နေပြည်တော်တွင် လက်ခံထားသည်။ လိုလေသေးမရှိအောင် ကူညီထားသည်။ ဆန်နှင့်ကျွန်များကိုလည်း လိုသလောက် ဝယ်ခွင့်ပြုထားသည်။ ဘုရင်ခံချုပ်အပေါ်ထားရှိသော ချစ်ကြည်လေးစားမှုကို ထောက်ထား၍ ကုန်တိုက်မှူး၏စာချွန်တွင်ပါသည့်အတိုင်း သူ့ဆန္ဒအားလုံးပြည့်ဝရန် ဆောင်ရွက်ပေးခဲ့သည်။ သို့ဖြစ်ရာ မဂိုသံတမန်တို့အား ထိုသင်္ဘောနှင့်တင်၍ ကျွန်ုပ်ထံစေလွှတ်လိုက်ခြင်းမှာ မဆင်မခြင်ရှိလှပေသည်။ ကျွန်ုပ်၏အကျိုးစီးပွားအတွက်လည်း မဖြစ်၊ ဘုရင်ခံချုပ်၏အကျိုးစီးပွားအတွက်လည်း မဖြစ်နိုင်ပါ။ ထို့ကြောင့် ယင်းကိစ္စကို ဘုရင်ခံချုပ်ထံ အကြောင်းမကြားဘဲ မနေသာပြီဖြစ်သောကြောင့် အကြောင်းကြားလိုက်ရပါတော့သည်။[၇၄] ဟူ၍ဖော်ပြထားသည်။ သို့ဖြစ်ရာ သျှားရှုဂျာလုပ်ကြံခံရမှု သည် ရခိုင်၊ မဂိုနှင့် ဒတ်ချ်တို့အကြား သုံးပွင့်ဆိုင်ဆက်ဆံရေးပုံစံတည်ရှိလာကြောင်း တွေ့ရသည်။ ၁၆၆၃ ဇူလိုင်တွင် မဂိုမင်းသား သုံးဦးအား လွှတ်မြောက်ရန် ကြိုးပမ်းမှုတစ်ရပ်ပေါ်ပေါက်လာသည်။ ထိုကြိုးပမ်းမှုကို စီစဉ်သူများမှာ နေပြည်တော်တွင်ရှိနေသော ဘင်္ဂလီကုလားများဖြစ်သည်။ သို့သော် အောင်မြင်မှုမရရှိခဲ့ပေ။ မင်းသားများကို သယ်ဆောင်ရန် အသင့်စီစဉ်ထားသောလှေများကို မီးတိုက်ဖျက်ဆီးပြီး အရေးအခင်းတွင် ပါဝင်ကူညီခဲ့သူ ဘင်္ဂလီများကိုလည်းကွပ်မျက်ခဲ့သည်။[၇၅]

ဤအခြေအနေအတွင်း ၁၆၆၄ နှစ်ဦးတွင် ရခိုင်-မဂိုပဋိပက္ခပိုမိုရှုပ်ထွေးလာစေမည့်အဖြစ်အပျက်တစ်ရပ် ထပ်မံပေါ်ပေါက်ခဲ့သည်။ ပေါ်တူဂီရေတပ်စုတစ်စုသည် ဒက္ကာမြို့အထိ ဆန်တက်လာကြပြီး သင်္ဘောအစင်း ၂၆၀ ရှိ မဂိုရေတပ်ကြီးကို တိုက်ခိုက်သည်။ မဂိုရေတပ် ရှုံးနိမ့်ပြီး ဆုတ်ခွာထွက်ပြေးရသည်။ သင်္ဘောတစ်ဝက်ကျော်ဖျက်ဆီးခံရပြီး ရေတပ်သားများလည်း ဖမ်းဆီးပြီး ကျွန်ပြုခံရသည်။ မဂိုအင်ပါယာ၏အရှေ့ဖက်နယ်များသည် ရခိုင်ဘုရင်များအားပေးမှုဖြင့် ပေါ်တူဂီတို့ ကျူးကျော်ဝင်ရောက်ကာ ကျွန်ဖမ်းခြင်း၊ လုယက်တိုက်ခိုက်ခြင်းများကြောင့် တည်ငြိမ်မှုကင်းမဲ့နေသည်။ မဂိုဧကရာဇ်သည် ဦးရီးတော် သျှားရီစတာခန်[၇၆]ကို ဘင်္ဂလားနယ်၏ဘုရင်ခံခန့်အပ်ခဲ့သည်။ ဘုရင်ခံသစ်သည် ဒအန်းဂါးရှိ ပေါ်တူဂီတို့ကို နှိမ်နင်းရန်အတွက် ဒတ်ချ်တို့ထံမှ စစ်ရေးအကူအညီတောင်းသည်။ စစ်ကူမပေးပါက ဘင်္ဂလားနယ်ရှိဒတ်ချ်ကုန်တိုက်များနှင့် ကုန်သည်များကို နှင်ထုတ်မည်ဟု အကျပ်ကိုင်သည်။ ထိုအချိန်မှာပင် စန္ဒသုဓမ္မက ဘင်္ဂလားသို့ ဝင်ရောက်တိုက်ခိုက်ရန်စစ်ပြင်ဆင်ရာ ဒတ်ချ်သင်္ဘောများအား ဘုရင့်ရေတပ်အတွက် အသုံးပြုရန် ငှားရမ်းသည်။ မဂို-ရခိုင်အားပြိုင်ပွဲတွင် ဒတ်ချ်တို့က ကြားနေရန် ခဲယဉ်းလာသည်။ ထိုအတောအတွင်း မုန်တိုင်းတိုက်ခတ်ခဲ့ရာ ရခိုင်ရေတပ်မ ချီမတက်နိုင်ပဲ သင်္ဘောအပျက်အစီးများကို ပြင်ဆင်နေခဲ့ရသည်။ ထိုအခိုက် ဒတ်ချ်သင်္ဘောများသည် ရခိုင်ဆိပ်ကမ်းမှ တိတ်တဆိတ်ထွက်ခွာသွားကြသည်။ ရခိုင်ရေတပ်ကြီး ပြင်ဆင်ပြီးသောအခါ ပေါ်တူဂီများနှင့်ပေါင်း၍ ဘင်္ဂလား နယ်တွင်းသို့ ဝင်ရောက်တိုက်ခိုက်သည်။ ဘင်္ဂလီလူမျိုးများစွာကိုလည်း ဖမ်းဆီးယူခဲ့ကြသည်။[၇၇]

သျှားရှုဂျာ မြောက်ဦးတွင် လုပ်ကြံခံရပြီးနောက် ယင်း၏သားတော်များက ထွက်ပြေးရန် ကြိုးပမ်းမှုတစ်ရပ် ၁၆၆၄ တွင် ထပ်မံပေါ်ပေါက်သည်။ နန်းတော်ကို မီးတိုက်ပြီး အထိတ်တလန့်ဖြစ်ချိန်တွင် ထွက်ပြေးရန် စီမံမှုဖြစ်သည်။ ယင်းဆောင်ရွက်ချက်ကြောင့် နန်းတော်မီးသင့်ခဲ့သော်လည်း မဂိုမင်းသားတို့မှာ ပြေးမလွတ်ဘဲ ဖမ်းဆီးခံရသည်။ စန္ဒသုဓမ္မသည် မဂိုမင်းသားတို့အား ကွပ်မျက်ပစ်ခဲ့သည်။ ထိုအချိန်မှစပြီး ရခိုင်-မဂိုပဋိပက္ခပိုမိုပြင်းထန်လာသည်။ ဤအခြေအနေများကြောင့် ဒတ်ချ်တို့မှာ ကြားနေအဖြစ်နှင့် ရခိုင်တွင် ဆက်လက်အခြေစိုက်ရန် မဖြစ်တော့ချေ။ ၁၆၆၅ ဇူလိုင်တွင် ဗာတေးဗီးယားကောင်စီ[၇၈] သည် အထူးအစည်းအဝေးတစ်ရပ် ကျင်းပပြီး၊ မြောက်ဦးရှိ ဒတ်ချ်ကုန်တိုက်ကို အပြီးပိတ်ရန်နှင့် အမှုထမ်းများနှင့် လက်ကျန်ကုန်များကို တစ်ပါတည်း သယ်ဆောင်ယူလာရန် လျှို့ဝှက်ညွှန်ကြားချက် ထုတ်ပေးခဲ့သည်။ ယင်းညွှန်ကြားချက်အတိုင်း ဒတ်ချ်ကုန်တိုက်မှူးသည် စန္ဒသုဓမ္မ မသိရှိစေရန် လျှို့ဝှက်စွာလုပ်ဆောင်ခဲ့သည်။ အေဒီ ၁၆၆၅ နိုဝင်ဘာ ညတစ်ည၏မှောင်မိုက်သော ညဥ့်နက်ချိန်ကို အသုံးချပြီး သင်္ဘောလေးစင်းနှင့်အတူ မြောက်ဦးမှ အပြီးထွက်ခွာခဲ့သည်။ ဒတ်ချ်သင်္ဘောများ မြစ်ဝသို့ရောက်သောအခါ စန္ဒသုဓမ္မထံမှ စေလွှတ်လိုက်သော မင်းစေတစ်ဦးအမှီလိုက်လာပြီး ဗာတေးဗီးယားရှိဒတ်ချ်ဘုရင်ခံချုပ်ထံ ပေးသည့်စာချွန်လွှာတစ်စောင်ကို ပေးခဲ့သည်။[၇၉]

၇၄။ (က)Hall: "Dutch Relations", P. 91

(ခ)ခင်မောင်ညွှန့်၊ "ဒတ်ချ်-ရခိုင်"၊ စာ-၁၀၆။

၇၅။ ခင်မောင်ညွှန့်၊ "ဒတ်ချ်-ရခိုင်"၊ စာ-၁၀၇။

၇၆။ Shayista Khan

၇၇။ ခင်မောင်ညွှန့်၊ "ဒတ်ချ်-ရခိုင်"၊ စာ-၁၀၇-၁၀၈။

၇၈။ Batavia Council

၇၉။ Hall: "Dutch Relations", PP. 96-97.

ကိုယ်ရံတော်တပ်များသည် ဘုရင်ကို ဩဇာပေးမှုများ ပြုလုပ်ခဲ့ကြသည်။ ဤသို့ဖြင့် ကိုယ်ရံတော်များ ကြီးစိုးမှုသည်အေဒီ ၁၆၈၅ မှ ၁၇၁၀ ထိ နှစ်ပေါင်း (၂၅)နှစ်ကြာခဲ့ပြီး မင်းဆယ်ပါးကို နန်းတင်နန်းချပြုလုပ်ခဲ့ကြ သည်။ ကိုယ်ရံတော်တပ်များ၏ ဩဇာပေးချယ်လှယ်မှုဖြစ်စဉ်ကို စန္ဒသုဓမ္မကွယ်လွန်ပြီး ထီးနန်းရရှိလာသည့် သားတော်ဥဂ္ဂါ ဗလလက်ထက်တွင် စတင်တွေ့ရှိရသည်။ ဥဂ္ဂါဗလကို အေဒီ ၁၆၈၅တွင် ကိုယ်ရံတော်များလုပ်ကြံသတ်ဖြတ်ခဲ့သည်။[၈၉]

ဥဂ္ဂါဗလလုပ်ကြံခံရပြီးနောက် ညီတော် သံတွဲစားကို ဝရဓမ္မရာဇာ (၁၆၈၅-၁၆၉၂)ဘွဲ့ဖြင့် နန်းတင်ကြသည်။ ဝရဓမ္မ လက်ထက်ပေါ်ပေါက်ခဲ့သော ပုန်ကန်မှုများအနက် အပြင်းထန်ဆုံးပုန်ကန်မှုနှစ်ခုမှာ သူငယ်တော်သူကြီး စန္ဒဂါမဏိပုန်ကန်မှု နှင့် ကင်းပြင်အရပ်ပေါင်းတုပ်ကုလားများ ပုန်ကန်မှုဖြစ်သည်။[၉၀] အေဒီ ၁၆၈၇ တွင် ကိုယ်ရံတော်များက ဆင်ကဲကြီး၊ လက်ယာမြန် လက်ဝဲမြန်တို့ကို ထပ်မံသတ်ဖြတ်ခဲ့သည်။[၉၁] ဘုရင့်လက်ရုံးစစ်သူကြီးများ လုပ်ကြံခံရပြီးနောက် ကိုယ်ရံတော်များသည် ဘုရင်ကို ခြိမ်းခြောက်အကျပ်ကိုင်လာသည်။ ကိုယ်ရံတော်များကို နှိမ်နင်းပေးရန် ဘုရင်က နေပြည်တော်ရှိ ရဟန်းပျိုများအား မေတ္တာရပ်ခံသည်။ သို့သော် ကိုယ်ရံတော်များကို နှိမ်နင်းနိုင်ခြင်းမရှိခဲ့ပေ။ သို့ဖြစ်ရာ ရခိုင်ပြည်သည် မင်းမတည်ပြည်မရပ်[၉၂] သော ခေတ်ဆိုးကြီးထဲသို့ တဖြည်းဖြည်းဝင်ရောက်လာခဲ့သည်။ တိုင်းပြည်တည်ငြိမ်မှုမရှိသောကြောင့် စီးပွားရေးကျပ်တည်းလာသည်။ အေဒီ ၁၆၈၇ တွင် စပါးတောင်းတရာကို ငွေဒင်္ဂါးသုံးဆယ်ပေးရသည်။[၉၃] အထိ ဈေးနှုန်းမြင့်လာသည်။ အေဒီ ၁၆၈၈ တွင် ကုလားများ ဆူပူသောင်းကျန်းသည်။ အေဒီ ၁၆၉၂ တွင် ဝရဓမ္မရာဇာကို ကိုယ်ရံတော်များက နန်းချပြီး မုနိသုဓမ္မကို နန်းတင်သည်။ မုနိသုဓမ္မနန်းတက်ပြီး မကြာမီ ကိုယ်ရံတော်များက ဝရဓမ္မရာဇာကို ပြန်လည်နန်းတင်သည်။ တစ်ဖန် ကိုယ်ရံတော်များသည် ဝရဓမ္မရာဇာကို နန်းချပြီး မုနိသုဓမ္မကို နန်းတင်သည်။ အေဒီ ၁၆၉၃ တွင် မုနိသုဓမ္မကို နန်းချပြီး ဝရဓမ္မကို နန်းတင်ပြန်သည်။ မကြာမီ ဝရဓမ္မရာဇာကို နန်းချပြီး မုနိသုဓမ္မကို နန်းတင်သည်။ အေဒီ ၁၆၉၄ တွင် မုနိသုဓမ္မကွယ်လွန်သည်။[၉၄]

မုနိသုဓမ္မကွယ်လွန်ပြီးနောက် အေဒီ ၁၆၉၄တွင် သံတွဲစား သတိုးအောင်ကို စန္ဒသူရိယဓမ္မရာဇာ(၁၆၉၄-၁၆၉၆)ဘွဲ့ဖြင့် နန်းတင်ကြသည်။[၉၅] နန်းတက်ပြီးတစ်နှစ်အကြာ အေဒီ ၁၆၉၅တွင် ကိုယ်ရံတော်များက နန်းချပြီး ဝရဓမ္မရာဇာကို နန်းတင်သည်။[၉၅] ဗဟိုအုပ်ချုပ်ရေးယိုယွင်းလာသည်ကို အခွင့် ကောင်းယူပြီး ကုလားတန်မြစ်စဉ်တလျှောက်တွင် ကုလားများ သောင်းကျန်းသည်။ ကုလားနှင့် မွန်တို့ပူးပေါင်းပြီး အင်အားထူထောင်လာကြသည်။ ယင်းအုပ်စုက ဝရဓမ္မရာဇာကို နန်းချပြီး စန္ဒသူရိယဓမ္မရာဇာကို ပြန်လည်နန်းတင်ကြ သည်။ ယင်းကာလအတွင်း ကုလားနှင့်မွန်တို့သည် ယင်းတို့တင်မြှောက်ထားသည့် ဘုရင်၏အာဏာကို အကာအကွယ်ပြု လျှက် နေပြည်တော်ရှိ လူနေအိမ်များသို့ လက်နက်ဖြင့်ခြိမ်းခြောက်ပြီး ဥစ္စာ ရွှေ၊ ငွေများ လုယူကြသည်။[၉၆] အေဒီ ၁၆၉၆ တွင် ကုလားနှင့်မွန်တို့နန်းတင်ပေးထားသော စန္ဒသူရိယဓမ္မရာဇာကို ကိုယ်ရံတော်များက သတ်ဖြတ်ပြီး ငတုံနော် ရထာကို နန်းတင်သည်။[၉၇] ငတုံနော်ရထာနန်းတက်ပြီး (၁၅)ရက်အကြာတွင် ကိုယ်ရံတော်များက နန်းချသည်။ မျိုးခြား တစ်ဦးဖြစ်သူ မာရုမ္ပိယကို နန်းတင်ပေးကြသည်။[၉၈] အေဒီ ၁၆၉၇ တွင် ကိုယ်ရံတော်များသည် ကုလားနှင့်မွန်သောင်းကျန်းမှုကို အောင်မြင်စွာ နှိမ်နင်းပေးနိုင်ခဲ့သည်။[၉၉]

ကိုယ်ရံတော်များသည် အေဒီ ၁၆၉၇ တွင် မာရုမ္ပိယကို နန်းချပြီး ကာလမန္ဒာတ်(၁၆၉၇-၁၆၉၈)ကို နန်းတင်ပေးသည်။[၁၀၀] မာရုမ္ပိယလက်ထက်တွင် ကုလားနှင့်မွန်တို့ပုန်ကန်မှု ထပ်မံပေါ်ပေါက်လာသည်။ ရာဇဝင်ကျမ်းတစ်စောင်တွင် "...ပြည်သူလူတကာတို့သည် အချင်းချင်းမထွက်မသွားနိုင်အောင် တိုက်ခိုက်၍ လုစား"[၁၀၁] ကြကြောင်း ဖော်ပြထားရာ

၈၈။ Ibid, PP. 497-498.

၈၉။ ရာဇဝင်ကြီး၊ ဏ/ဝမ်း၊ ၂-၃။

၉၀။ ရာဇဝင်ကြီး၊ ဏ/ဝမ်း-ဏ/ကျော။

၉၁။ ယင်း ဏ/ကျော။

၉၂။ ယင်း၊ ဏ/ကျော ၈။

၉၃။ ယင်း၊ ဏာ/ဝမ်း-ဏိ/ကျော။

၉၄။ ယင်း၊ ဏိ/ကျော-၂။

၉၅။ (က)စန္ဒမာလာလင်္ကာရ၊ ရခိုင်သစ်၊ ဒု-စာ-၂၂၈။
(ခ)ရာဇဝင်ကြီး၊ ဏိ/ကျော၊ ၄-၅။

၉၆။ ရာဇဝင်ကြီး၊ ဏိ/ကျော၊ ၇-၈။

၉၇။ စန္ဒမာလာလင်္ကာရ၊ ရခိုင်သစ်၊ ဒု-စာ-၂၃၀။

၉၈။ ယင်း စာ-၂၃၀။

၉၉။ ရာဇဝင်ကြီး၊ ဏု/ဝမ်း၊ ၅/၈။

၁၀၀။ ယင်း ၊ ဏု/ကျော၊ ၆။

၁၀၁။ ယင်း ၊ ဏု/ကျော၊ ၀-ဏူ/ဝမ်း ၁။

သည်။ ရခိုင်ထီးနန်းဓလေ့များနှင့်အညီ ဘိသိက်ခံယူပြီး စန္ဒဝိဇယရာဇာဘွဲ့ကို ခံယူသည်။ စန္ဒဝိဇယ(၁၇၁၀-၁၇၃၀)သည် ကိုယ်ရံတော်များ ကြီးစိုးမှုကာလအတွင်း ကျိန်းကျွန်းဒေသကို အခြေခံပြီး အင်အားတည်ဆောက်ခဲ့သည်။ ယင်း၏ပြိုင်ဖက်အုပ်စုများဖြစ်သည့် ပိန္နဲချောင်းကျွန်းကို အခြေပြုသည့် စစ်ကဲရဲဘော်အုပ်စုနှင့် ရမ်းဗြဲကျွန်းရှိ ရမ်းဗြဲကျွန်းစား အောင်နှိ အုပ်စုတို့ကို နှိမ်နင်းနိုင်ခဲ့သည်။ ယင်းသို့ စစ်အင်အားကြီးထွားခိုင်မာလာမှုနှင့်အတူ မြောက်ဦးထီးနန်းကို သိမ်းပိုက်နိုင်ခဲ့ခြင်းဖြစ်သည်။ စန္ဒဝိဇယသည် သူရဲကြီးတစ်ကျိပ်တို့၏ စစ်ရေးအင်အားဖြင့် ထီးနန်းရရှိခဲ့ခြင်းဖြစ်ရာ ဆုလာဘ်အဖြစ် စားကျေးမြို့ရွာများ ချီးမြှောက်ခဲ့သည်။ သူရဲကြီးမျက်ရှင်ကို စစ်ကဲကြီးဘရင်ဖြူကို မှိုင်းစစ်ကဲ၊ ထွန်းနှိကို အရှေ့ဝင်းမှူး၊ စံကျော်နှိကို အနောက်ဝင်းမှူး၊ ငနောက်(နနော်)ကို လေးမြို့ချောင်းစား၊ နော်ရထားကို ဆင်ကဲကြီး၊ ဟင်းသာကိုသာမရာထူး၊ စစ်ဆော်ကို ရမ်းဗြဲကျွန်းစား စသည်ဖြင့် ရာထူးများ ချီးမြှင့်ခဲ့သည်။ ကျန်သူရဲကြီးများကိုလည်း မြို့စား၊ ရွာစား အသီးသီးပေးအပ်ခဲ့သည်[၁၁၅] ဤသို့ဖြင့် စန္ဒဝိဇယသည် ယင်း၏အခြေခံအင်အားစုများကို ကျေးဇူးနှင့် သစ္စာဟူသော ထီးနန်းဓလေ့များအတိုင်း စုစည်းတည်ဆောက်နိုင်ခဲ့သည်။

စန္ဒဝိဇယသည် ထီးနန်းအာဏာသိမ်းပိုက်ပြီးနောက် ကိုယ်ရံတော်တပ်ကို အသစ်ပြန်လည်ဖွဲ့စည်းခဲ့သည်။ ရခိုင်ပြည်သူများ၏ အားကိုးယုံကြည်ထောက်ခံမှုကို ရရှိစေရေးနှင့် မိမိ၏အာဏာတည်တံ့ခိုင်မြဲစေရေးအတွက် ထီးနန်းဓလေ့များနှင့်အညီ ရာဇဘိသိက်ခံယူခြင်း၊ မဟာမုနိသိမ်အပါအဝင် သိမ်ပေါင်းရှစ်ရာ၊ ကျောင်းရှစ်ရာ၊ ကန်ရှစ်ရာ၊ ပေပင်ပေါင်းရှစ်ရာတို့ကို လှူဒါန်းစိုက်ပျိုးခဲ့သည်။[၁၁၆] ယင်းကဲ့သို့ ရာဇဘိသိက်ခံယူခြင်း၊ သာသနိက အဆောက်အဦများတည်ဆောက်ခြင်း စသော လုပ်ဆောင်မှုများက ပြည်သူနှင့် သာသနာရေးဆိုင်ရာ ပုဂ္ဂိုလ်များ၏ ထောက်ခံယုံကြည်မှုကို အထိုက်အလျောက်ရရှိစေခဲ့သည်။

စန္ဒဝိဇယ၏ နိုင်ငံပြန်လည်စည်းရုံးရေးနှင့် တည်ဆောက်ရေးတွင် အရေးပါသော လုပ်ဆောင်ချက်တစ်ခုမှာ နရပတိကြီး ထီးနန်းသိမ်းပိုက်ခဲ့စဉ်က ထွက်ပြေးတိမ်းရှောင်သွားကြသည့် မင်းဆွေမင်းမျိုး၊ မှူးမျိုး၊ မတ်မျိုး၊ ပညာရှိများအား ဘင်္ဂလားနယ်မှ ပြန်လည်ခေါ်ယူပြီး သူကောင်းပြုရန် ကြိုးပမ်းမှုဖြစ်သည်။ စန္ဒဝိဇယ ရခိုင်ထီးနန်းအာဏာရရှိမှုကို အသိအမှတ်ပြုပြီး ပူးပေါင်းလာသူများမှာ သီရိသုဓမ္မ၏မြေးလှအောင်နှင့် ရှေးပညာရှိအမတ် လေးမြို့စား ငလက်ရုံး၏သား ခင်ညိုတို့ဖြစ်သည်။ စန္ဒဝိဇယသည် ခင်ညိုကို ကိုယ်ရံကြီးအမတ်အဖြစ်လည်းကောင်း၊ လှအောင်ကို မိမိ၏သမီးနှင့် စုံဖက်ပေးပြီး သာမရာထူးကိုလည်းကောင်း ချီးမြှင့်ပေးခဲ့သည်။[၁၁၇] ရခိုင်ထီးနန်းဆက်ခံရေးဓလေ့တွင် ဘုရင်သည် မျိုးရိုးအားဖြင့် အာရီယန်မျိုးနွယ်ဖြစ်ရမည်ဟူ၍ အစဉ်အလာအရ လက်ခံထားခဲ့ကြသည်။ ယင်းထီးနန်းဓလေ့များအပေါ် ပြည်သူများ အသိအမှတ်ပြုလာစေရေးအတွက် ရခိုင်ဘုရင်အဆက်ဆက်သည် သဘောတရားရေးအရ သွတ်သွင်းခဲ့ကြသည်။ ယင်းထီး နန်းဓလေ့များ ခိုင်မာစွာလွှမ်းမိုးလာမှုနှင့်အတူ ပြည်သူများကလည်း ဘုရင်ဖြစ်လာမှုကို မျိုးရိုးအားဖြင့် တိုင်းတာလေ့ ရှိကြသည်။ထိုဓလေ့သည် နိုင်ငံရေးတည်ငြိမ်နေချိန်တွင် အရေးမပါလှသော်လည်း တိုင်းပြည်တည်ငြိမ်မှုကင်းမဲ့ပြီး နိုင်ငံရေးပဋိပက္ခများ ရှုပ်ထွေးနေချိန်တွင် ဆိုးကျိုးများကိုသာ ဖြစ်ထွန်းပေါ်ပေါက်စေသည်။ စန္ဒဝိဇယသည် ယိမ်းယိုင်လာသည့် တိုင်းပြည်ကို ပြန်လည်တည်ဆောက်ရန် ကြိုးပမ်းရာ၌ ဖော်ပြပါ ထီးနန်းဓလေ့များ၏ ဆိုးကျိုးနှင့် ရင်ဆိုင်ခဲ့ရသည်။ သီရိသုဓမ္မမြေးနှင့် ငလက်ရုံးသားတို့ စန္ဒဝိဇယနှင့်ပူးပေါင်းပြီး မကြာမီ နေပြည်တော်အနှံ့ တဘောင်များပေါ်ထွက်လာသည်။ "ကျွန်နှင့်သူကောင်းအတူပေါင်း သူကောင်းကျွန်စော်နံလိမ့်မည်"[၁၁၈] ဟူသော တဘောင်သည် စန္ဒဝိဇယ၏အမျိုးသား ပြန်လည်စည်းရုံးရေးလုပ်ငန်းကို ကျဆင်းစေခဲ့သည်။ ထိုတဘောင်များကြောင့် သီရိသုဓမ္မမြေးနှင့် ငလက်ရုံးသား ဦးဆောင် သည့် အုပ်စုသည် ဘုရင်နှင့်မပူးပေါင်းတော့ဘဲ ဘင်္ဂလားနယ်ကန်သာအရပ်သို့ ပြန်လည်ထွက်ခွာသွားခဲ့ကြသည်။[၁၁၉]

ခေတ်ဟောင်းထီးနန်းဆက်ခံရေးဓလေ့များကို လက်ခံကျင့်သုံးကြရာ၌ ရခိုင်နှင့်ခေတ်ပြိုင်ထွန်းကားခဲ့သော ခေတ်ဟောင်းမြန်မာ့သမိုင်းတွင် အလွန်နည်းပါးသည်။ ရခိုင်ကဲ့သို့ မြန်မာတို့သည်လည်း ယင်းတို့၏ ဘုရင်မျိုးနွယ်သည် သာကီဝင်မျိုးရိုးဟူ၍ အစဉ်အလာအရ လက်ခံထားခဲ့ကြသည်။ သို့ရာတွင် ရခိုင်တွင် အမြစ်တွယ်နေသည့် ထီးနန်းဆက်ခံရေးဓလေ့

၁၁၅။ (က)ရာဇဝင်ကြီး၊ ဏော်/ကျော၊ ၁-၈။
(ခ)စန္ဒမာလာလင်္ကာရ၊ ရခိုင်သစ်၊ ဒု-စာ-၂၄၅။
၁၁၆။ (က)ရာဇဝင်ကြီး၊ ဏံ/ဝမ်း၊ ၂-၄။
(ခ)ပဏ္ဍိ၊ ဓညဝတီသစ်၊ စာ-၂၂၇။
၁၁၇။ ပဏ္ဍိ၊ ဓညဝတီသစ်၊ စာ၊ ၂၂၈။
၁၁၈။ ပဏ္ဍိ၊ ဓညဝတီသစ်၊ စာ၊ ၂၂၈။
၁၁၉။ ယင်း ၊ စာ-၂၂၈-၂၂၉။

ကုလားများကို အမတ်တော်ဆင်ကဲကြီး၊ သူငယ်တော်ကြီးတို့ ဦးဆောင်ပြီးတိုက်ခိုက်နှိမ်နင်းခဲ့သည်။ ထီးနန်းကို (၃)ရက်အတွင်း ပြန်လည်သိမ်းပိုက်ရရှိခဲ့သည်။[၁၂၉] သို့ဖြစ်ရာ ကုလားသူပုန်တို့သည် ရခိုင်ထီးနန်းကို(၃)ရက်မျှသာ ကြီးစိုးနိုင်ခဲ့သည်။

ကုလားသူပုန်များကြီးစိုးမှုကို အောင်မြင်စွာ နှိမ်နင်းပြီးနောက် အေဒီ ၁၇၃၇ တွင် မဒ္ဒရာဇ်ရာဇာကို နန်းတင်ကြသည်။ မဒ္ဒရာဇ်ရာဇာသည် ကုလားသူပုန်များကို နှိမ်နင်းပေးသည့် ဆင်ကဲကြီးအား လက်ဝဲမြန်ရာထူး၊ သူငယ်တော်ကြီးကို လယ်ယာမြန်ရာထူးများ ချီးမြှင့်ပေးခဲ့သည်။ မဒ္ဒရာဇ်ရာဇာသည် ထီးနန်းငါးနှစ်စိုးစံခဲ့ပြီး အေဒီ၁၇၄၂တွင်ကွယ်လွန်ခဲ့သည်[၁၃၀] မဒ္ဒရာဇ်ရာဇာသည် ယင်း၏နန်းသက် ငါးနှစ်ကာလအတွင်း အရေးပါသည့်ပြုပြင်ပြောင်းလဲမှု တစ်စုံတစ်ရာမျှ လုပ်ဆောင်နိုင်ခြင်းမရှိခဲ့ပေ။

မဒ္ဒရာဇ်ရာဇာကွယ်လွန်ပြီးနောက် အေဒီ ၁၇၄၂ တွင် နရအဘယရာဇာ ထီးနန်းရရှိခဲ့သည်။" အမျိုးလေးပါးတို့အား ဘေးရန်မဟိ စေသည်ကိုအကြောင်းပြု၍ နရအဘယရာဇာအမည်ကို ခံသည်။[၁၃၁] နရအဘယရာဇာသည် ယင်း၏လက်ထက်တွင် ရင်ဆိုင်နေရသည့် စီးပွားရေးနှင့် နိုင်ငံရေးအခက်အခဲများကို ဖြေရှင်းရန်အတွက် ပတ်ဝန်းကျင်နိုင်ငံများသို့ ဝင်ရောက်တိုက်ခိုက်မှုများကို လုပ်ဆောင်ခဲ့သည်။ ယင်းလုယက်တိုက်ခိုက်မှုများကို ဟရမားတိုက်သည်ဟု ခေါ်သည်။ ယင်းတာဝန်များကို လက်ယာမြန် ဂူတာက ဆောင်ရွက်ပေးရသည်။ ရခိုင်ပြည်အရှေ့ဖက်ရှိ မြန်မာမင်းပိုင်နက်များဖြစ်သော ဒလ၊ ပုသိမ်၊ ရန်ကုန်၊ ခနုဖြူ၊ ဟင်္သာတ၊ ဧရာဝတီမြစ်ဝဲယာဒေသများသို့ အေဒီ ၁၇၄၄ တွင်တစ်ကြိမ်၊ အေဒီ ၁၇၄၅ တွင်တစ်ကြိမ် သွားရောက်တိုက်ခိုက်ပြီး ပစ္စည်းဥစ္စာများ သိမ်းယူခဲ့သည်။ အနောက်ဘက်ရှိ ဘင်္ဂလားနယ်သို့ အေဒီ ၁၇၄၅ တွင်တစ်ကြိမ်၊ အေဒီ ၁၇၄၉ တွင်တစ်ကြိမ် သွားရောက်တိုက်ခိုက်သည်။ ဖမ်းဆီးရလာသော ဘင်္ဂလီများကို ကျွဲ၊ နွားကဲ့သို့ ဈေးကွက်တွင် ရောင်းချခဲ့သည်။[၁၃၂] နရအဘယရာဇာ၏ပတ်ဝန်းကျင်ဒေသများသို့ ကျူးကျော်ဝင်ရောက်တိုက်ခိုက်မှုများသည် ပြည်ပရန်များကို ဖိတ်ခေါ်နေသလို ဖြစ်လာခဲ့သည်။ နရအဘယရာဇာလက်ထက်တွင် ပြည်တွင်းပုန်ကန်မှုများလည်းပေါ်ပေါက်ခဲ့သည်။ အေဒီ ၁၇၄၉တွင် ပေါ်ပေါက်သည့်ကုလားတန်မြစ်ညာရှိ မြို့တို့၏ ပုန်ကန်မှုသည် အပြင်းထန်ဆုံး ဖြစ်ခဲ့သည်။[၁၃၃] အေဒီ ၁၇၆၁တွင် နရအဘယရာဇာကွယ်လွန်သည်။[၁၃၄]

နရအဘယရာဇာကွယ်လွန်ပြီးနောက် အေဒီ ၁၇၆၁ တွင် သီရိသုရာဇာထီးနန်းရရှိလာသည်။ နန်းတက်ပြီး သုံးလအကြာတွင် ကျောက်ပေါက်၍ သေဆုံးသည်။[၁၃၅]

သီရိသုရာဇာကွယ်လွန်ပြီးနောက် ညီတော် ဒါးပိုင်ကြီးသည် အေဒီ ၁၇၆၁ တွင် စန္ဒပရမဘွဲ့ဖြင့် ထီးနန်းရရှိခဲ့သည်[၁၃၆] ယင်း၏လက်ထက်တွင် ငလျင်လှုပ်ခြင်း၊ မြစ်ရေဆုတ်ခြင်း၊ မိုးခေါင်ခြင်းစသော သဘာဝအန္တရာယ်များ ကျရောက်လာခြင်းကြောင့် ဆန်စပါးစိုက်ပျိုးထုတ်လုပ်မှု ကျဆင်းခဲ့ရသည်။ နိုင်ငံအနှံ့အပြားတွင် အငတ်ဘေးနှင့် ရင်ဆိုင်ရသည်။ နိုင်ငံရေးနှင့် စီးပွားရေးအကျပ်အတည်းဖြစ်လာမှုကြောင့် ဒေသဆိုင်ရာပုန်ကန်မှုများ ပေါ်ပေါက်လာသည်။ ပုန်ကန်မှုကို ဦးဆောင်သူများသည် နိုင်ငံတွင်းအင်အားကို ရယူပြီး ထီးနန်းသိမ်းရန် ကြိုးစားမှုထက် ပြည်ပအင်အားကို ဖိတ်ခေါ်ပြီး မိမိတို့အာဏာရရှိရေးကို ဦးတည်ကြိုးပမ်းခဲ့ကြသည်။ လောင်းကြက်မြို့ဟောင်းမှ ကျီးမြဝ်၊ ရမ်းဗြဲကျွန်းမှ အောင်ဇေယျမရဇည်းစားမောင်ဦး၊ မေဃဝတီမှ ဗိုလ်မင်းလာဦးတို့ ပူးပေါင်းသော အုပ်စုသည် မြန်မာမင်းနောင်တော်ကြီးထံ စစ်ရေးအကူအညီများတောင်းခံခဲ့သည်။[၁၃၇]

နောင်တော်ကြီးမင်းသည် ရွှေပြည်ဝန်ကို လက်နက်ကိုင်လူငါးသောင်းနှင့် ရခိုင်ကို တိုက်ရန် စေလွှတ်ခဲ့သည်။ ရခိုင်ပြည်တောင်ပိုင်းတွင် တိုက်ပွဲကြီးများ ဖြစ်ပွားခဲ့ပြီး မြန်မာတပ်များ အရေးနိမ့်ကာ ဆုတ်ခွာသွားသည်။ တောင်စဉ်ဒေသများ

၁၂၉။ ယင်း ၊ တု/ကျော၊ ၁-၇။
၁၃၀။ ရာဇဝင်ကြီး၊ တု/ကျော-တူ/ဝမ်း။
၁၃၁။ ယင်း၊ တူ/ဝမ်း ၃-၄။
၁၃၂။ (က)စန္ဒမာလာလင်္ကာရ၊ ရခိုင်သစ်၊ ဒု-စာ-၂၆၄-၂၆၅။
(ခ)ရာဇဝင်ကြီး၊ တူ/ဝမ်း၊ ၁-၈။ တော/ဝမ်း ၁-၈။
၁၃၃။ ရာဇဝင်ကြီး၊ တ/ဝမ်း၊ ၁-၂။
၁၃၄။ ယင်း၊ တော်/ဝမ်း ၁။
၁၃၅။ ယင်း၊ တော်/ဝမ်း ၁-၈။
၁၃၆။ ယင်း၊ တော်/ဝမ်း ၁-၈
၁၃၇။ (က)ငမည်၊ ရာဇဝင်၊ ဒဲ/ကျော၊ ၄-၈။
(ခ)ရာဇဝင်ကြီး၊ တော်/ဝမ်း၊ ၁-၈။ တော်/ကျော ၁-၈။

သက်စံရွှေကို အိမ်ရှေ့မင်း၊ အောင်ကျော်ဇံကို လက်ဝဲမြန်၊ လေးထောင်စားကို လက်ယာမြန်၊ တူတော်ကျော်ပုံကို ဒါးပိုင်ကြီး၊ ထွန်းပေါ်ကို ဆင်ကဲကြီး၊ ဥဂ္ဂါရွှေကို တောင်ဖက်စား၊ ညိုရွှေကို ပြည်စိုးကြီးရာထူးများ ခန့်အပ်ပြီး ဘုရင့်အာဏာစက်ထိရောက်စေရန် ကြိုးပမ်းဆောင်ရွက်ခဲ့သည်။[၁၄၉]

ဓမ္မရာဇ်ရာဇာ(၁၇၇၇-၁၇၈၂)၏ထီးနန်းအာဏာကို အဓိကယှဉ်ပြိုင်ပြီး နန်းလုရန်ကြိုးပမ်းလာသည့် အုပ်စုများမှာ ငါးစင်ရိုင်းချောင်းကျွန်းကို အခြေပြုသည့် င/သံတွေအုပ်စု၊ သံတွဲနှင့်တောင်စဉ်ဒေသများကို အခြေပြုသည့် သံတွဲစားသတိုးဖြူအုပ်စုနှင့် စစ်ကဲဗိုလ်မင်းကျော်ထွေးအုပ်စု၊ ဒါးလက်စားတုံးစံရွှေအုပ်စု၊ စစ်တွေကျွန်းကို အခြေပြုသည့် ကုလား င/ရွှေစာအုပ်စု၊ ပိန္နဲချောင်းကျွန်းကို အခြေပြုသည့် ကောင်းညွှန့်ရန်တိုင်အုပ်စု၊ စည်းတင်ချောင်းဒေသ တုံးကျော်ဝေအုပ်စု၊ ဦးရစ်တောင်စား င/ပုအုပ်စု၊ အနောက်ယိုးကျွန်းဒေသ ဘဏ္ဍာရဲဘော်သူနှင့် င/ဝမ်းပေါက်အုပ်စုတို့ဖြစ်ကြသည်။[၁၅၀] ယင်းပြိုင်ဖက်အင်အားစုများက ရမ်းဗြဲဗိုလ်မင်းအောင်စုန် ထီးနန်းရရှိလာခြင်းကို “. . . ဖြားခန်း၍ သစ်ငုတ်ပေါ်သည်”. . . [၁၅၁] ဟူသောစကားရပ်ဖြင့် နှိမ့်ချပြောဆိုခဲ့ကြသည်။ ဖြားဟူသည်မှာ ရခိုင်ဝေါဟာရအားဖြင့် ဒီရေကို ခေါ်သည်။ ဒီရေများ ကျဆင်းသွားသောအခါ နစ်မြှုပ်နေသော သစ်ငုပ်များ ပေါ်ထွန်းလာသည်။ မင်းအောင်စုန် ထီးနန်းရရှိလာခြင်းမှာလည်း အရည်အချင်းကြောင့်မဟုတ်ဟူ၍ အဓိပ္ပါယ်ရသည်။ ဖော်ပြပါ ပြိုင်ဖက်အုပ်စုများအနက် င/သံတွေဦးဆောင်သောအုပ်စုသည် အင်အားအတောင့်အတင်းဆုံးဖြစ်ပြီး အေဒီ ၁၇၇၇ တွင် စတင်ပုန်ကန်သောအုပ်စုဖြစ်သည်။

ဓမ္မရာဇ်ရာဇာ၏ နန်းသက်ကာလအတွင်း ရခိုင်ပြည်နိုင်ငံရေးအခြေအနေများ ရှုပ်ထွေးလာသည်။ နိုင်ငံအနှံ့ဒေသဆိုင်ရာ အာဏာပိုင်များက ပုန်ကန်တော်လှန်မှုများ အဆက်အပြတ် ပြုလုပ်လာကြသည်။ တည်ငြိမ်မှု ပျက်ပြားလာပြီးစီးပွားကုန်ထုတ်လုပ်ငန်းများလည်း ကျဆင်းလာခဲ့သည်။ ယင်းအခြေအနေကို ရာဇဝင်ကျမ်းစာစောင်တွင်

ရခိုင်ပြည်နိုင်ငံအတွင်း၌ ကြည်းကြောင်း၊ ရေကြောင်း သွားလာကြကုန်သော လူတို့သည် အချင်းချင်းနိုင်ထက်စီးကဲပြုရွှေ ငွေ ဥစ္စာတို့ကို လုယက်ကြကုန်၏။ တရွာနှင့်တရွာကိုလည်း ဓားပြတိုက်ကြကုန်၏။ ဥစ္စာရွှေငွေဆွေမျိုးမဟိသောသူတို့ကိုလည်း ဥစ္စာရွှေငွေ ဆွေမျိုးဟိသော သူတို့က အလွန်နှိပ်စက်ညှဥ်းဆဲပြုကြကုန်၏။[၁၅၂]

ဟူ၍တွေ့ရသည်။ ယင်းအထောက်အထားများအရ ဓမ္မရာဇ်ရာဇာလက်ထက်တွင် ဘုရင်အာဏာစက်မှာ လိုအပ်သလောက် ထိရောက်မှုမရှိတော့ပဲ နိုင်ငံရေးတည်ငြိမ်မှု[၁၅၃] ပျောက်ကွယ်လုနီးဖြစ်နေကြောင်းတွေ့ရသည်။ အေဒီ ၁၇၈၂တွင် ဓမ္မရာဇ်ရာဇာကွယ်လွန်သည်။[၁၅၄] ဓမ္မရာဇ်ရာဇာသည် ယင်း၏နန်းသက်ငါးနှစ်ကာလအတွင်း ပုန်ကန်တော်လှန်မှုများကိုသာ နှိမ်နင်းနေခဲ့ရသဖြင့် ထိရောက်သော တည်ဆောက်ရေးလုပ်ငန်းများကို မလုပ်ဆောင်နိုင်ခဲ့ပေ။

ဓမ္မရာဇ်ရာဇာကွယ်လွန်ပြီးနောက် ယင်း၏မူတော်လင်ဖြစ်သူ လက်ဝဲမြန်သတိုးအောင် အေဒီ ၁၇၈၂ တွင် ထီးနန်းရရှိခဲ့သည်။ “တိုင်းနေပြည်သူလူအပေါင်းတို့ ညီညွတ်၍ မင်းပြုတော်မူပါဟု တင်မြှောက်အပ်သည်ကို အကြောင်းပြု၍ မဟာသမတမင်း”[၁၅၅] အမည်ကို ခံယူခဲ့သည်။ သမတရာဇာသည် နန်းတက်သည့် အေဒီ ၁၇၈၂ တွင်တစ်ကြိမ်၊ အေဒီ ၁၇၈၄ တွင် တစ်ကြိမ် ဘိသိက်ခံယူခဲ့သည်။[၁၅၆]

“မဟာသမတရာဇာသည် ပထမသွန်းလုပ်သော ဒင်္ဂါးတွင်“ရွှေနန်းသခင် မဟာသမတရာဇာ”နှင့် အေဒီ ၁၇၈၄ တွင် သွန်းလုပ်သော ဒင်္ဂါးတွင် “ရွှေနန်းသခင် အဂ္ဂေါပုညဇောရာဇာ”အမည်တို့ဖြင့် သွန်းလုပ်ခဲ့သည်။[၁၅၇] သမတရာဇာအား ရခိုင်ထီးနန်းမှ ဖယ်ရှားပြီး အာဏာရယူရန် ကြိုးပမ်းနေကြသည့် အဓိကအင်အားစုကြီးများမှာ ငကြည်းတောင်တွင် ဒါးမနိုင်တမင်း၊ ရိုးကျွန်းတွင် ကုလားငရွှေစာတမင်း၊ ပိန္နဲချောင်းတွင် ကောင်းညွှန့်ရန်တိုက်တမင်း၊ ကြပ်စင်ကျွန်းတွင်

၁၄၉။ ရာဇဝင်ကြီး၊ ထု/ဝမ်း ၆-၈။
၁၅၀။ ရာဇဝင်ကြီး၊ ထု/ဝမ်း ၁-၈။
၁၅၁။ ယင်း၊ ထု/ကျော။ ၁-၈။
၁၅၂။ ယင်း၊ ထံ/ကျော ၈-တား/ဝမ်း ၂။
၁၅၃။ PoliticaL Stability
၁၅၄။ စန္ဒမာလာလင်္ကာရ၊ ရခိုင်သစ်၊ ဒု၊ စာ။
၁၅၅။ (က)ရာဇဝင်ကြီး၊ ထား/ဝမ်း ၇-၈။
(ခ)ရခိုင်မဟာသမတရာဇာ ရာဇဝင်၊ ပေမူ၊ တက္ကသိုလ်များဗဟိုစာကြည့်တိုက်၊ ဇာ/ဝမ်း-ညီထော။ (နောင်ဤကျမ်းကိုးကားလျှင် မဟာသမတ ဟုဖော်ပြပါမည်။)
၁၅၆။ စံသာအောင်၊ ရခိုင်ဒင်္ဂါး၊ စာ-၇၆။
၁၅၇။ ယင်း၊ စာ-၇၆။

တွင် ဆန်ကျီတော်များကို လျှို့ဝှက်စွာ တည်ဆောက်ခဲ့သည်။[၁၆၆] ယင်းသို့ စစ်ဆင်ရေးအတွက် လိုအပ်သည့် လျှို့ဝှက်သတင်းများ ရယူခြင်း၊ ရိက္ခာများစုဆောင်းခြင်း စစ်အင်အားစုစည်းခြင်းများကို စနစ်တကျ ဆောင်ရွက်ပြီး နောက်သားတော် အိမ်ရှေ့ မင်းကို ရခိုင်စစ်ဆင်ရေး၏ သေနာပတိအဖြစ် ခန့်အပ်တာဝန်ပေးခဲ့သည်။ ၈ စက်တင်ဘာ ၁၇၈၄ တွင် စစ်ရေးပြန်တမ်း ထုတ်ပြန်ရာ၌

. . . ရခိုင်အမှုတော်ကောင်းရာလိုက်စေရမည်မှာ အိမ်ရှေ့မင်းတပ်တွင် အမြင့်မြို့စားမင်းကြီး မင်းခေါင်ကျော်နှင့် အိမ်ရှေ့ဝန်နေမျိုးကျော်ထင် သီဟသူကို စစ်ကဲ၊ စကုမင်းတပ်မှာ နေမျိုးသီဟသူ၊ နေမျိုးစည်သူကျော်ထင်ကို စစ်ကဲ၊ ကာမမင်းတပ်မှာ နေမျိုးသီဟကျော်စွာ၊ နေမျိုးကျော်ထင်သူရတို့ကို စစ်ကဲ[၁၆၇]

အသီးသီးခန့်အပ်တာဝန်ပေးခဲ့သည်။ စစ်ဆင်ရေးလမ်းကြောင်း တစ်လျှောက် လိုက်နာရမည့်စည်းကမ်းများကိုလည်း တင်းကျပ်စွာထုတ်ပြန်ပေးခဲ့သည်။[၁၆၈] ယင်းသို့အမိန့်တော်များ ထုတ်ပြန်ပြီးနောက် စစ်ကြောင်းကြီး (၃)ကြောင်းဖြင့် ရခိုင်ပြည်သိမ်း စစ်ဆင်ရေးကို စတင်ခဲ့သည်။

မဟာသမတရာဇာသည် ဗဒုံမင်းစေလွှတ်လိုက်သော စစ်အင်အားကို ခုခံရန်အတွက် ညီတော်အိမ်ရှေ့မင်း၊ ယောက်ဖတော် ဒါးပိုင်ကြီးကျော်ဘုံ၊ လက်ဝဲမြန်၊ လက်ယာမြန် စသော မှူးမတ်များ၊ ရဟန်းပညာရှိ လူပညာရှိများနှင့် နန်းတွင်းညီလာခံကျင်းပပြီး ဖြစ်ပေါ်နေသည့်အခြေအနေအရပ်ရပ်ကို တိုင်ပင်ဆွေးနွေးခဲ့သည်။ ဒါးပိုင်ကြီးကျော်ဘုံက ဗဒုံမင်းစေလွှတ်သော စစ်အင်အားသည် ရခိုင်စစ်အင်အားထက် ကြီးမားခြင်းကြောင့် လက်ဆောင်ပဏ္ဏာနှင့် သမီးကညာဆက်သပြီး ပြည်ထဲအရေးငြိမ်းအောင်ဆောင်ရွက်သင့်ကြောင်း လျှောက်တင်ရာ သမတရာဇာက

. . . ရှေးဘေးလောင်းတော်တို့သည် ရခိုင်ပြည်ကို တတိုင်းတနိုင်ငံက စစ်ပြိုင်လာသော မင်းတို့ကို လက်ဆောင်ပဏ္ဏာနှင့် သမီးကညာ ဆက်သဘူးသည်မရှိလေ။ ငါတို့ရခိုင်ပြည်ကိုသာ ထိုထိုတိုင်းပြည်က လက်ဆောင်ပဏ္ဏာ၊ သမီးကညာဆက်သဘူးသော အကြောင်းကို သမိုင်းရာဇဝင်ရှိသည်။ ယခုငါလက်ထက်တွင် လက်ဆောင်ပဏ္ဏာနှင့် သမီးကညာဆက်သလေလျှင် နောက်နောင်သောမင်းတို့သည် ကဲ့ရဲ့ဘွယ်ဖြစ်၍ ကမ္ဘာကြေလည်း ဥဒါန်းစကား မကျေရှိလိမ့်မည်[၁၆၉] ဟူ၍မိန့်ကြားခဲ့သည်။ ထိုနောက်နေပြည်တော်ရှိ လက်နက်ကိုင်တပ်များကို ကိုယ်တိုင်ဦးစီးပြီး လောင်းကြက်မြို့ဟောင်းတွင် တပ်တည်နေသော ဗဒုံမင်းသားတော် အိမ်ရှေ့မင်း၏တပ်များကို အပြင်းအထဖန် သွားရောက်တိုက်ခိုက်ခဲ့သည်။ သို့ရာတွင် စစ်ရေးအင်အားမမျှသဖြင့် နေပြည်တော်သို့ ပြန်လည်ဆုတ်ခွာခဲ့ရသည်။[၁၇၀] စစ်ရေးရှုံးနိမ့်သော မဟာသမတရာဇာသည် အိမ်ရှေ့မင်း၊ သားတော်သမီးတော်များ၊ မှူးမတ်များ၊ ကိုယ်ရံတော်တပ်များနှင့်အတူ ညဥ့်သန်းခေါင်အချိန်တွင် မြောက်ဦးနေပြည်တော်မှ လှေတော်များဖြင့် ထွက်ခွာပေးခဲ့သည်။ ရမ်းဗြဲကျွန်း ကွမ်းချောင်းကျွန်းသာယာအရပ်တွင် ကာမမြို့စား၏ တပ်ကမဟာသမတရာဇာကို အေးဒီ ၁၇၈၄[၁၇၁] တွင် ဖမ်းဆီးနိုင်ခဲ့သည်။[၁၇၂]

ဗဒုံမင်း၏သားတော် အိမ်ရှေ့မင်းသည် ၂ ဇန်နဝါရီ ၁၇၈၅ တွင် မြောက်ဦးထီးနန်းနှင့် နေပြည်တော်တစ်ခုလုံးကို သိမ်းပိုက်လျက် ထီးစည်မှန်ကင်းများအားလုံးကို ချလှဲရုပ်သိမ်းနိုင်ခဲ့သည်။[၁၇၃] ဗဒုံမင်းရခိုင်ကို သိမ်းယူရခြင်းမှာ

. . . ရခိုင်တွင် အချင်းချင်း နှောင့်ယှက်ဖျက်ဆီးနေကြပြီး သာသနာတော် မထွန်းပဖြစ်နေ၍ ပြည်သူသတ္တဝါနှင့် သာသနာတော်အရေးကို ထောက်တော်မူ၍ . . . ရခိုင်ဧညဝတီမြို့တိုင်းနိုင်ငံသည် သာသနာတော် အညစ်အကြေးပြည်လေးပြည်မွှားတရား မတည်သော လူဆိုးလူသွမ်းတို့ကို အကုန်အစင်ဖမ်းဆီးနှိမ်နင်းရှင်းလင်း၍ သမ္မာအယူတည်စေလျက် သာသနာတော်ထွန်းပပွင့်လင်းရန်[၁၇၄]

၁၆၆။ ယင်း၊ ဒါ/ ကျော၊ ၅-၆။

၁၆၇။ ROB IV.P. 376

၁၆၈။ ROB IV.P. 378-379.

၁၆၉။ ရာဇဝင်ကြီး၊ ဒု/ဝမ်း-ဒု၊ ကျော။

၁၇၀။ ယင်း၊ဒု/ဝမ်း ၁-၃။

၁၇၁။ ၁၁၄၆၊ ပြာသိုလပြည့်ကျော် ၁၅ ရက်။

၁၇၂။ ဦးသာထွန်းအောင်၊ ရခိုင်မဟာရာဇဝင်တော်ကြီးမူရင်းကျမ်း၊ (စစ်တွေ၊ ရခိုင်ပြည်သတင်းစာပုံနှိပ်တိုက်ကြီး၊ ၁၂၈၈)၊စာ ၁၄၆ -၁၄၇။ (နောင်ဤကျမ်းကို ကိုးကားလျှင် သာထွန်းအောင်၊ မဟာရာဇဝင်ဟု ဖော်ပြပါမည်။)

၁၇၃။ ၁၁၄၆ ခု ပြာသိုလပြည့်ကျော် ၈ ရက်၊ (ဦးမောင်မောင်တင်၊ ကုန်းဘောင်ခေတ်မဟာရာဇဝင်ကြီး၊ ဒုတိယတွဲ၊(မန္တလေးဟံသာဝတီပိဋကတ်စာပုံနှိပ်တိုက်၊ ၁၉၂၂)၊ စာ-၇-၈။ (နောင်ဤကျမ်းကို ကိုးကားလျှင် မောင်မောင်တင်၊ကုန်းဘောင်ဆက်၊ ဒု၊ ဟု ဖော်ပြပါမည်။)

၁၇၄။ ROB IV.PP. 388-392.

အဆက်မပြတ် ပေါ်ပေါက်ခဲ့သည်။ ယင်းသို့ပြည်တွင်း နိုင်ငံရေးအင်အားပြိုကွဲလာချိန် ရခိုင်သည် ပြည်ပအင်အားစုသုံးရပ်နှင့် ထိပ်တိုက် ရင်ဆိုင်လာရသည်။ ယင်းတို့မှာ မဂို၊ မြန်မာနှင့်တောင်အာရှရောက် ဥရောပနယ်ချဲ့အင်အားစုများဖြစ်ကြသည်။ မဂိုအင်ပါ ယာအင်အားကြီးထွားလာမှုကြောင့် ရခိုင်ပိုင်စစ်တကောင်းနယ်များကို သိမ်းယူခြင်းခံရသည်။ အင်္ဂလိပ်နယ်ချဲ့မှုမှာမူ အိန္ဒိယတိုက်ငယ်အတွင်း ခြေကုပ်ရရှိရန် အာရုံစိုက်ကြိုးပမ်းနေချိန်ဖြစ်သဖြင့် ရခိုင်ထီးနန်းတည်ရှိမှုကိုမခြိမ်းခြောက်နိုင်ခဲ့သော်လည်း ရခိုင်အရှေ့ဖက်တွင် အင်အားကြီးထွားလာနေသည့် မြန်မာအင်ပါယာသည် ရခိုင်ဖက်သို့ ပိုမိုအာရုံစိုက်ခဲ့ကြောင်းတွေ့ရသည်။ ယင်းသို့အင်အားစုသုံးခုကြားတွင် ညပ်ပိတ်မိနေသော ရခိုင်သည် အင်အားချိန်ခွင်လျှာ ထိန်းညှိနိုင်ရေးအတွက် သံတမန်နည်းပရိယာယ်များကို လိုက်နာကျင့်သုံးမှုများစွာ အားနည်းခဲ့သည်။ ထီးနန်းရရှိလာသည့် ဘုရင်များမှာလည်း နိုင်ငံ၏အရေးထက် မိမိ၏တန်ခိုးအာဏာကြီးမားရေးကို ပိုမိုအာရုံစိုက်ခဲ့ကြသည်။ ဘုရင့်အနီးရှိ မှူးမတ်များမှာလည်း အရည်အချင်းအားနည်းပြီး ဘုရင်ကို အကြံဉာဏ်ကောင်းများ မပေးနိုင်ခဲ့ကြပေ။ မြောက်ဦးခေတ်ဦးနှင့်ခေတ်လယ်တွင်ရရှိခဲ့သည့် မင်း၊ မှူးမတ်၊ ပြည်သူတို့၏ စည်းလုံးညီညွတ်မှုသည် ခေတ်နှောင်းပိုင်းတွင် တဖြည်းဖြည်းကျဆင်းလာခဲ့ရာ အေဒီ ၁၇၈၄ တွင် မြောက်ဦးခေတ်ပြိုကွဲသွားသည့် အခြေအနေသို့ ရောက်ရှိလာကြောင်း တွေ့ရပေသည်။

ဂြိုဟ်သွားနက္ခတ်၊ ဗေဒင်၊ ယတြာတို့၏ စွမ်းပကားမှာလည်း စီးပွားရေးတိုးတက်ကောင်းမွန်မှုတွင် အရေးပါသည်ဟု လက်ခံယုံကြည်ကြသည်။ တိုင်းပြည်သာယာ ကြောင်းတရားဆယ်ပါးတွင်လည်း

နေလနက္ခတ်တာရာဂြိုဟ်သွား၊ ဂြိုဟ်နေဖြောင့်ခြင်းလည်းကောင်း၊ ဥတုရာသီသုံးပါးမယုတ်မလွန်ဖြောင့်မှန်သည်လည်းကောင်း၊ အသီးအပင်ဖြည့်ဖြိုးအောင်မြင်၍ အရသာလေးခြင်းလည်းကောင်း၊ မုဒိန်းဒဏ္ဍထားပြ၊ သူခိုး၊ လူသွမ်းမပေါ်မထွက်ခြင်းလည်းကောင်း၊ စစ်မက်မရှိစေရ၊ သာယာစွာပြည်သူတို့ ငြိမ်းချမ်းခြင်းလည်းကောင်း၊ ပြည်သူချင်းချင်းကြီးနိုင်ငယ်နှိပ်မရှိစေရခြင်းလည်းကောင်း၊ မင်းနှင့် အမတ်ပြည်သူ အယူအကျင့်ညီခြင်းလည်းကောင်း[၈] ဟူ၍ တွေ့ရသည်။ ထို့ပြင် တိုင်းပြည်အတွင်း လယ်လုပ်သူများခြင်း၊ ကုန်သွယ်သူများခြင်း၊ သီလရှိသောအမတ်များခြင်း၊ အကြားအမြင်သီလနှင့်ပြည့်စုံသော ရဟန်းများခြင်း[၉] တို့သည်လည်း စီးပွားရေးဆိုင်ရာ အယူအဆများဖြစ်ကြသည်။

ဖော်ပြပါ စီးပွားရေးဆိုင်ရာ အယူအဆများအပေါ် အခြေခံ၍ဖြစ်ပေါ်ခဲ့သော မြောက်ဦးခေတ်နှောင်း စီးပွားရေးသည် စင်စစ်တွင် ခေတ်ဟောင်း သက်ဦးဆံပိုင်စီးပွားရေးစနစ်ဖြစ်ပေသည်။ ယင်းစီးပွားရေးစနစ်အရ မြေယာနှင့် စီးပွားရေးအရင်းအမြစ်များအားလုံးကို ဘုရင်က ပိုင်ဆိုင်ထားသည်။ ဘုရင်များသည် ရယူထားသည့် မြေယာအရင်းအမြစ်များကို လက်အောက်ခံမှူးမတ်သေနာပတိများ၊ မင်းဆွေမင်းမျိုးများ၊ အမှုထမ်းများကို ထပ်ဆင့်ခွဲဝေပေးအပ်ထားသည်။ ယင်းကို လက်အောက်ခံများအား စားကျေးစားမြေများ ချီးမြှင့်ခြင်းဟု ခေါ်သည်။ သာမန်ပြည်သူများမှာ ဘုရင်များက ခွင့်ပြုထားသော ကိုယ်ပိုင်လယ်မြေများနှင့် ဘုရင်က ယင်း၏လက်အောက်ခံများအား ချီးမြှင့်ထားသော ဒေသတွင်းရှိ လယ်မြေများ၊ စားမြေများကို လုပ်ကိုင်ပေးကြရသည်။

စီးပွားရေးသဘောတရားများကို ခေတ်သစ် ဘောဂဗေဒပညာရှင်များက ဖော်ထုတ်ကြရာ၌ စီးပွားရေးဆိုသည်မှာ လူသားများ၏အသက်ရှင် ရပ်တည်နိုင်ရေး၊ ပျော်ရွှင်နိုင်ရေးအတွက် ဆောင်ရွက်သည့် ဥစ္စာခနရှာဖွေမှုဟူ၍လည်းကောင်း[၁၀] စီးပွားရေးတစ်ရပ်၏အခြေခံအရင်းအမြစ်မှာ လူသားများနှင့် တောတောင်ရေမြေသဘာဝ ပတ်ဝန်းကျင်များဖြစ်သည်ဟူ၍လည်းကောင်း၊ စီးပွားရေးသည် တည်ဆဲနိုင်ငံရေးအာဏာနှင့် အပြန်အလှန်အကျိုးပြုဆက်နွယ်နေသည်ဟု၍လည်းကောင်း[၁၁] အဓိပ္ပါယ်ဖွင့်ဆိုခဲ့ကြသည်။ သို့ဖြစ်ရာမြောက်ဦးခေတ်နှောင်းတွင် ရခိုင်ဘုရင်များပိုင်သည့် ပိုင်နက်နယ်မြေများနှင့် ယင်းပိုင်နက်အတွင်း နေထိုင်သည့် ပြည်သူများမှာ အဓိကစီးပွားကုန်ထုတ်အရင်းအနှီးများ ဖြစ်ကြပေသည်။

မြောက်ဦးခေတ်နှောင်းပိုင်း၏ ပိုင်နက်နယ်မြေသည် မြောက်ဦးခေတ်၊ ခေတ်ဦးနှင့် ခေတ်လယ်တို့၏ပိုင်နက်ကို ဆက်ခံခဲ့ခြင်းဖြစ်ပေသည်။ ခေတ်ဦးမင်းများသည် လောင်းကြက်ခေတ်နှောင်းပိုင်းတွင် ပြိုပျက်သွားခဲ့သော ပိုင်နက်မြေများကို ပြန်လည်တည်ဆောက်ခဲ့ကြသည်။ မြောက်ဦးခေတ်လယ်ကို စတင်ဦးဆောင်ခဲ့သူ မင်းဗာဘုရင် (၁၅၃၁-၁၅၅၃) လက်ထက်မှစပြီး ရခိုင်ဘုရင်များသည် ဝေသာလီခေတ်၊ လေးမြို့ခေတ်များတွင် ပိုင်ဆိုင်ခဲ့ကြသည့် မူလပိုင်နက်နယ်မြေများကို ပြန်လည်သိမ်းသွင်းနိုင်ခဲ့ကြကြောင်း[၁၂] သိရှိရပေသည်။ သို့ရာတွင် အင်အားကြီးထွားလာသော မဂိုအင်ပါယာကြောင့် မြောက်ဦးခေတ်နှောင်းပိုင်း၏ ပိုင်နက်နယ်မြေသည် အရှေ့ဘက်တွင် ရခိုင်ရိုးမတောင်တန်းဖြင့် ပိုင်းခြားလျက် တောင်ဖက်၌ နေဂရေအငူ၊ မြောက်ဖက်တွင် ကုလားတန်မြစ်ဖျား၊ အနောက်ဖက်တွင် စစ်တကောင်းနယ်အဆုံး အထိ[၁၃] ရှိခဲ့သည်။ စန္ဒသုဓမ္မရာဇာမင်း (၁၆၅၂-၁၆၇၄)လက်ထက် အေဒီ ၁၆၆၆ သို့ရောက်သောအခါ အနောက်ဖက်နယ်နိမိတ်သည် နတ်မြစ်ရေရိုးခြားထိသာ အခိုင်အမာ ရှိလာခဲ့သည်။[၁၄] သို့ဖြစ်ရာ မြောက်ဦးခေတ်နှောင်းပိုင်း၏ စီးပွားရေးအခြေခံပိုင်နက်နယ်မြေသည် ခေတ်သစ်ရခိုင်ပြည်နယ်၏ နယ်နိမိတ်ပုံစံသို့ ပြောင်းလဲလာခဲ့ပေသည်။

၈။ ဇေယျကျော်ထင်၊ <u>မဇ္ဈိမဒေသအရေးတော်ပုံ၊</u> ပေ/က/ဝမ်း။

၉။ စန္ဒမာလာလင်္ကာရ၊ <u>ရခိုင်ရာဇဝင်သစ်ကျမ်း၊</u> ပထမတွဲ၊ (မန္တလေးဟံသာဝတီပိဋကတ်စာပုံနှိပ်တိုက်၊ ၁၂၉၃)၊စာ၊ ၉၀-၉၁။ (နောင်ကိုးကားလျှင် စန္ဒမာလာလင်္ကာရ၊ <u>ရခိုင်သစ်၊</u> ပ၊ ဟု ဖော်ပြပါမည်။)

၁၀။ Samuelson: <u>Economics,</u> (Tokyo, Tokyo Printing Co. Ltd., 1964), P. 5.

၁၁။ (က) H.R.Finberg (ed): <u>Approaches to History,</u> (London, Routledge & Kegan Paul, 1962), P. 36.
(ခ) L. James Clifford: <u>Principles of Economics,</u> (New York, Barnes & Noble, 1964), P. 1. (Hereafter this work will be referred to as Clifford: <u>Economics</u>).

၁၂။ (က) စန္ဒမာလာလင်္ကာရ၊ <u>ရခိုင်သစ်၊</u> ဒု၊ စာ၊ ၆၄-၆၅။
(ခ) ပဏ္ဍိ၊ <u>ဓညဝတီသစ်၊</u> စာ-၁၄၉-၁၅၀။
(ဂ) <u>မြန်မာမင်းအရေးတော်ပုံ၊</u> စာ၊ ၇၃-၇၄။

၁၃။ Manrique: <u>Travels,</u> P. 217.

၁၄။ Suniti: <u>History of Chittagong,</u> P. 359.

စီးပွားရေးတွင် လူဦးရေသည် အရေးပါခဲ့လျှင် မြောက်ဦးခေတ်နှောင်းတွင် လူဦးရေမည်မျှရှိခဲ့သည်ဟူသော အချက်ကို သိရန်လိုအပ်ပေသည်။ မြောက်ဦးခေတ်နှောင်းသည် မြောက်ဦးခေတ်၏ ခေတ်ဦး ခေတ်လယ်အခြေအနေကို ဆက်ခံခြင်းဖြစ်သည်။ မြောက်ဦးခေတ်နှောင်း၏ စီးပွားရေးအတက်အကျကို ပြောဆိုနိုင်ရန် စီးပွားရေးဖွံ့ဖြိုးတိုးတက်ခဲ့သည်ဟု ယေဘုယျအားဖြင့် လက်ခံထားကြသော ခေတ်ဦးခေတ်လယ်တို့၏အခြေအနေကို သိရန်လိုအပ်ပေသည်။ မြောက်ဦးခေတ်ကို တည်ထောင်ခဲ့ကြသော မင်းများသည် မြောက်ဦးမြို့ကို စတင်တည်ထောင်ချိန်၌ မြန်မာနှင့်မွန်တို့၏အကြိမ်ကြိမ်သိမ်းဆည်းခေါ်ဆောင်သွားမှုကြောင့် ရမ်းဗြဲကျွန်း၊ မာန်အောင်ကျွန်းနှင့် သံတွဲအရပ်များတွင် လူနေအိမ်ခြေရပ်ရွာများ ပျက်ပြားနေမှုကို ကြုံခဲ့ကြရသည်။[၁၉] ထို့ကြောင့် မင်းစောမွန်သည် အေဒီ ၁၄၃၁[၂၀] တွင် အင်းဝ-ဟံသာဝတီနှစ်လေးဆယ်စစ်ပွဲ၏ ဂယက်ကြောင့် မြို့ရွာများ ပြိုပျက်ပြီး လူနေနည်းပါးနေသော ရမ်းဗြဲကျွန်း၊ မာန်အောင်ကျွန်းနှင့် သံတွဲဒေသများကို လူနေစည်ကားသော ဒေသဖြစ်လာစေရန် မင်းအမိန့်ဖြင့်မော်ကွန်းရေးထိုးကာ အမတ်အနန္တသူရိယအား ပြန်လည်ထူထောင်စေခဲ့သည်[၂၁]။ အမတ်အနန္တသူရိယသည် ရခိုင်ပြည်သား ကတိသစ္စာတည်သူများ၊ ပန်းတိမ်၊ ပန်းဘဲ စသည့်လက်မှုပညာတတ်ကျွမ်းသူများကို စုရုံးခေါ်ဆောင်လျှက်၊ လူကြွင်းလူကျန်ရှာမတွေ့ရလောက်အောင် ရှားပါးနေသော ထိုအရပ်ဒေသများကို စည်ကားသည့် လူနေဒေသ ဖြစ်လာအောင် ပြန်လည်ထူထောင်ပေးခဲ့သည်။[၂၂] မင်းစောမွန် ကွယ်လွန်ပြီးနောက် ထီးနန်းဆက်ခံသော နရနုသည် မင်းစောမွန်မှာခဲ့သည့်အတိုင်း ပြည်တန်ခွန်၊ ပြည်တန်ဆောင် ပြည်လက်ရုမ်း၊ ပြည်မျက်စိ၊ ပြည်ဝမ်း၊ ပြည်မျက်နှာ၊ ပြည်မွေ့၊ ပြည်ရေတို့ကို တိုးပွားအောင်စီရင်ခံသည်။[၂၃] ဟုတွေ့ရသည်။ ထို့ကြောင့် မြောက်ဦးခေတ်လယ်တွင် ရခိုင်ပြည်သည် အလွန် စည်ပင်သော အင်ပါယာနိုင်ငံတစ်ခုအဖြစ်သို့ ပြန်လည်ရောက်ရှိခဲ့သည်။ မြောက်ဦးမြို့တော်နှင့်တကွ ရခိုင်ပြည်လူနေစည် ကားပုံကို နိုင်ငံခြားသားအချို့ကလည်း မှတ်တမ်းတင်ခဲ့ကြသည်။ မြောက်ဦးခေတ်လယ်နှောင်းပိုင်းတွင် မြောက်ဦးမြို့တော်သို့ ရောက်ရှိခဲ့သော အီတလီခရစ်ယာန်ဘုန်းတော်ကြီး မန်ရစ်[၂၄] က မြောက်ဦးမြို့တော်တွင် နိုင်ငံခြားသားများမပါဝင်ဘဲ ဒေသခံနိုင်ငံသားများချည်း လူဦးရေတစ်သိန်းခြောက်သောင်းကျော်ရှိကြောင်း မှတ်တမ်းတင်ခဲ့သည်။[၂၅]

ယင်းကဲ့သို့ မြောက်ဦးသည် စည်ပင်ထွန်းကားခဲ့သော ခေတ်ဟောင်းနိုင်ငံတစ်ခုဖြစ်သော်လည်း အုပ်ချုပ်ရေးအာဏာပိုင်မင်းများ စနစ်တကျရေးမှတ်ထားသော နိုင်ငံလူဦးရေစာရင်းမှန်ကို ရှာဖွေမတွေ့ရှိရပေ။ ရခိုင်၊မြန်မာနှင့်တကွ ရှေးခေတ်အရှေ့တောင်အာရှနိုင်ငံများတွင် တိုင်းရေးပြည်မှုများကို စနစ်တကျ မှတ်တမ်းတင်သော အလေ့အထအားနည်းခဲ့ကြသည်။ ထို့ကြောင့် သာမန်မှန်းဆချက်မှလွဲ၍ သေချာတိကျစွာ မပြောဆိုနိုင်ပေ။ မြောက်ဦးခေတ်နှောင်းပိုင်းသည် နှစ်ပေါင်းတစ်ရာကျော်အတွင်း နိုင်ငံရေးတည်ငြိမ်သောကာလနည်းပါးပြီး မင်းပြောင်းမင်းလဲများနေခဲ့ရာ လူဦးရေကို သိရှိရန်မှာ အလွန်ခဲယဉ်းပေသည်။

မြောက်ဦးခေတ်နှောင်း ပိုင်နက်နယ်မြေအကျယ်အဝန်းရှိမင်းနှင့်တကွ ပြည်သူများ၏ နှစ်ပေါင်း၁၅၀ခန့်ကာလအတွင်း လုပ်ကိုင်စားသောက်ခဲ့ကြသော စီးပွားရေးလုပ်ငန်းများတွင် စိုက်ပျိုးရေး၊ မွေးမြူရေး၊ ကူးသန်းရောင်းဝယ်ရေး၊ ငွေကြေးသုံးစွဲမှု၊ လက်မှုပညာလုပ်ငန်းများ၊ တံငါမုဆိုးလုပ်ငန်းများနှင့် သစ်တောထွက်ပစ္စည်းများ ထုတ်လုပ်ရေးတို့သည် အဓိကလုပ်ငန်းများဖြစ်ခဲ့ကြသည်။ စီးပွားရေးလုပ်ငန်းများအတွက် ဆက်သွယ်သွားလာရေးသည် အရေးပါသော အခန်းကဏ္ဍမှ ပါဝင်ခဲ့ရာ မြောက်ဦးခေတ်မင်းများသည် ဆက်သွယ်သွားလာမှု ကောင်းမွန်ရေးကိုလည်း အလေးထား၍ ဆောင်ရွက်ခဲ့ကြသည်။ ယင်းသို့အလေးထားဆောင်ရွက်မှုများကို အမိန့်ပြန်တမ်းတစ် စောင်တွင် . . . "ကုန်းလမ်း၊ ရေလမ်း၊ တောလမ်း၊ တောင်လမ်း စသောခရီးလမ်းများ. . . တို့ကို မဖျက်ဆီးရ"[၂၆] ဟုဖော်ပြ ခဲ့သည်။ ယင်းအမိန့်တော်အရ မြောက်ဦးခေတ်မင်းများသည် ဆက်သွယ်ရေးကိုလည်း အတော်အသင့် လုပ်ကိုင်ခဲ့ကြကြောင်း မှတ်ယူနိုင်သည်။ ယင်းခေတ်အသုံးပြုခဲ့သော ဆက်သွယ်ရေးလုပ်ငန်းတွင် ကုန်းလမ်းနှင့်ရေလမ်းသည် အဓိကဖြစ်ခဲ့ကြသည်။ ကုန်းလမ်းဆက်သွယ်ရေးကို

၁၉။ သက္ကရာဇ် ၇၉၃ ခု၊ မင်းစောမွန်ရွာတည်ခန်း၊ ပေကူးလက်နှိပ်စက်မူ၊ စာ ၁။ (နောင်ကိုးကားလျှင် မင်းစောမွန် ရွာ တည်ခန်းဟု ဖော်ပြပါမည်)

၂၀။ သက္ကရာဇ် ၇၉၃။

၂၁။ မင်းစောမွန်ရွာတည်ခန်း၊ စာ ၁။

၂၂။ မင်းစောမွန်ရွာတည်ခန်း၊ စာ-၂။

၂၃။ (က) ရာဇဝင်ကြီး၊ ညီ/ဝမ်း။ (ခ) စန္ဒမာလာလင်္ကာရ၊ ရခိုင်သစ်၊ ဒု၊ စာ-၂၃။

၂၄။ Manrique.

၂၅။ Manrique: Travels, PP. 217-218.

၂၆။ ဦးဦးသာထွန်း၊"မင်းဗာဘုရင်ပြန်တမ်း ၁၃-ရပ်"ဦးရစ်မြေမဂ္ဂဇင်း(ရန်ကုန်၊ ရခိုင်သားကြီးစာပေ၊ ၁၉၉၆) စာ-၂၉။

ကုန်းလမ်းဆက်သွယ်ရေးကဲ့သို့ ရေကြောင်းသွားလာရေးကိုလည်း ကောင်းမွန်အောင် ဆောင်ရွက်ခဲ့ကြသည်။ ရခိုင်ပြည်သည် ရခိုင်ရိုးမတောင်တန်းကြီးနှင့် ဘင်္ဂလားပင်လယ်အော်အကြားတည်ရှိသည်။ မြောက်ပိုင်းမှာ အတော်အသင့်ကျယ်ဝန်းပြီးတောင်ပိုင်းမှာ ကျဉ်းမြောင်းသော ကမ်းမြောင်ဒေသငယ်သာရှိသည်။ တောင်တန်းနှင့် ပင်လယ်အော်တို့ နီးကပ်စွာတည်ရှိသောကြောင့် မြစ်တို၊ ချောင်းတိုတို့က မြေပြင်ကို အပြတ်အတောက်များဖြစ်အောင် ဖြတ်တောက်နေကြသည်။ မယူ၊ ကုလားတန်နှင့်လေးမြို့မြစ်တို့ ပို့ချထားသော မြောက်ပိုင်းလွင်ပြင်များမှာ ရခိုင်ပြည်၏အကျယ်ဝန်းဆုံးသော လွင်ပြင်ဒေသများ ဖြစ်ကြသည်။ လွင်ပြင်ဒေသဟု ဆိုရသော်လည်း အများဆုံးသော အစိတ်အပိုင်းများမှာ ဤမြစ်ကြီး၊ မြစ်ခွဲ၊ မြစ်လက်တက်များ ဖြတ်သန်းတိုက်စားထားမှုကြောင့် ဧရာဝတီမြစ်ဝကျွန်းပေါ်ဒေသကဲ့သို့ ကျွန်းပြတ်ကျွန်းတန်းအနေအထားများသာ ဖြစ်ကြသည်။ ကမ်းခြေတစ်လျှောက်တွင် များပြားလှစွာသော ကျွန်းကြီးကျွန်းငယ်အသွယ်သွယ်တို့ မြောက်မှ တောင်းသို့ စီတန်းနေကြသည်။ မြောက်ဦးခေတ်မင်းများနှင့်အတူ ရခိုင်မင်းများသည် တောတောင်အနှံ့မြေပြန့်များနှင့် ကျွန်းများကိုပါ လူနေဒေသများအဖြစ် ထူထောင်ခဲ့ကြသည်။ ကျွန်းလူနေဒေသသည် မြေပြန့်လူနေဒေသထက်ပို၍ များပြားသည်။ သို့ဖြစ်ရာ ကျွန်းများနှင့် မင်းနေပြည်တော်ကို ဆက်သွယ်ရာတွင် ရေလမ်းကို အဓိကအားထားခဲ့ကြရသည်။ ကျယ်ဝန်းသောရေပြင်ကျယ်များနှင့် ပြင်းထန်သည့် ရာသီများကြောင့် ဘေးအန္တရာယ်လည်း ကြီးမားပေသည်။ ထို့ကြောင့် ဒေသတစ်ခုနှင့်တစ်ခုဆက်သွယ်ရာတွင်လည်းကောင်း၊ မင်းနေပြည်တော်ဈေးကွက်များနှင့် ဆက်သွယ်ရာတွင်လည်းကောင်း၊ သဘာဝအားဖြင့် အခက်အခဲရှိသော တိုင်းပြည်ဖြစ်ပေသည်။ ယင်းသို့သဘာဝအားဖြင့် အခက်အခဲရှိသော ရေလမ်းဆက်သွယ်ရေးအဆင်ပြေစေရန် မြောက်ဦးခေတ်မင်းတို့များစွာ ကြိုးစားခဲ့ကြသည်။ ဤအကြောင်းအရာများကို မင်းမှတ်တမ်းများတွင် လွယ်ကူစွာ ရှာမတွေ့နိုင်သော်လည်း ခေတ်ပြိုင်မှတ်တမ်းများက မင်းတို့၏ ကြိုးပမ်းမှုကို ဖော်ပြခဲ့ကြသည်။ ဤအကြောင်းကို မြောက်ဦးခေတ်လယ်နှောင်းပိုင်းတွင် ရောက်ရှိခဲ့သော နိုင်ငံခြားသား မှတ်တမ်းတစ်စောင်၌

. . . ရခိုင်ဒေသ၏ထူးခြားသော မြေပြင်ပြုပြင်မှုမှာ နိမ့်သောမြေပြင်များကို တစ်နေရာမှ တစ်နေရာသို့ တူးမြောင်း၊ ရေမြောင်းများဖြင့် ဆက်သွယ်ပေးထားခြင်းဖြစ်သည်။ ထိုသို့ဆက်သွယ်ဖောက်လုပ်မှုကို သဘာဝအလျောက်ရှိနေသော မြစ်ခွဲမြစ်လက်တက်များသာမက အရပ်မျက်နှာအသီးသီးသို့ လှေသင်္ဘောများဖြင့် လွယ်ကူစွာ သွားလာနိုင်ရန် တိုးချဲ့ဖောက်လုပ်ခဲ့ကြခြင်းလည်း ပါဝင်ခဲ့သည်။[၃၅]

ဟုတွေ့ရှိရသည်။ ထို့ပြင်

ရခိုင်ပြည်၌ မြစ်ကြီးမြစ်ငယ်အသွယ်သွယ်နှင့် မြစ်ခွဲမြစ်လက်တက်တို့တွင် တုံးထွင်းလှေငယ်များ၊ လောင်းလှေများ၊ လှော်ကားများ၊ ဘောက်တူများ ပြည့်ကျပ်အောင် သွားလာလျက်ရှိသည်။[၃၆]

ဟုလည်း ဖော်ပြခဲ့ကြသည်။

ယင်းကဲ့သို့ မြောက်ဦးခေတ်မင်းများ၏ ကြည်းကြောင်း၊ ရေကြောင်းဆက်သွယ်ရေးမှာ ကောင်းမွန်ခဲ့သည်ဟု ဆိုရသော်လည်း ခက်ခဲသော သဘာဝပထဝီအနေအထားနှင့် ဖွဲ့စည်းထားသော ရခိုင်ပြည်အတွက် ပြည့်စုံလုံလောက်ခဲ့သည်ဟု မဆိုနိုင်ပေ။ ယင်းမပြည့်စုံမှုများကြောင့်ပင် မြောက်ဦးခေတ်နှောင်း၌ ပေါ်ပေါက်လာသည့် ဒေသဆိုင်ရာ ဆူပူမှုများကို မင်းများက အလျင်အမြန် မနှိမ်နင်းနိုင်ကြခြင်းဖြစ်သည်။ ယင်းသို့မနှိမ်နင်းနိုင်မှုကြောင့် ပြည်သူများ၏ စီးပွားရေးလုပ်ငန်းများ ပျက်ပြားကာ နိုင်ငံအင်အားကျဆင်းလာရခြင်းဖြစ်ပေသည်။

မြောက်ဦးခေတ် ရခိုင်ပြည်စီးပွားရေးတွင် လယ်ယာစိုက်ပျိုးရေးသည် နိုင်ငံတော်၏အဓိက ကုန်ထုတ်လုပ်ငန်းဖြစ်ခဲ့သည်။ မင်းဘဏ္ဍာပြည့်စုံမှုအတွက် ကောက်ခံခဲ့သည့်အခွန်တော်များ၊ တမလွန်ဘဝအတွက် လှူဒါန်းခဲ့ကြသော ဒါနကုသိုလ်များ၊ ရောင်းဝယ်ဖောက်ကားခဲ့ကြသော အခြေခံကုန်များသည် စိုက်ပျိုးရေးထွက်ကုန်များအပေါ် အဓိကအခြေခံခဲ့သည်။ မြောက်ဦးခေတ်စိုက်ပျိုးရေးကို အဓိကအားဖြင့် မြေပြန့်လယ်စိုက်ပျိုးရေး၊ တောင်ကြားနှင့် တောင်ယာစိုက်ပျိုးရေး၊ ဥယျာဉ်စိုက်ပျိုးရေး၊ ကိုင်းစိုက်ပျိုးရေးနှင့် ဒီရောက်မြေစိုက်ပျိုးရေးဟူ၍ ခွဲခြားနိုင်သည်။

အထက်ဖော်ပြပါ စိုက်ပျိုးရေးများအနက် မြေပြန့်လယ်စိုက်ပျိုးရေးသည် ပင်မစိုက်ပျိုးရေးလုပ်ငန်းဖြစ်သည်။ လယ်တွင် ဆန်စပါးကို အဓိကစိုက်သည်။ ဆန်စပါးစိုက်ပျိုးရာမြေကို လယ်မြေဟုခေါ်သည်။ လယ်မြေကို မြောက်ဦးခေတ်မင်းများသည် လူနေဒေသတိုးချဲ့ခြင်းနှင့်အတူ တိုးချဲ့တည်ဆောက်ခဲ့ကြသည်။[၃၇] မင်းစောမွန်ကို ဆက်ခံသော နရနု(အလီခင်)မင်းသည် လယ်ယာစိုက်ပျိုးရေးတိုးတက်အောင် ဆောင်ရွက်ခဲ့သည်။ ယင်းမင်း၏ဆောင်ရွက်မှုများကို

၃၅။ Collis: Great Image. P. 146

၃၆။ I bid, P. 146.

၃၇။ မင်းစောမွန်ရွှာတည်ခန်း၊ စာ၊ ၁-၁၅။

နွာသယျော်ဉ်	ကျောက်တော်ဘုရားကျောက်စာ	၈၆၅
ကွဲ့တယျော်ည်/ကွဲ့နှစ်ယျော်ည်	-။-	။
ကျွေယ်နှစ်ယျော်ည်	-။-	။
လယ်တယျော်ည်	-။-	။
သင်ခီ	-။-	။
ဘုရာလေတင်သျှောင်လေစာငါသောသင်ခီ	-။-	။
လေဲတ(တုံ)ကျထာ သောသင်ခီ	-။-	။
သင်ခီသုမ်ကျောင်	ကျောက်တော်ဘုရားကျောက်စာ	၈၈၇
သင်ချီတဲငဲဒုံမ်တအိမ်ထောင်/သချီငွေ ၁၀	ဇုန္ဒတ်လက်ျာဖုံချီကျောက်စာ	၉၈၄/၉၈၇
သချီတောဆယ်သျှဉ်း	တြင်းနဝင်းကျောက်စာ	၁၀၃၈[၄၂]

သချီလယ်များကို သက်ဆိုင်ရာ ဘုရားသိမ်ကျောင်းများသို့ လှူဒါန်းထားသော သချီကျေးကျွန်များက ထွန်ယက်လုပ်ကိုင်ပေးကြရသည်။ သချီလယ်များသည် မင်းနှင့်တကွ ပြည်သူများက အလေးထားလှူဒါန်းခဲ့သော ဝတ္တုကံမိုးမြေဖြစ်သောကြောင့် အခွန်လွတ်လယ်မြေများလည်း ဖြစ်ကြသည်။[၄၃] မြောက်ဦးခေတ်နှောင်းပိုင်းတွင် စန္ဒသုဓမ္မရာဇာနှင့် မိဖုရားစောမဲကျီတို့သည် နိုင်ငံအနှံ့ရှိဘုရားစေတီများ ထိုသချီလယ်မြေအသျှည်းပေါင်းများစွာကို လှူဒါန်းခဲ့ကြသည်။[၄၄] မြောက်ဦးခေတ်နှောင်းပိုင်းတွင် စုဆောင်းဖတ်ရှုရသမျှသော ကျောက်စာများအရ မြောက်ဦးမြို့၏တောင်ဘက်၊ အရှေ့ဘက်၊ အနောက်ဘက်နှင့် မြောက်ဦး +မဟာမုနိသိမ်တော်ကြီးအကြားရှိ လယ်ကွင်းများကိုလည်း သချီလယ်အဖြစ် အများအပြားလှူခဲ့ကြောင်း တွေ့ရှိရသည်။ အေဒီ ၁၆၄၀ မှ ၁၇၁၈ ထိ လယ်ဧကပေါင်း ၃၇၀၀ ခန့် လှူဒါန်းခဲ့ကြကြောင်း တွေ့ရသည်။ ယင်းလယ်များမှာ ဖတ်ရှုရသော ကျောက်စာအနည်းငယ်မှ အရေအတွက်မျှသာဖြစ်ရာ အမှန်အားဖြင့် ယင်းအရေအတွက်ထက်များနိုင်ပေသည်[၄၅] လှူဒါန်းထားသော သာသနာ့မြေများကို သချီလယ်သို့မဟုတ် သချီပြင်၊ သချီပြင်ကွင်းဟူ၍ အမျိုးမျိုးခေါ်စမှတ်ပြုကြသည်။ ယင်းသချီလယ်များကို ယနေ့တိုင်ခေါ်ရိုးမပျက် ဒေသအနှံ့တွင် တွေ့ရှိရသည်။ သို့ရာတွင် ယခုအခါ ဘုရားပိုင်လယ်မြေအဖြစ် မရှိကြတော့ဘဲ သာမန်ပြည်သူများက ပိုင်ဆိုင်လျှက်ရှိကြသည်။ လှူဒါန်းခံကြရသော သချီကျွန်များသည် သာမန်ပြည်သူအသည်သားများနှင့် ရောနှောနေထိုင်ခွင့်ရရှိဟန်မတူပေ။ သချီလယ်များနှင့် ဘုရားများအနီးတွင် သချီအစုံများအဖြစ် ရွာများတည်ထောင်လျက် သီးခြားနေထိုင်ခဲ့ကြရဟန်တူပေသည်။ ယင်းအချက်ကို သချီလယ်ကွင်းများအနီး ကျန်ရှိနေကြသော သချီရွာဟောင်းနေရာများက သက်သေထူလျှက်ရှိသည်။ သချီကျွန်များသည် မြောက်ဦးခေတ် ရခိုင်လူမှုအဖွဲ့အစည်းတွင် သာမန်ပြည်သူအသည်သားများနှင့် တန်းတူအခွင့်အရေးမရရှိခဲ့ကြပေ။[၄၆]

မြောက်ဦးခေတ်တွင် မင်းနှင့်ပြည်သူများသည်သာ သနိက အဆောက်အဦးများအတွက် လယ်ယာမြေများကို လှူဒါန်းလေ့ရှိကြသည်။ လယ်ယာမြေများသာသနာ့မြေအဖြစ် တည်ရှိလာခြင်းသည် ပြည်သူများလုပ်ကိုင်စားသောက်သော မြေများ လျော့နည်းလာစေသည်။ သာသနာ့မြေများသည် အခွန်လွတ်ငြိမ်းသော မြေများဖြစ်ရာ ဝတ္တုကံမိုးမြေအရေအတွက်များလာသလောက် မင်းဘဏ္ဍာလည်း လျော့နည်းလာတတ်သည်။

ဆန်စပါးစိုက်ပျိုးမြေများထဲမှ မင်းပိုင်မြေသည် မင်းများကိုယ်တိုင် မင်းမှုထမ်းများအား စိုက်ပျိုးစေသော မြေဖြစ်သည်။

၄၂။ (က) ဦးဦးသာထွန်း၊ ရှေးဟောင်းရခိုင်ကျောက်စာများ၊ လက်နှိပ်စက်မူ။ (ရန်ကုန်၊ ရှေးဟောင်းသုတေသနဦးစီးဌာန၊ ခုနှစ်မပါ။) စာ၊ ၈-၇၅ (နောင်ကိုးကားလျှင် ဦးသာထွန်း၊ (ရခိုင်ကျောက်စာ)ဟု ဖော်ပြပါမည်။)

(ခ) ဇုန္ဒတ်လက်ျာပုံချီကျောက်စာ၊ သက္ကရာဇ် ၉၈၄/၉၈၇။ ကြောင်း ၁-၁၀။

၄၃။ "ရမ္မာဝတီစစ်တမ်း" JBRS, Vol. 9, Part I, 1919, PP. 45-47. (နောင်ကိုးကားလျှင် "ရမ္မာဝတီစစ်တမ်း" ဟု ဖော်ပြ ပါမည်။)

၄၄။ ယင်း၊ စာ၊ ၄၅-၄၆။

၄၅။ ဦးသာထွန်း ရခိုင်ကျောက်စာ၊ စာ၊ ၈-၇၅။

၄၆။ နန်းထိုက်စံ၊ မြောက်ဦးခေတ်တရားစီရင်ရေး "မြောက်ဦးမဂ္ဂဇင်း၊ ရန်ကုန်၊ မြောက်ဦးမြို့နယ်ငြိပ်ဝပ်ပိပြားမှုတည် ဆောက်ရေးအဖွဲ့။ ၁၉၉၆။ စာ ၉၄-၉၆။

တွင် စိုက်ပျိုးသည့် သီးနှံကို ကိုင်းသီးနှံဟုခေါ်ပြီး စိုက်ပျိုးမှုကို ကိုင်းစိုက်ပျိုးခြင်းဟုခေါ်သည်။ ကိုင်းတွင် မဲနယ်၊ ပဝတ်၊ ဆေးရွက်[၅၅] တို့ကို စိုက်ပျိုးကြသည်။ ဗူး၊ ဖရုံ၊ သခွား၊ ခရမ်း၊ ငရုတ်၊ ပြောင်းတို့ကိုလည်း စိုက်ပျိုးကြသည်။

ဥယျာဉ်သည် နှစ်ရှည်သီးပင်များကို စိုက်ပျိုးသည့် ခြံမြေဖြစ်သည်။ ဥယျာဉ်တွင် ကွမ်းသီး၊ အုန်းသီး၊ သရက်၊ ပိန္နဲ၊ ရှောက်၊ သံပုရာတို့ကို အဓိကထား စိုက်ပျိုးခဲ့သည်။ မြောက်ဦးခေတ်နှောင်းပိုင်း အေဒီ ၁၇၁၈ တွင် ရေးထိုးခဲ့သည့် ကျောက်စာတစ်ချပ်တွင်

အိမ်ရာဥယျာဉ်မြေ ၃ သျှည်	တေဇရာမကျောက်စာ	သက္ကရာဇ် ၁၀၇၈
မိဖုရားကွမ်သီဥယျာဉ်	တေဇရာမကျောက်စာ	သက္ကရာဇ် ၁၀၇၈
ကွမ်သီဥယျာဉ်အိမ်ရာ ၁သျှည်တဘက်	တေဇရာမကျောက်စာ	သက္ကရာဇ် ၁၀၇၈
မိဖုရားဥယျာဉ်အတွင်းတွင် ကွမ်သီဥယျာဉ်နှင့်အိမ်ရာတဘက်	တေဇရာမကျောက်စာ	သက္ကရာဇ် ၁၀၇၈

ဟူ၍ တွေ့ရသည်။ သို့ဖြစ်ရာ ဥယျာဉ်များသည် သီးခြားရှိကြသကဲ့သို့ အိမ်ခြံမြေများနှင့် တွဲလျက်ရှိတတ်ကြောင်း တွေ့ရသည် ။ ဥယျာဉ်များကို မိဖုရားများကလည်း ပိုင်ဆိုင်ကြသည်။ အထက်ဖော်ပြပါ ဥယျာဉ်များမှာ မြောက်ဦးမြို့တော်တစ်ဝိုက်တွင် ရှိသည့်ဥယျာဉ်များဖြစ်ကြသည်။ လေးမြို့မြစ်ဝှမ်းတစ်လျှောက်ရှိခဲ့သည့် ကွမ်းသီးဥယျာဉ်ခင်းများသည် မြောက်ဦးခေတ်နှောင်းအတွင်းတွင် စီးပွားရေးစိုက်ပျိုးခြံမြေများအဖြစ် တည်ရှိခဲ့ကြသည်။ ဥယျာဉ်စိုက်ပျိုးမှုကို ကုန်းမြေကျွန်းမြေဒေသအနှံ့တွင် စိုက်ပျိုးခဲ့ကြသည်။

တောင်ယာစိုက်ပျိုးမှု ၊ ဥယျာဉ်ခြံမြေစိုက်ပျိုးမှုကဲ့သို့ ဒီရောက်မြေများ၌လည်း စီးပွားဖြစ်စိုက်ပျိုးရေးလုပ်ငန်းများကို လုပ်ကိုင်ခဲ့ကြသည်။ ရခိုင်ပြည်မြစ်ချောင်းဝဲယာများရှိ မြေယာအများအပြားကို ဒီရေများက လွှမ်းမိုးထားကြသည်။ ယင်းမြေများသည် ဒီရေတက်သောအခါ ဆားငံရေများ ဖုံးလွှမ်းခံရပြီး ဒီရေကျသွားသောအခါ လဟာပြင်မြေများအဖြစ် ပေါ်ထွန်းလာကြသည်။ မြောက်ဦးခေတ်တွင် ဤမြေများကို ကမ်းပိုင်၊ ကာရီ၊ တာတမံများ ဆည်ဖို့ကာ လယ်ယာမြေအဖြစ် ဖော်ထုတ်သုံးစွဲခဲ့ကြသည်။ ၎င်းကို ကာရီလယ်ဟုခေါ်သည်။ ကာရီလယ်သက်သမ်းရှည်လာသောအခါ ပြားလယ်ဟုခေါ်သည်။ ပြားလယ်၊ ကာရီလယ်များတွင် ဆန်စပါးများကို စိုက်ပျိုးကြသည်။ လယ်ယာမြေ အဖြစ်လုပ်ကိုင်၍ မရနိုင်သော ဒီရောက်အုန်းဟုခေါ်သည့် နှစ်ရှည်သီးပင်မျိုးကို စိုက်ပျိုးကြသည်။ မြောက်ဦးခေတ်နှောင်း ဘုရင်များရေးထိုးသော ကျောက်စာများတွင် နတ်စိုက်ရေမျိုးအုန်း[၅၇] ဟု ရေးထိုးခဲ့ကြသည်။ နတ်စိုက်ရေမျိုးအုန်းဟု ရေးထိုးရခြင်းမှာ အုန်းသီးများ ဒီရေနှင့်အတူ မျောလာပြီး မြစ်ချောင်းဝဲယာတွင် သဘာဝအလျောက် ပေါက်ရောက်နေသည့် အုန်းခင်းများကို ရည်ရွယ်၍ ရေးထိုးခဲ့ဟန်တူပေသည်။

မြောက်ဦးခေတ်နှောင်းတွင် ရေအုန်းပင်များကို စီးပွားဖြစ် စိုက်ပျိုးခဲ့ကြသည်။ အုန်းပင်၏ အသီးအညှာတန်ကို လှီးဖြတ်ပြီး ထန်းရည်ကဲ့သို့ အရည်များခံယူသုံးစွဲသည်။ အရွက်ကို အိမ်မိုးပစ္စည်းအဖြစ် အသုံးပြုကြသည်။ မြောက်ဦးခေတ်တွင် သာမန်ပြည်သူများသည် အိမ်ရာအဆောက်အဦးများ၏ အမိုးကို အုန်းရွက်ဖြင့် မိုးကာခဲ့ကြသည်။ သီရိသုဓမ္မရာဇမင်းလက်ထက်ရောက်ရှိခဲ့သော မန်ရစ်မှတ်တမ်းတွင် သာမန်ပြည်သူများသည် သစ် ဝါး၊ ကြိမ်ဖြင့် ဆောက်လုပ်သောအိမ်များတွင် နေထိုင်ကြပြီး အမိုးကို အုန်းဖြင့် မိုးကြသည်[၅၈] ဟုတွေ့ရသည်။ မြောက်ဦးခေတ်နှောင်း အေဒီ ၁၇၁၁ တွင် ရေးထိုးခဲ့သော တေဇရာမကျောက်စာ၌ အုန်းခင်းများကို ကုသိုလ်ကောင်းမှုအဖြစ် ဘုရားသို့ လှူဒါန်းခဲ့ကြကြောင်း တွေ့ရှိရပေသည်။ ယင်းအကြောင်းကို

. . . နတ်စိုက်ရေမျိုအုန်တဘက်၊ နတ်စိုက်ရေမျိုအုန်ငါသှည်၊ နတ်စိုက်ရေမျိုအုန်တပွာ၊ နတ်စိုက်ရေမျိုအုန်တပွာ၊ နတ်စိုက်ရေမျိုအုန်တပွာ[၅၉]

ဟု ဒေသအသီးသီးမှ အုန်းခင်းများကို စာရင်းပြုကျောက်စာ ရေးထိုးကာ လှူဒါန်းခဲ့ကြောင်း တွေ့ရသည်။ ထို့ကြောင့် မြောက်ဦးခေတ်နှောင်းပိုင်းတွင် ပြားရောက်မြေစိုက်ပျိုးရေးသည် အရေးပါသော စီးပွားရေးလုပ်ငန်းတစ်ခုအဖြစ် တည်ရှိခဲ့ပြီးဖြစ်ကြောင်း တွေ့ရသည်။

၅၅။ “ရမ္မာဝတီစစ်တမ်း”၊ စာ ၊ ၄၅ - ၄၇။
၅၆။ ဦးသာထွန်း ရခိုင်ကျောက်စာ၊ စာ ၊ ၆၅ - ၇၅။
၅၇။ ဦးသာထွန်း ရခိုင်ကျောက်စာ၊ စာ ၊ ၆၄-၆၅။
၅၈။ Manrique : Travels, P. 208.
၅၉။ (က) ဦးသာထွန်း ရခိုင်ကျောက်စာ၊ စာ ၊ ၆၄-၆၅။
(ခ) တပွာ =၃/၄ ပုံ

တောထွက်ပစ္စည်းများ ထုတ်လုပ်မှုကို မြောက်ဦးခေတ်နှောင်း အစောပိုင်းထိ များစွာထွန်းကားခဲ့ကြောင်း တွေ့ရသည်[၆၆] သဘာဝတောတောင်များမှ သယံဇာတပစ္စည်းများကို ထုတ်လုပ်အသုံးပြုခဲ့ကြသကဲ့သို့ သဘာဝအလျောက်ရှိနေကြသည့် ပင်လယ်မြစ်ချောင်းအင်းအိုင်များရှိ ငါး၊ ပုဇွန်၊ ကယုကမာများ ရှာဖွေဖမ်းဆီးခြင်းလုပ်ငန်းကိုလည်း မြောက်ဦးခေတ်နှောင်းတွင် စီးပွားရေးလုပ်ငန်းတစ်ခုအဖြစ် လုပ်ကိုင်ခဲ့ကြသည်။

မြောက်ဦးခေတ်နှောင်းစီးပွားရေးတွင် ကုန်သွယ်ရေးလုပ်ငန်းသည်လည်း အရေးပါသော စီးပွားရေးလုပ်ငန်းတစ်ရပ်ဖြစ်သည်။ ပြည်ပကုန်သွယ်ရေးနှင့် ပြည်တွင်းကုန်သွယ်ရေးနှစ်မျိုးထွန်းကားခဲ့သည်။ ပြည်တွင်းကုန်သွယ်ရေးတွင် မြောက်ဦးနေပြည်တော်ကို ဗဟိုပြုပြီး ထွန်းကားခဲ့သည်။ ပြည်ပကုန်သွယ်ရေးတွင် ဒတ်ချ်တို့နှင့်အများဆုံး ကုန်သွယ်ရောင်းဝယ်ခဲ့ကြသည်။ ရခိုင်ဘုရင်များသည် ရောင်းဝယ်ရေးအတွက် ရွှေမျဉ်းဓမ္မသတ်ကျမ်း[၆၇] တွင် ဖော်ပြသည့်အခြေခံမူများကို လိုက်နာပြီးဆောင်ရွက်ခဲ့ကြသည်။ ယင်းကျမ်းအရ ဆန်စပါး၊ ဝါဂွမ်းရောင်းဝယ်ရေးကို ဘုရင်သည် ဗားဘူစာရလွှတ်တော်ပိုင်ပြည်စိုးကြီးထံ လွှဲအပ်ထားသည်။ ပြည်စိုးကြီးသည် ဘုရင့်ကိုယ်စား ဆန်စပါး၊ ဝါဂွမ်းစိုက်ပျိုးရေး၊ သိမ်းဆည်းရေး၊ စိုက်ပျိုးစရိတ် ထုတ်ချေးရေး၊ ရောင်းချရေး၊ ဈေးနှုန်းသတ်မှတ်ရေး၊ ရောင်းရငွေများအား ဘဏ္ဍာတိုက်အသီးသီး[၆၈] သို့ခွဲဝေပေးသွင်းရေး၊ ရောင်းချသူပြည်သူများအား စပါး၊ ဝါဂွမ်း၊ တန်ဖိုးငွေကို ခွဲဝေပေးရေးတာဝန်များကို ဆောင်ရွက်ပေးရသည်။ ဗားဘူစာရ ပြည်စိုးကြီး၏ အောက်တွင် ခရိုင်မင်း၊ အချုပ်လူကြီး၊ သင်္ဘောစာကိုင်၊ ရပ်ကွက်စာကိုင်၊ ဒိုင်းကျီအစိုးသူကြီးနှင့် အစိုးသားဟူရ အရာရှိ အရာခံမင်းမှုထမ်းအလုပ်သမားများ ရှိကြသည်။[၆၉] သင်္ဘောစာကိုင်မှာ ရောင်းချရန် စပါးများကို ဆိုင်ရာကုန်ဆိပ်များ သို့ အပ်နှံသောစာရင်းကို ပြည်စိုးကြီးကိုယ်စား လက်ခံထိန်းသိမ်းမှတ်တမ်းတင်ရသော အရာရှိဖြစ်သည်။[၇၀] သင်္ဘောစာကိုင်သည် ရောက်ရှိလာသော စပါး၊ ဝါဂွမ်းများကို သတ်မှတ်ထားသော ဈေးနှုန်းများဖြင့် တန်ဖိုးတွက်ချက်ရခြင်း၊ ပြည်ကျိုးဆောင် ဘဏ္ဍာအတွက် ကုန်သည်၊ လယ်သမားတို့၏ရောင်းကုန်တန်ဖိုးမှ အခွန်ငွေကို တွက်ချက်ရခြင်း၊ သယ်ယူပြောင်းရွှေ့ပေးရသည့် ဒိုင်းကျီအစိုးသားတို့၏ လုပ်အားခကို တွက်ချက်ဖြတ်တောက်တောင်းခံပေးရခြင်း၊ ယင်းတို့ကို စာရင်းပြုစုပြီး ဗားဘူ စာရလွှတ်တော်ပိုင်ပြည်စိုးကြီးထံတင်ပြရခြင်းတို့ကို ဆောင်ရွက်ပေးရသည်။ ခရိုင်မင်းမှာ မိမိအုပ်ချုပ်ရသည့် ခရိုင်ဒေသ၏ စီမံခန့်ခွဲရေးကို တာဝန်ယူရသူဖြစ်သည်။ အချုပ်လူကြီးမှာ ခရိုင်ဒေသတစ်ခုအတွင်း စိုက်ပျိုးရေးဆိုင်ရာလုပ်ငန်းများ အောင်မြင်ရေးအတွက် ခရိုင်မင်းကို ကူညီဆောင်ရွက်ရသော အရာရှိဖြစ်သည်။ ရပ်ကွက်စာကိုင်မှာ ခရိုင်ဒေသတစ်ခုအတွင်းရှိ စိုက်ပျိုးရေးလုပ်ငန်းများကို အနီးကပ်ကြီးကြပ်ပေးရသူဖြစ်သည်။[၇၁]

အထက်ပါအစီအစဉ်များဖြင့် မြောက်ဦးခေတ် ဆန်စပါး၊ ဝါဂွမ်းများကို စိုက်ပျိုးထုတ်လုပ်ခဲ့ကြသည်။ ပြည်တွင်းစားသုံးမှုဖူလုံရေးအတွက်သာမက ပြည်ပသို့ တင်ပို့ရောင်းချရန်အတွက်ပါ စိုက်ပျိုးခဲ့ကြသည်။[၇၂] ယင်းစိုက်ပျိုးရေးလုပ်ငန်းများအတွက် ဗားဘူစာရလွှတ်တော်ပိုင် ပြည်စိုးကြီးသည် လုပ်ငန်းမစတင်မီ ခရိုင်မင်း၊ အချုပ်လူကြီး၊ ရပ်ကွက်စာကိုင်တို့ထံ အမိန့်ထုတ်ပြန်ရသည်။ ယင်းအမိန့်တွင် လယ်ယာစိုက်ပျိုးကြသည့် ပြည်သူများသည် ရွှေမျဉ်းဓမ္မသတ်နှင့်အညီ လုပ်ကိုင်ရန် ညွှန်ကြားသည်။ ခရိုင်မင်း၊ အချုပ်လူကြီး၊ ရပ်ကွက်စာကိုင်တို့ကလည်း လယ်လုပ်သူ စာရင်း၊ လယ်မြေစာရင်း၊ ကုန်ကျမည့် စရိတ်ငွေစာရင်းတို့ကို မှန်ကန်စွာ စာရင်းပြုစုတင်ပြရန် ညွှန်ကြားသည်။ ယင်းစာရင်းများကို ရပ်ကွက်စာကိုင်မှ ခရိုင်မင်းနှင့် အချုပ်လူကြီးများထံသို့ တင်ပြရသည်။ ယင်းလူကြီးများသည် ထိုစာရင်းများ မှန်မမှန်ကို ကျေးရွာများသို့ သွားရောက်စစ်

၆၆။ ခင်မောင်ညွန့် "ဒတ်ချ် - ရခိုင်" စာ ၊ ၉၆။

၆၇။ ရွှေမျဉ်းဓမ္မသတ်ကျမ်းကိုရှင်ငယ်ဦးမြဝါက ဇလတ္တာမင်း (၁၅၂၅-၂၇) လက်ထက်တွင် ရေးသားပြုစုခဲ့သည်။ (သာထွန်းအောင်၊ <u>မဟာရာဇဝင်</u>၊ စာ - ၃၁-၄၄)။

၆၈။ မြောက်ဦးခေတ်တွင် ဘဏ္ဍာတော်သုံးရပ်ရှိသည်။ ပထမမှာ မင်းဘဏ္ဍာတော်ဖြစ်ပြီး တိုင်းပြည်၏မြေခွန်ဆယ်ပုံတစ်ပုံကို ကောက်ခံသိမ်းဆည်းရသော ဘဏ္ဍာဖြစ်သည်။ ဒုတိယမှာ ပြည်ကျိုးဆောင်ဘဏ္ဍာတော်ဖြစ်သည်။ ယင်းတွင် သူဌေးသူကြွယ်ကုန်သည်လယ်လုပ်တို့၏ လုပ်ငန်းများမှ ငါးရာခိုင်နှုန်းကောက်ခံစုဆောင်းကာ ပြည်သူသို့ ပြန်လည်ချေးငှားထောက်ပံ့ပေးသော ဘဏ္ဍာဖြစ်သည်။ တတိယမှာ သာသနာရေးဘဏ္ဍာတော်ဖြစ်သည်။ ယင်းတွင် မင်းပိုင်ဘဏ္ဍာမှ ငါးရာခိုင်နှုန်းနှင့် ပြည်သူမှ လှူဒါန်းငွေများအား စုဆောင်းရသော ဘဏ္ဍာဖြစ်သည်။ (သာထွန်းအောင်၊ <u>မဟာရာဇဝင်</u>၊ စာ ၅၈ - ၅၉။

၆၉။ သာထွန်းအောင်၊ <u>မဟာရာဇဝင်</u>၊ စာ - ၄၄။

၇၀။ ယင်း။ စာ ၊ ၆၂။

၇၁။ ယင်း၊ စာ၊ ၅၉။

၇၂။ (က) ခင်မောင်ညွန့်၊ "ရခိုင်ပြည်ပရောင်းဝယ်ရေး"၊ စာ ၉၁-၁၀၀။

(ခ) Hall: "Dutch Relations", P.P. 66-97.

ရောင်းချရန်အတွက် ဒိုင်းကျီအစို့ကူတို့သူကြီးတို့ကို ဆင့်ခေါ်ယူပြီး နိုင်ငံအနှံ့ရှိ စပါးကျီများမှ ဝယ်ယူလိုသော စပါးများကို မြို့တော်ကုန်ဆိပ်သို့မဟုတ် အခြားလိုအပ်သော ကုန်ဆိပ်များသို့ သယ်ယူစေသည်။ ယင်းစပါးများကို ပို့ဆောင်အပ်နှံရာတွင် ရပ်ကွက်စာကိုင်နှင့် ပစ္စည်းပိုင်ရှင်တို့ပါ စုံလင်စွာ ရှိနေကြရသည်။ ပစ္စည်းအပ်နှံပြီးသောအခါ ကုန်သည်များသည် ပစ္စည်းရရှိကြောင်း လက်ခံပြေစာကို လက်မှတ်ရေးထိုးပြီး ရပ်ကွက်စာကိုင်သို့ ပေးအပ်ရသည်။ ရက်ကွက်စာကိုင်သည် ယင်းပစ္စည်းရပြေစာများကို ဗားဘူစာရပြည်စိုးကြီးရုံးရှိ သင်္ဘောစာကိုင်ထံပေးပို့ရသည်။[၈၆] သင်္ဘောစာကိုင်သည် အရောင်းဖြတ်ပိုင်းစာရင်းပါရောင်းစပါးများအတွက် ဘုရင့်မူပိုင်ဈေးနှုန်းဖြင့် တန်ဖိုးတွက်ချက်ပေးရသည်။ ကောက်ခံမည့် ပြည်ကျိုးဆောင်ဘဏ္ဍာအကောက်ငွေကိုလည်း တွက်ပေးရသည်။ ကောက်ခံသော အကောက်ငွေကို သွဂါ[၈၇] ဖြင့်တွက်ချက်ရသည်။ ဒိုင်းကျီအစို့သား[၈၈] များအတွက် ကူလီခငွေ၊ သယ်ယူခငွေတန်ဖိုးတို့ကို တွက်ချက်ပေးရသည်။ ယင်းငွေစာရင်းများကို သင်္ဘောစာကိုင်သည် စာရင်းချုပ်ပြုလုပ်ပြီး ဗားဘူစာရ ပြည်စိုးကြီးထံ တင်ပြရသည်။ စပါးဝယ်သူကုန်သည်ကြီးများသည် မိမိတို့ဝယ်ယူသော ကုန်ပစ္စည်းတန်ဖိုး၊ ဒိုင်းကျီအလုပ်သမားခ၊ ပြည်ကျိုးဆောင်ဘဏ္ဍာအကောက်ငွေတို့ကို အပြီးပေးဆောင်ကြရသည်။ ပြည်စိုးကြီးသည် ငွေရပြေစာကို ဆတ်တံဆိပ်[၈၉] ရိုက်နှိပ်ကာ ကုန်သည်များသို့ ပေးအပ်ရသည်။ ကုန်သည်များသည် ယင်းငွေသွင်းပြေစာကို ရေတံခါးမင်းကြီး[၉၀] ထံတင်ပြရသည်။ ယင်းသို့တင်ပြပြီးမှသာ သင်္ဘောထွက်ခွင့်ရကြသည်။ သင်္ဘောထွက်စဉ်လိုအပ်သောရိက္ခာ၊ ရေစသည့်ပစ္စည်းများကို သင်္ဘောကုန်သည်များသည် ဒိုင်းကျီကူတို့သူကြီးထံ တောင်းခံဖြည့်ဆည်းကြရသည်။ ယင်းသို့ဆောင်ရွက်မှုအတွက် လုပ်အားတန်ဖိုး၊ ပစ္စည်းတန်ဖိုးများကို ကူတို့သူကြီးအား ပေးချေကြရသည်။[၉၁]

ပြည်သူတို့၏ရောင်းချထားသော စပါးတန်ဖိုးငွေများကို ပေးချေရန် ပြည်စိုးကြီးသည် ခရိုင်မင်း၊ အချုပ်လူကြီး၊ ရပ်ကွက်စာကိုင်တို့ကို ခေါ်ယူရသည်။ ပြီးနောက် ရောင်းချသူ လယ်သမားတစ်ဦးစီထံမှ ရရန်ရှိသော ပြည်ကျိုးဆောင်ဘဏ္ဍာမှ ထုတ်ချေးထားသော ငွေ၊ ရောင်းရငွေအပေါ် ကောက်ခံသည့် ပြည်ကျိုးဆောင်ဘဏ္ဍာအကောက်ခွန်[၉၂] တို့ကို ဖြတ်တောက်ပြီးကျန်ငွေများအားလုံးကို ယင်းအရာရှိများက လယ်သမားများထံ ပေးအပ်ကြရသည်။ ပြည်သူများထံမှ ကောက်ခံထားသည့် ဆယ်ပုံတစ်ပုံဘုရင့်အခွန်တော်စပါးကိုလည်း ဘုရင့်ကျီတော်များမှ ထုတ်ယူကာ၊ ရွှေမျဉ်းဓမ္မသတ်မူအတိုင်း ရောင်းချရသည်။ ဘုရင့်ကျီတော်စပါးများ ရောင်းရငွေမှ ငါးရာခိုင်နှုန်းကို ဖြတ်တောက်ပြီး သာသနာဘဏ္ဍာတွင် ထည့်သွင်းရသည်။ ကျန်ငွေများကို ဘုရင့်ဘဏ္ဍာတော်တွင် ထည့်သွင်းရသည်။[၉၃] စပါးနှင့်ဝါဂွမ်းများရောင်းချရန် သတ်မှတ်ထားသော ရောင်းဝယ်ရေးဌာနများမှာ ဂဠုပနဒီမြို့တော်(ကျောက်တော်)ကုန်ရောင်းဝယ်ဌာန၊ တန်ခိုးကျွန်း၊ စပါးထား၊ ဝါဗိုရောင်းဝယ်ရေးစခန်းများ၊ ပေါက်တောမြို့နယ်ရှိ တပ်မော်မင်းဗာရောင်းဝယ်ရေးဌာန၊ မင်းကန်ကျွန်းရောင်းဝယ်ရေးဌာန။ မြောက်ဦးရှိ ဈေးကြီးတံခါး၀၊ ဝါဈေးစပါးဆိပ်၊ ဒိုင်းကျီကျွန်းရောင်းဝယ်ရေးဌာနတို့ဖြစ်ကြသည်။[၉၄]

ဒတ်ချ်-ရခိုင်ကုန်သွယ်မှုဆက်ဆံရေးသည် မြောက်ဦးခေတ်လယ်နှောင်းပိုင်းတွင် စတင်ခဲ့သည်။ သီရိသုဓမ္မလက်ထက်တွင် ဒတ်ချ်နှင့် ရခိုင်တို့သည် ရင်းနှီးသော ကုန်သွယ်ဘက်မိတ်ဆွေများ ဖြစ်လာခဲ့သည်။ အေဒီ ၁၆၂၄ တွင် မြောက်ဦးတွင် ဒတ်ချ်ကုန်တိုက်ကို စတင်ဆောက်လုပ်ခဲ့သည်။ ဒတ်ချ်တို့ ရခိုင်မှ ဝယ်ယူသော ကုန်ပစ္စည်းများမှာ ကျွန်း၊ ဆန်၊ မြိတ်မဲနယ်၊ ဆင်၊ ဆင်စွယ်၊ ပျားဖယောင်း၊ အဝတ်နက်၊ အနီရောင် အထည်ကြမ်း၊ ရွှေ၊ ချည်ခင်၊ ဘိန်းနှင့်ရေနံချေးတို့ဖြစ်ကြ

၈၆။ ယင်း၊ စာ - ၆၁ - ၆၂။

၈၇။ တစ်သွဂါ = ၂၅ ကျပ်။ ယင်းအချိန်ကပုံမှန်သတ်မှတ်ထားသည့် အကောက်နှုန်းမှာ စပါး ၁၀၀ အတွက် နှစ်သွဂါ ဖြစ်သည်။ (သာထွန်းအောင် မဟာရာဇဝင်၊ စာ - ၆၂။

၈၈။ ဒိုင်းကျီအစို့ဟူသည်မှာ စပါးသယ်ယူပြောင်းရွှေ့ရေးတာဝန်များကို ထမ်းဆောင်ပေးရသော အလုပ်သမားအစုကို ခေါ်သည်။

၈၉။ ဆတ်မော်ကွန်းဟုလည်း ခေါ်သည်။ (တက်ထွန်းနီ၊ "ဆန်ရောင်းဝယ်ရေး"၊ စာ- ၅၅။)

၉၀။ သင်္ဘော၊ သမ္ဗန်၊ လှေအဝင်အထွက်ကို ကြီးကြပ်အုပ်ချုပ်ရသော အရာရှိ။

၉၁။ သာထွန်းအောင်၊ မဟာရာဇဝင်၊ စာ ၆၃ - ၆၄။

၉၂။ လယ်လုပ်သူပြည်သူများစပါး၊ ဝါဂွမ်းရောင်းရငွေများထဲမှ ပြည်ကျိုးဆောင်ဘဏ္ဍာအတွက် ငါးရာခိုင်နှုန်းဖြတ်တောက်ကောက်ခံသည်။ (သာထွန်းအောင်၊ မဟာရာဇဝင်၊ စာ - ၆၄။

၉၃။ သာထွန်းအောင်၊ မဟာရာဇဝင်၊ စာ - ၆၄။

၉၄။ တက်ထွန်းနီ၊ "ဆန်ရောင်းဝယ်ရေး"၊ စာ - ၅၇။

၉၅။ (က) Hall: "Dutch Relations", PP. 68, 78, 81.

(ခ) ဒေါက်တာခင်မောင်ညွှန့်၊ "ဒတ်ချ် - မြန်မာဆက်ဆံရေး" တက္ကသိုလ်ပညာပဒေသာဝိဇ္ဇာစာစောင်၊ အတွဲ ၇၊ အပိုင်း ၄၊ ၁၉၇၂၊ စာ - ၁၀၃။

၉၆။ ခင်မောင်ညွှန့်၊ "ရခိုင်ပြည်ပရောင်းဝယ်ရေး"၊ စာ - ၉၃။

တွေ့ရသည်။

စန္ဒသုဓမ္မ(၁၆၅၂-၁၆၈၄)လက်ထက်တွင် ဒတ်ချ်တို့တောင်းဆိုသော ဘုရင်မူပိုင် ရောင်းဝယ်ရေးစနစ် ဖျက်သိမ်းရေးကို အကန့်အသတ်ဖြင့် လျှော့ချပြီး လွတ်လပ်စွာ ရောင်းဝယ်ခွင့်ပြုခဲ့သည်။[၁၀၄] အေဒီ ၁၆၅၃တွင် ချုပ်ဆိုသည့် ဒတ်ချ် - ရခိုင်ရောင်းဝယ်ရေးစာချုပ်တွင်

(၁) ရခိုင်ဘုရင်၏အမိန့်လိုင်စင်အရ ဒတ်ချ်တို့အား ဆိပ်ကမ်းခွန်လွတ်သော ကုန်သွယ်ခွင့်ပေးရန်

(၂) ဘုရင့်ပွဲစားများမှတစ်ဆင့် ရောင်းဝယ်စေသော အမိန့်မှ ကင်းလွတ်ခွင့်ရရန်

တို့ပါဝင်ခဲ့သည်။ ယင်းစာချုပ်ချုပ်ပြီး အေဒီ ၁၆၅၃ မှ ၁၆၆၅ထိ ၁၂ နှစ်ကာလအတွင်း ဒတ်ချ်-ရခိုင်စီးပွားရေးကုန်သွယ်မှုများစွာ တိုးတက်ခဲ့သည်။[၁၀၅] ဒတ်ချ်တို့သည် အေဒီ ၁၆၄၂ တွင် ဆန်ကာ ၇၂၀၀၊ အေဒီ ၁၆၄၅တွင် ဆန်ကာ ၇၁၅၇၅၊ အေဒီ ၁၆၅၇တွင် ဆန် ၃၉၀ကာရ၊ အေဒီ ၁၆၆၃ တွင် ဆန်ကာ ၇၁၇၂၁ ဝယ်ယူခဲ့ကြောင်း တွေ့ရသည်။[၁၀၆]

ကျွန်နှင့်ဆန်ကဲ့သို့ ခြိတ်နှင့် မဲနယ်တို့ကိုလည်း ဒတ်ချ်တို့ဝယ်ယူခဲ့ကြသည်။ ခြိတ်မှာလည်း ဘုရင့်ကုန်တော်စာရင်းဝင်ဖြစ်သည်။ ခြိတ်စျေးနှုန်းများမှာ တစ်ခါတစ်ရံ ခြိတ်တမောင်းကို ၃ ၁/၂ သို့မဟုတ် ၃ ၁/၄ ဒင်္ဂါးထိရှိပြီး ၁၆၄၁ တွင် ၈ ၁/၂ ဒင်္ဂါးထိရှိသည်။[၁၀၇] မဲနယ်မှာ စစ်တကောင်းစျေးနှုန်းသည် မြောက်ဦးစျေးနှုန်းထက်လျော့နည်းသည်။ စစ်တကောင်းတွင် မဲနယ်တစ်မောင်းကို ၁ ၁/၂ ဒင်္ဂါးဝန်းကျင်ရှိပြီး မြောက်ဦးတွင် တစ်မောင်းကို ၃ ၁/၂ဒင်္ဂါးပေးရသည်။[၁၀၈]

ဒတ်ချ်တို့သည် ဆင်များကိုလည်း ဝယ်ယူကြသည်။ ဆင်တစ်ကောင်၏စျေးနှုန်းမှာ ဒင်္ဂါး ၁၃၀၀ မှ ၁၄၀၀ ထိရှိသည်။ ပျားဖယောင်းနှင့် ဆင်စွယ်တို့ကိုလည်း ဝယ်ယူကြသည်။ ယင်းအပြင် အနက်ရောင်အဝတ်အထည်များ၊ ထရီပါရာ[၁၀၉] ရက်ပိတ်နီများကိုလည်း ဝယ်ယူကြသည်။ ယင်းပိတ်စများကို စစ်တကောင်းတွင် တစ်စလျှင် ၁ ၁/၄ဒင်္ဂါးမှ ၂ဒင်္ဂါးထိစျေးရှိပြီး၊ မြောက်ဦးတွင် ၂ ဒင်္ဂါးထိပေးရသည်။ ဒတ်ချ်တို့သည် အထက်ဖော်ပြပါကုန်များကို ရခိုင်မှဝယ်ယူခဲ့ကြပြီး အိန္ဒိယရက်အထည်အလိပ်များ၊ ကတ္တီပါများ၊ ဆေးရွက်ကြီး၊ သံရိုင်း၊ ဂျပန်လုပ်သံ၊ ကြွေစေ့၊ ဟင်းခတ်အမွှေးအကြိုင်များနှင့် နိုင်ငံခြားငွေများကို ရခိုင်သို့တင်သွင်းရောင်းချခဲ့ကြသည်။[၁၁၀]

ဒတ်ချ်တို့သည် မြောက်ဦးတွင် အေဒီ ၁၆၂၄မှ စတင်ပြီး ကုန်တိုက်များဖွင့်လှစ်ကာ အထက်ဖော်ပြပါ ကုန်ပစ္စည်းများကိုဝယ်ယူတင်သွင်းခြင်းများ ပြုလုပ်ခဲ့ကြသည်။ ယင်းသို့လုပ်ကိုင်ရာတွင် ရခိုင်ဘုရင်များ၏ ဘုရင့်မူပိုင်ရောင်းဝယ်ရေးစနစ်ကြောင့်လည်းကောင်း၊ ရခိုင်ဘုရင်များတောင်းဆိုသည့် စစ်ရေးအကူအညီများကို မပေးလိုခြင်းကြောင့်လည်း မကြာခဏကုန်တိုက်များ ပိတ်ပြီးပြန်သွားတတ်ကြောင်း တွေ့ရသည်။ သို့ရာတွင် ကုန်တိုက်များကို အခြေအနေလိုအပ်ချက်အရပြန်လည်ဖွင့်လှစ်ကာ ကုန်သွယ်မှုပြုလုပ်ခဲ့ကြသည်။ စန္ဒသုဓမ္မလက်ထက်တွင်မူ ဘုရင်၏အလျော့ပေးဆက်ဆံမှုကြောင့် အေဒီ ၁၆၅၃မှ၁၆၆၅ထိ ၁၂ နှစ်တာကာလအတွင်း ကုန်သွယ်မှုများစွာ ကောင်းမွန်ခဲ့သည်။ သို့ရာတွင် စန္ဒသုဓမ္မလက်ထက်တွင် ပေါ်ပေါက်လာသည့် ရခိုင်မဂိုဆက်ဆံရေးတင်းမာမှု၊ မဂိုဘုရင်ခံသျှားရှုဂျာမြောက်ဦးတွင် ဝင်ရောက်ခိုလှုံလာစဉ် လုပ်ကြံခံရမှုတို့သည် ဒတ်ချ်- ရခိုင်ဆက်ဆံရေးကိုများစွာ ဂယက်ရိုက်ခဲ့သည်။ ဒတ်ချ်တို့ကမူ ရခိုင်နှင့် ဆက်ဆံရာတွင် စစ်ရေး၊ နိုင်ငံရေးထက် ကုန်သွယ်ရေးကိုသာ အဓိကထားခဲ့သည်။ ယင်းကဲ့သို့ ရခိုင်-မဂိုအကြား ရှုပ်ထွေးလာသောပြဿနာများသည် ဒတ်ချ်တို့နှင့် တစ်နည်းမဟုတ်တနည်း ပတ်သက်လာခဲ့သည်။ ဒတ်ချ်တို့က အစပိုင်းတွင် ကြားနေရေးဝါဒ[၁၁၁]ကို ကျင့်သုံးခဲ့သည်။ သျှားရှုဂျာ မြောက်ဦးတွင် လုပ်ကြံခံရပြီးနောက် မဂိုဧကရာဇ်သည် ဒတ်ချ်တို့အပေါ်များစွာအကျပ်ကိုင်လာခဲ့သည်။ ဒတ်ချ်တို့အနေဖြင့် အိန္ဒိယကမ်းခြေနှင့် ဘင်္ဂလားနယ်အတွင်း ကုန်သွယ်ရေးလုပ်ငန်းများသည်

၁၀၄။ (က) ခင်မောင်ညွန့် "ရခိုင်ပြည်ပရောင်းဝယ်ရေး"၊ စာ၊ ၉၆။
(ခ) Hall: "Dutch Relations", P. 86.

၁၀၅။ ခင်မောင်ညွန့် "ဒတ်ချ် - ရခိုင်" ၊ စာ ၊ ၁၀၃။

၁၀၆။ (က) Hall: "Dutch Relations", P. 81.
(ခ) ခင်မောင်ညွန့်၊ "ရခိုင်ပြည်ပရောင်းဝယ်ရေး"၊ စာ ၊ ၉၉။

၁၀၇။ ခင်မောင်ညွန့်၊ "ရခိုင်ပြည်ပရောင်းဝယ်ရေး"၊ စာ ၊ ၉၆။

၁၀၈။ ခင်မောင်ညွန့်၊ "ရခိုင်ပြည်ပရောင်းဝယ်ရေး" ၊ စာ ၊ ၉၆။

၁၀၉။ Trippera

၁၁၀။ (က) Hall; "Dutch Relations", PP. 78 - 80.
(ခ) ခင်မောင်ညွန့်၊ "ရခိုင်ပြည်ပရောင်းဝယ်ရေး"၊ စာ ၊ ၉၇။

၁၁၁။ Neutrality

၁၁၂။ Hall; "Dutch Relations", P.P. 88 - 97.

၁၅	စန္ဒသုမန	အေဒီ၁၇၇၃-၁၇၇၇	၁၁၃၅ ရွှေနန်းသခင်စန္ဒသုမနရာဇာ
၁၆	စန္ဒသဒိသ/ဓမ္မရာဇ်အေဒီ	၁၇၇၇-၁၇၈၂	၁၁၃၉/၁၁၄၀(နှစ်ကြိမ်) ရွှေနန်းသခင်စန္ဒသဒိသရာဇာ/ရွှေပြည်သခင် ဓမ္မရာဇ်ရာဇာ
၁၇	မဟာသမတ/ အင်္ဂါပုညာဇောရာဇာ	အေဒီ၁၇၈၂-၁၇၈၄	၁၁၄၄/၁၁၄၄(နှစ်ကြိမ်) ရွှေနန်းသခင်မဟာသမတရာဇာ/ ရွှေနန်းသခင်အင်္ဂါပုညာဇောရာဇာ

မြောက်ဦးခေတ်နှောင်းတွင်း ဒင်္ဂါးသွန်းလုပ်ခဲ့ကြသော ဘုရင်များသည် ယင်းတို့ထီးနန်းရရှိသော ခုနှစ်သို့မဟုတ် ဘိသိက်ခံနှစ်များနှင့် ဘွဲ့တော်များကို အလေးထား ခပ်နှိပ်ဖော်ပြလေ့ရှိကြသည်။ သို့ဖြစ်ရာ ဒင်္ဂါးသွန်းလုပ်ခြင်းသည် ကုန်သွယ်ရောင်းဝယ်ရေးလုပ်ငန်းများအတွက် အရေးပါသကဲ့သို့ မင်း၏အာဏာတော်ကို ပြည်သူများသိရှိစေရန် ထုတ်ပြန်သည့်အမိန့်ပြန်တမ်းသဘောကိုလည်း ဆောင်နေပေသည်။ ဒင်္ဂါးများတွင် ကျပ်သုံးဒင်္ဂါးများကို အများအပြားထုတ်လုပ်ခဲ့သည်။ ဒင်္ဂါးအရေအတွက် မည်မျှထုတ်လုပ်ခဲ့သည်ကို ခန့်မှန်းရန်ခက်ခဲသော်လည်း ကျောက်စာအထောက်အထား၊ ခေတ်ပြိုင်မှတ်တမ်းများ၊ ရာဇဝင်ကျမ်းများအရ ငွေကြေးလဲလှယ်ရေးမဏ္ဍိုင်အဖြစ် ထုတ်လုပ်ခဲ့ကြောင်း အခိုင်အမာ ပြောဆိုနိုင်ပေသည်။[၁၁၄]

မြောက်ဦးခေတ်နှောင်းတွင် ငွေဒင်္ဂါးများကို သုံးစွဲသကဲ့သို့ ကြွေစေ့[၁၁၅] များကိုလည်း အကြွေအမ်းသည့်သုံးငွေအဖြစ် သုံးစွဲခဲ့သည်။ ဒတ်ချ်တို့သည် ကိုရိုမန်ဒယ်ကမ်းခြေနှင့် မော်လဒိုက်ကျွန်းများ[၁၁၆] မှ ကြွေစေ့များ ကောက်ယူပြီး ရခိုင်သို့ တင်သွင်းခဲ့သည်။ ရခိုင်တွင် ကြွေစေ့ ၄၈ ပိဿာကို ရှုပီးငွေတစ်ကျပ်နှုန်းဈေးရှိသည်။[၁၁၇] သို့ဖြစ်ရာ ငွေဒင်္ဂါးများသည် မြောက်ဦးခေတ်နှောင်း စီးပွားရေးတွင် အရေးပါခဲ့ကြောင်း တွေ့ရသည်။

မြောက်ဦးခေတ်နှောင်း စီးပွားရေး၏ အဓိကလုပ်ငန်းများဖြစ်သော စိုက်ပျိုးရေး၊ ကုန်သွယ်ရောင်းဝယ်ရေးလုပ်ငန်းတို့သည် စန္ဒသုဓမ္မ(၁၆၅၂-၁၆၇၄)လက်ထက်ထိ တိုးတက်ကောင်းမွန်နေကြောင်း တွေ့ရသည်။ သို့ရာတွင် နောက်ပိုင်းကာလများတွင် ထီးနန်းရယူရေးကြိုးပမ်းမှု ပိုမိုပြင်းထန်လာခြင်း၊ မင်းပြောင်းမင်းလဲများပြားလာခြင်းကြောင့် အုပ်ချုပ်ရေးကျဆင်းလာခြင်း၊ သဘာဝဘေးအန္တရာယ်များ ပေါ်ပေါက်လာခြင်းတို့ကြောင့် နိုင်ငံတော်စီးပွားရေး ဆုတ်ယုတ်ကျဆင်းလာခဲ့သည်။ တစ်ချို့မင်းများလက်ထက်တွင် ဘိသိက်ခံပွဲတွင် ကုန်ကျသည့်ငွေများကို ပြည်သူများထံမှ ကောက်ခံခဲ့ကြရသည်။[၁၁၈] မင်းမှုထမ်းများ စီးပွားရေးကျပ်တည်းလာခြင်းကြောင့် မင်းကိုလုပ်ကြံပြီး မင်းဘဏ္ဍာကိုလုယူမှုများ ပေါ်ပေါက်ခဲ့သည်။[၁၁၉] အေဒီ ၁၆၉၃ တွင် ဘုရားကျောင်းကန်လူနေအိမ်များသို့ လူအများအုပ်စုဖွဲ့၍ ဝင်ရောက်ကာ ရွှေငွေဥစ္စာများကို လုယက်ခဲ့ကြသည်။ အေဒီ ၁၆၉၈ တွင် ပြည်သူများ ငတ်မွတ်ခေါင်းပါးလျှက် သေဆုံးကြသည်။[၁၂၀]

ယင်းသို့ သဘာဝဘေး၊ အငတ်ဘေးတို့ကြောင့် တိုင်းပြည်အနှံ့ တုန်လှုပ်ချောက်ချားမှုများ ပေါ်ပေါက်လာသကဲ့သို့ ဘုရင်ဘဏ္ဍာတော်များ ကျဆင်းလာခြင်းကြောင့် ဘုရင်များသည် ပတ်ဝန်းကျင်ဒေသများသို့ လက်နက်ကိုင်တပ်များ စေလွှတ်ပြီး လုယက်တိုက်ခိုက်စေခဲ့သည်။ ယင်းလုယက်တိုက်ခိုက်မှုများကို "ဟရမားတိုက်"သည်ဟု ခေါ်သည်။ အဘယရာဇာ (၁၇၆၄-၁၇၇၃)လက်ထက်တွင် လယ်ယာမြန်ဂူတာကို ဦးဆောင်စေပြီး ဘင်္ဂလားနယ်ရှိလူများကို ဖမ်းဆီးခြင်း၊

၁၁၄။ (က) မင်းရာဇာကြီး၊ ကော် / ဝမ်း။
(ခ) ရာဇဝင်ကြီး၊ ဏာ / ကျော၊
(ဂ) "ရမ္မာဝတီစစ်တမ်း"၊ စာ - ၄၆ - ၄၇။

၁၁၅။ Corri or Shell

၁၁၆။ Haldive Island

၁၁၇။ ခင်မောင်ညွန့်၊ "ရခိုင်ပြည်ပရောင်းဝယ်ရေး"၊ စာ - ၉၇။

၁၁၈။ ရာဇဝင်ကြီး

၁၁၉။ ယင်း၊ ဏာ/ကျော ၁ - ၈။

၁၂၀။ ယင်း ၊ ဏိ/ကျော-ဏူ/ဝမ်း၊ ၁ - ၈။

၁၂၁။ ယင်း၊ တဲ / ကျော - တေ/ဝမ်း ၁ - ၈။

အခန်း(၃)

လူမှုရေး

မြောက်ဦးခေတ် ရခိုင်လူမှုအဖွဲ့အစည်းသည် သက်ဦးဆံပိုင်မင်းနှင့် မင်းဆွေ မင်းမျိုးများကို ဗဟိုပြုပြီး မင်း၏ သူကောင်းပြုခံရသော မင်းမှုထမ်းများနှင့် သာမန်ပြည်သူများ ပါဝင်သည့် လူမှုအဖွဲ့အစည်းဖြစ်သည်။ ယင်းလူမှုအဖွဲ့အစည်း တည်ဆောက်မှုပုံစံတွင် အမိအဘနှင့်သားသမီးများဖြင့် စုစည်းထားသော အိမ်ထောင်သည် အခြေခံအကျဆုံးဖြစ်သည်။ အိမ်ထောင်တစ်ခုခိုင်မြဲပြီး ကြီးထွားစည်ပင်လာသောအခါ မိဘနှစ်ပါးနှင့်အတူ သားသမီးမြေးမြစ်များပါဝင်သော ဆွေမျိုးစု အဖွဲ့အစည်း တစ်ခုဖြစ်လာသည်။ ယင်းအိမ်ထောင်များထဲမှ အုပ်ချုပ်သူမင်း၏အိမ်ထောင်စုသည် အရေးအပါဆုံးဖြစ်သည်။ ဆွေမျိုးတော်စပ်ခြင်းကို ပြသည့်ဝေါဟာရများမှာ “သားတော်၊ သားတော်အလတ်၊ သားတော်အကြီး၊ သမီးတော်၊ သမီးတော်အလတ်၊ နှမတော်၊ မယ်တော်၊ ယောက္ခမ၊ မြေး”[၁] စသည်တို့ဖြစ်ကြသည်။ အေဒီ ၁၆၄၀ တွင် ရေးထိုးသော ကျောက်စာ တစ်ချပ်တွင်

. . . ဆင်ဖြူသခင် ဆင်နီသခင် ဝရဓမ္မရာဇာ၏ မျောက်သားတော်ဖြစ်ထသော၊ ဆင်ဖြူသခင် ဆင်နီသခင်မဟာ သီရိသုဓမ္မရာဇာ၏မယ်တော်ဖြစ်ထသော . . . နရပတိကြီး၏ ယောက္ခမတော်မြောက်ဦးမိဖုရားသျှင်ထွေ[၂]

ဟူ၍တွေ့ရသည်။ အိမ်ထောင်ကိုအခြေခံ၍ အိမ်ထောင်ဖက်နှင့်ဆိုင်သော မိဘဆွေမျိုးများသည်လည်း ဆွေမျိုးစုထဲတွင် အကျုံးဝင်ပေသည်။

ခေတ်ဟောင်းရခိုင်၏ တိုင်းပြည်တည်ဆောက်မှုပုံစံသည် မိသားစုအိမ်ထောင်များကို အခြေခံပြီးတည်ဆောက်ခဲ့သည်။ ရခိုင်ဝေါဟာရအားဖြင့် အိမ်ထောင်စုတစ်ခုကို တစ်တည်ထောင်ဟူ၍ ခေါ်သည်။ အိမ်ထောင်စုဆယ်စုပါဝင်သည့် ဆယ်တည် ထောင်ကို တစ်ရပ်၊ ဆယ်ရပ်ကို တစ်ရွာ၊ ဆယ်ရွာကို တစ်မြို့၊ ဆယ်မြို့ကိုတစ်ခွင်၊ ဆယ်ခွင်ကို တစ်တိုင်းနှင့် တိုင်းများကို စုစည်းပြီး တိုင်းပြည်အဖြစ် တည်ဆောက်ထားသည်။[၃] မြောက်ဦးခေတ် ရခိုင်ပြည်တွင် ပါဝင်ဖွဲ့စည်းထားသော တိုင်းကြီး ဆယ့်နှစ်တိုင်းမှာ နာဂသျှန္တတိုင်း၊ မဟိသကတိုင်း၊ ကမ္ဗရူပတိုင်း၊ ဖလံတိုင်း၊ သက်တိုင်း၊ ဘိုမင်းတိုင်း၊ ဘုညားကြီးတိုင်း၊ ဥဿလင်းတိုင်း၊ ရက္ခပူရတိုင်း၊ ရမ္မာပူရတိုင်း၊ မေဃဝတီတိုင်း၊ ဒွါရကတိုင်းတို့ဖြစ်ကြသည်။[၄]

ခေတ်ပြိုင်ကျောက်စာ အထောက်အထားများအရ ရခိုင်လူမှုအဖွဲ့အစည်းတွင် မင်းနှင့် မင်းဆွေမင်းမျိုးများသည် လူတန်းစားသဘောအရ အမြင့်ဆုံးအလွှာဖြစ်သည်။ ရခိုင်သည် ဗုဒ္ဓသာသနာထွန်းကားသော လူမှုအဖွဲ့အစည်းဖြစ်ရာ ထေရဝါဒီသာသနာဝင် ရဟန်းတော်များသည် မင်းနှင့် ပြည်သူများ၏ ပူဇော်ကိုးကွယ်မှုကို ခံကြရသည်။ သို့ဖြစ်ရာ ရဟန်း သံဃာတော်များမှလွဲလျှင် မင်းမျိုးမင်းနွယ်မှာ အမြင့်ဆုံးအလွှာဖြစ်သည်။ ရခိုင်လူမှုအဖွဲ့အစည်းတွင် မင်းသည် အရှင်သခင်၊ ရေနှင့်မြေကို အစိုးရသူ၊ ပြည်သူများ၏သက်ဦးဆံပိုင်ဖြစ်သည်။[၅] တစ်နည်းအားဖြင့် ဘုရင်သည် ရခိုင်လူမျိုးများ၏ အကြီးအမှူး “ရက္ခာဓိပတိ”[၆] ဖြစ်သည်။ ရခိုင်မင်းများသည် မဟာသမ္မတမှ ဆင်းသက်လာသည့် အသင်္ခိန္နခတ္တိယအနွယ်၊ အာရီယန်များ ဖြစ်ကြောင်း ခံယူကြသည်။[၇] ယင်းသို့ခတ္တိယအနွယ်အဖြစ် ခံယူသဖြင့် ရခိုင်ဘုရင်များသည် မောင်နှမသွေးသားချင်း အိမ်ထောင်ထိမ်းမြားမှုဓလေ့ကို လိုက်နာခဲ့ကြသည်။ ရခိုင်ရာဇဝင်ကျမ်းတစ်စောင်တွင်

. . . အရှင်မင်းမြတ်၊ ပတ္တမြားကျော်ကောင်းတို့တွင် ဂေါပင်လေစသောအနာရှိလျှင် မင်းမသုံးရ၊ စိန်ကျော်တို့တွင်

၁။ အလယ်စေတီကျောက်စာ၊ သက္ကရာဇ် ၁၀၀၂၊ ကြောင်း ၂။(နောင်ကိုးကားလျှင် အလယ်စေတီဟုဖော်ပြပါမည်။

၂။ ယင်း၊ ကြောင်း ၃-၉။

၃။ ကျိန်းကျွန်းသား၊ “ရှေးဟောင်းရခိုင်ပြည်အုပ်ချုပ်ရေးစနစ်”၊ ရခိုင်မဂ္ဂဇင်း၊ အမှတ် ၃၊ ၁၉၉၆၊ စာ-၂၈။

၄။ ရခိုင်၊ စာ-၁၃၈-၁၃၉။

၅။ (က)ကုလားကဘုရားကျောက်စာ၊ သက္ကရာဇ် ၉၀၇၊ ကြောင်း ၁-၁၂။
(ခ)ဝရဓမ္မရာဇာကျောက်စာ၊ သက္ကရာဇ် ၉၈၀၊ ကြောင်း ၄
(ဂ)ကုလားတန်စားကျောက်စာ၊ သက္ကရာဇ် ၁၀၇၁၊ ကြောင်း ၁-၃။

၆။ ဂဏန်းချပ်တောင်ဘုရားကျောက်စာ၊ သက္ကရာဇ်မပါ၊ ကြောင်း ၃။

၇။ San Shwe Bu: "Aryan Settlement", PP. 41-49.

မင်းမျိုးသည် သာမန်ပြည်သူများထက် မြင့်မြတ်သည်ဟူသော သဘောကို ပိုမိုပေါ်လွင်စေရန်ဖြစ်သည်။

မြောက်ဦးခေတ် ရခိုင်လူမှုအဖွဲ့အစည်းအတွင် အမျိုးလေးပါးခံယူမှု ဓလေ့တည်ရှိခဲ့သည်။ ယင်းသို့ခံယူမှုကို အမိန့်တော် တစ်ရပ်တွင်

ရှေးဦးစွာ မဟာသမတမင်းက ဆက်စည်လာသော မင်းရိုးကို သကျဝံသ၊ ခတ္တိယမင်းမျိုး၊ ထိုမင်းကောင်းတို့ထံ တရားသဖြင့် အနွယ်မပျက်ဆက်ကာ မင်းပါးနေသော အမှုးအမတ်သူဌေးတို့သည် စောင့်ထိန်းသော အလေ့မြဲခြင်းကြောင့် မဟာသာလအမျိုး၊ ဆေး၊ ယတြာ၊ သိုက်၊ ဓာတ်ဗေဒင်တို့ကို မသင်မလေ့ပြဟ္မစာရီအကျင့်မြဲလျက် ထိုမင်းများတို့ထံ ဘိသိက်မင်္ဂလာပြုသောသူတို့မှာ ပြဟ္မာမျိုး။ အင်း၊ မန္တန်၊ ယတြာ၊ ဗေဒင်၊ ဓာတ်ပန်ကိန်ခန်သိုက်စာပြုဟာကထာ ဆေးသမားသဘော်လေ့လျင် ခြေချင် ကုန်သွယ်ရောင်းဝယ် လယ်လုပ် တံငါ မုဆိုး ပန်းဘဲ ပန်းတိမ် ဆင်ထိန်း မြင်းထိန်းစသော အမှုတို့ကို ပြုကျင့်ကြသူတို့မှာ သုဒ္ဒိယမျိုး။ ထိုသို့အမျိုးလေးပါးပညပ်လေသည်။[၁၄]

ဟူ၍ တွေ့ရသည်။ သို့ဖြစ်ရာ ခေတ်ဟောင်း ရခိုင်လူမှုအဖွဲ့အစည်းတွင် ခတ္တိယမင်းမျိုး၊ မဟာသာလအမျိုး၊ ပြဟ္မဏမျိုးနှင့် သုဒ္ဒိယမျိုးဟူ၍ လူတန်းစားလေးမျိုးတည်ရှိနေသည်။ ယင်းအမျိုးလေးပါးဓလေ့သည် ခေတ်ဟောင်းအိန္ဒိယတွင် ထွန်းကားခဲ့သော အမျိုးလေးပါးစနစ်နှင့် ဆက်နွယ်ပြီးပေါ်ပေါက်ခဲ့ဟန်တူပေသည်။

မင်းမျိုးမင်းနွယ်များနောက်တွင် မင်း၏သူကောင်းပြုခြင်းခံရသူများဖြစ်သည့် မှူးကြီးမတ်ကြီးများ၊ ပြဟ္မဏပုဏ္ဏားများ၊ စစ်ရေးဆိုင်ရာအရာရှိကြီးများပါဝင်သည်။ သူကောင်းပြုခံရခြင်းတွင် အခြေအနေအမျိုးမျိုးရှိသော်လည်း နှလုံးရည်နှင့်လက်ရုံးရည်ထက်မြက်ခြင်းကြောင့် သူကောင်းပြုခံကြရသူများသည်။ မြောက်ဦးခေတ်လယ်က ပေါ်ထွန်းခဲ့သော အမတ်ကြီးမဟာပညာကျော်မျိုးရိုးသည် နှလုံးရည်ထက်မြက်ခြင်းကြောင့် သူကောင်းပြုခံရသူများဖြစ်သည်။ "...ကိုယ်ရံကြီးမဟာဇေယသိန်ဘီ၊ ဘေး၊ ဘိုးဘ၊ မဟာပညာကျော်တို့သည် အမျိုးစောင့်သော တရားမြဲ၍ အရိုးမပျက် ထီးနန်းဆက်မင်းများစွာပညာရှိမဟာသာလမျိုးမှန်သည်[၁၅] ဟူ၍တွေ့ရသည်။ မင်း၏အင်္ဂါငါးပါးတွင်လည်း ပညာဆန်းကြယ်နက်နဲ ထိုးထွင်းသိသော အမတ် ကောင်းရှိခြင်းသည် တစ်ပါးအပါအဝင်ဖြစ်သည်။[၁၆]

ဘုရင်က သူကောင်းပြုသည့်မှူးကြီး၊ မတ်ကြီးများတွင် ကိုယ်ရံကြီး၊ ဆင်ကဲကြီး၊ ပြည်စိုးကြီး၊ ထားပိုင်ကြီးတို့သည် ဘုရင့်အနီးတွင် အမှုတော်ကို အမြဲထမ်းရွက်ရသည့် အရေးပါဆုံးမင်းမှုထမ်းများဖြစ်ကြသည်။ ယင်းတို့ကို မင်းတိုင်ပင်အမတ်ကြီးလေးပါး[၁၇] ဟူ၍ခေါ်သည်။ အမတ်ကြီးလေးပါးအပြင် ဘုရင့်အနီးတွင် လက်ဝဲမြန်၊ လက်ယာမြန် အမတ်ကြီးနှစ်ဦးရှိသည်။ ယင်းတို့သည် မင်းအထွက်အဝင်တို့ကို ကြိုဆိုကြရသည်။[၁၈]

ကိုရံကြီးဟူသည်မှာ "ထုံးဟောင်းသက်သေ ဥပဒေဝတ္ထုရာဇဝင်စကားရပ်တို့ကို မင်းနားနေ၍ ကောင်းစွာပြောတတ်သောကြောင့် ကိုယ်ရံကြီး[၁၉] "ဟု ခေါ်သည်။ ဆင်ကဲကြီးဟူသည်မှာ "ဆင်ထိမ်းအပေါင်း၌ အုပ်စိုးရန်ကို ပေးအပ်သောကြောင့် ဆင်ဝန်ကြီးအရာကို မင်းကဘွဲ့ထားသည်။"[၂၀] ပြည်စိုးကြီးမှာ "ရေမြေရှင်ဘုရင်မင်းမြတ်သည် တပါးအရပ်သို့သွားသည့်ကာလ တိုင်းပြည်ကို အပ်ထားခဲ့လေသောကြောင့် ပြည်စိုးကြီး"[၂၁]ဟု ခေါ်သည်။ ထားပိုင်ကြီးဟူသည်မှာ "တိုင်းပြည်၏အခမ်းအနား အတ္ထုပတ္တိအကြောင်းရပ်များကို မင်းမှစ၍ တိုင်ပင်နှီးနှောရသည့်အမတ်ကြီးဖြစ်သည်။"[၂၂]အမတ်ကြီးများကို အဆောင်အယောင်လည်း အပ်နှင်းထားသည်။ ကိုယ်ရံကြီးအမတ်၏အဆောင်အယောင်မှာ

ကိုယ်ရံကြီးအမတ်သွားလာလျှင် ရွှေ့ဆောင်ရွှေဆိုင်း လက်ဝဲလက်ယာ ၂ စင်း၊ သင်းမှူးဂယော်။ ပေါင်းနီနှင့်ယပ်ကိုင်၍ ရွှေ့ကလိုက်စေ။ မောင်းခရာစည်တီးမှုတ်စေ[၂၃] ဟူ၍ဖြစ်သည်။ ဆင်ကဲကြီးအမတ်အတွက်

စင်ကဲကြီးအမတ်တော်မှာ လက်ဝဲလက်ယာ သိုင်း ၂ စင်းဆောင်စေ ဆင်စချီဂယော်ဆင်ချွန်ကို ကိုင်လျက် ရွှေ့ကလိုက်

၁၄။ မင်းရာဇာကြီး၊ ဂေါ်/ဝမ်း-ဂေါ်/ကျော-၂။
၁၅။ မင်းရာဇာကြီး၊ ဂေ/ကျော၊ ၇-၈။
၁၆။ ကဝိသာရလျှောက်ထုံး၊ စာ-၁၁၀။
၁၇။ ရခိုင်ညွန့်ဖူး၊ စာ-၁၅၀။
၁၈။ ယင်း၊ စာ-၁၅၁။
၁၉။ ယင်း၊ စာ-၁၅၂။
၂၀။ ယင်း၊ စာ-၁၅၂။
၂၁။ ယင်း၊ စာ-၁၅၁။
၂၂။ ရခိုင်ညွန့်ဖူး၊ စာ-၁၅၁။ ဒါးပိုင်ကြီးကိုဟရဇားကြီးဟုလည်းခေါ်သည်။
၂၃။ မင်းရာဇာကြီး၊ ဃါ/ဝမ်း ၂။

မသန့်မစင်မြို့တွင်းမြို့ပြင်ရှိသမျှကိုယူ၍ ပစ်ရသည့် ဒရီအစု၊ လူသတ်ပရဝါအစု၊ သချီအစုတို့ဖြစ်ကြသည်။[၃၃]ပြစ်မှုကျူးလွန်သူများ၊ အကျင့်ဖောက်ပြားသူများကို ပြစ်ဒဏ်နှင့်အညီအစုများတွင် ထည့်သွင်းဖွဲ့စည်းသည်။ အမိန့်တော်တစ်ရပ်တွင်

. . . မဒိန်ဒန္ဒမှာ နဘူးတွင် စာထိုး။ သူ့သတ်ဗရဝါအစို့မှာ ဖြည့်။ သူခိုးမှာ ရင်တွင်စာထိုး၍ ဟာရီအစို့မှာဖြည့်။ လူလျှပ်လူသွမ်းတို့ကို မောင်းလည်ပြီးလျှင် လက်မောင်းတွင် စာထိုး မျက်ရိပ်အစို့မှာဖြည့်။ မှူးမတ်မယားကြီးဖြစ်လျက် အကျင့်ဆိုးသွမ်းလျှင် ယောကျ်ားကို ခေါင်း၄မ္ဘာရိပ်၊ မျက်နှာမှာဆေးရေး၍ မောင်းလှည့်၊ ဟာရီအစို့မှာဖြည့်။ မိန်းမက ပြည်တန်ဆာဖြစ်စေ၊ မှူးမတ်တို့အပြောင်ကို မှားလျှင် မိန်းမယောကျ်ား ၂ ယောက်ကို မောင်းလည်၍ မျက်ရိပ်အစို့မှာဖြည့်[၃၄] ဟူ၍ တွေ့ရသည်။

အစုအမှုထမ်းများတွင် ဒိုင်းဝင်းကာအစု၊ မြောက်စည်တီးအစု၊ လေးကိုင်ကမံအစုတို့သည် ဘုရင်နှင့် နန်းတော်လုံခြုံရေးကို တာဝန်ယူရသောအစုများဖြစ်သည်။ ဒိုင်းဝင်းကာအစုများကို အရှေ့ဝင်း၊ အနောက်ဝင်း၊ လက်ဝဲဝင်း၊လက်ယာဝင်းဟူ၍ ခွဲခြားနေရာချထားသည်။ ယင်းတို့ကို ဝင်းမှူးတို့က တာဝန်ယူကြီးကြပ်ရသည်။[၃၅] လယ်တော်လုပ်လမိုင်းအစုသည် ဘုရင်နှင့်မင်းညီမင်းသားများပိုင်သည့် လယ်တော်များကို လုပ်ကိုင်ပေးကြရသည်။[၃၆] လမိုင်းလယ်မြေများကို မြို့တော်ဝန်းကျင်ဒေသများ၊ မြောက်ဦး-မဟာမုနိဘုရားအကြားတွင် များစွာတွေ့ရသည်။ ရခိုင်ဘုရင်များသည် လမိုင်းအစုများ ကြီးထွားလာစေရန်အတွက် စစ်သုံ့ပန်းများကိုလည်း ယင်းအစုတွင် ထည့်သွင်းဖွဲ့စည်းခဲ့ကြသည်။ "မင်းမိဖုရား မင်းသားမင်းမျိုးမှူးမတ်တို့မှာ ရှေးမင်းပေး ဘွဲ့ခဲ့သည့် လူပြင်တိုးပွားခိုကပ်သည့် လူတို့ကို လမိုင်းမှူးသို့အပ်၊ လမိုင်းသားဖြစ်စေ"[၃၇] ဟူ၍ တွေ့ရသည်။ လူမိုင်းအစုသားများကို လမိုင်းမှူးတို့က အုပ်ချုပ်ရသည်။ အစုအမှုထမ်းများအနက် လမိုင်းအစုသည် လယ်ယာကုန်ထုတ်လုပ်ငန်းကို အဓိကတာဝန်ယူရသောအစုဖြစ်သည်။ လုပ်မြေနေမြေများလည်း ရကြသည်။ သို့ဖြစ်ရာ လမိုင်းအစုသားများသည် အခြား အစုများနှင့်ယှဉ်လျှင် လူနေမှုဘဝပိုမိုကောင်းမွန်မည်ဟု ယူဆနိုင်သည်။

အတတ်ပညာတစ်မျိုးမျိုးဖြင့် တာဝန်ထမ်းဆောင်ကြရသော အစုများမှာ ဒင်္ဂါးခေတ်စော်ပန်းစင်အစု၊ ယက်ကန်းရက်ယဉ်သည်အစု၊ ပန်းတိမ်အစု၊ လက်သမားအစုတို့ပါဝင်ကြသည်။ သချီအစုတို့သည် မင်းပြစ်မင်းဒဏ်သင့်သူများကို သာသနာရေးနှင့်ဆိုင်သော ဘုရားပုထိုး ကျောင်းကန်များတွင် အလုပ်အကျွေးပြုရန် သံဃာတော်များသို့ လှူဒါန်းသောအစုဖြစ်သည်[၃၈] အစုအမှုထမ်းများတွင် အနိမ့်ဆုံးအစုများမှာ ဒရီအစုနှင့် လူသတ်ပရဝါအစုတို့ဖြစ်ကြသည်။ မင်းရာဇာကြီးလက်ထက်ထုတ်ပြန် သောအမိန့်တော်တွင် ". . . အစုအငန်ဘွဲ့တော်မူသည့် လူတို့မှာ အခွန်ဘဏ္ဍာမရှိစေနှင့်"[၃၉] ဟူ၍တွေ့ရသဖြင့် အစုအမှု ထမ်းများသည် ဘုရင်အခွန်ကောက်ခံမှုမှ ကင်းလွတ်ခွင့်ရကြောင်း တွေ့ရသည်။

မြောက်ဦးခေတ်တွင် အုပ်ချုပ်သူမင်း၊ မင်းမျိုးမင်းနွယ်များ၊ မှူးကြီးမတ်ကြီးများနှင့် အနီးကပ်ဆုံးဆက်ဆံရသော လူတန်းစားမှာ ပုဏ္ဏားများဖြစ်သည်။ မြောက်ဦးခေတ်တွင် တွေ့ရသော ပုဏ္ဏားများမှာ ဗြဟ္မဏပုဏ္ဏား၊ ခေတြပုဏ္ဏား၊ ဗိသျှပုဏ္ဏား၊ သုဒြပုဏ္ဏား၊ ဗိသိက်သွန်းမင်္ဂလာတော်ပုဏ္ဏား၊ သာသနာပိုင်ပရောဟိတ်ပုဏ္ဏား၊ စကြာဝတေးပုဏ္ဏား၊ ဟူးရားသီးပုဏ္ဏား၊ နတ်ပူဇော်သောပုဏ္ဏား၊ တရောထိုး၊ စောင်းတီးပုဏ္ဏား၊ အင်းရေးပုဏ္ဏား၊ ပန်းတင်ပုဏ္ဏား စသည်တို့ဖြစ်ကြသည်။[၄၀] ဘိသိက် မင်္ဂလာတော်ပုဏ္ဏား၊ နတ်ပူဇော်သောပုဏ္ဏား၊ စောင်းတီးပုဏ္ဏား၊ ပုဏ္ဏားသာသနာပိုင်၊ စကြာဝဒေးပုဏ္ဏား၊ ဟူးရားတတ်ပုဏ္ဏား၊ ပရိတ်ရွတ်ပုဏ္ဏား၊ ပန်းတင်ပုဏ္ဏား၊ ဟူးရားသွေးပုဏ္ဏား၊ ဟူးရားတတ်ပုဏ္ဏားတို့မှာ ဘုရင်များ၏ ဘိသိက်ခံအခမ်းအနားများတွင် ပါဝင်ဆောင်ရွက်ကြရသော ပုဏ္ဏားများဖြစ်သည်။[၄၁]

ပုဏ္ဏားအမျိုးအနွယ်များစွာရှိသည့်အနက် ဗြဟ္မဏပုဏ္ဏား၊ ခတ္တိယပုဏ္ဏားနှင့် ဘိသျှပုဏ္ဏားတို့မှာ စလွယ်တင်ခွင့်ရကြသည်။ ယင်းအကြောင်းကို အမိန့်တော်တစ်ရပ်တွင်

ဗြဟ္မဏပုဏ္ဏားမှာ စလွယ် ၉ သွယ်၊ ခတ္တိယမှာ ၆ သွယ်၊ ဘိသျှမှာ ၃ သွယ်တင်စေ။ သုဒိယတို့သည် သူဆင်းရဲမျိုးဖြစ်

၃၄။ <u>မင်းရာဇာကြီး</u>၊ ကော်/ကျော။
၃၅။ <u>ရခိုင်ညွှန့်ဖူး</u>၊ စာ-၁၅၀-၁၅၈။
၃၆။ ယင်း၊ စာ-၁၅၅-၁၅၆။
၃၇။ <u>မင်းရာဇာကြီး</u>၊ ဂ/ကျော၊ ၈။
၃၈။ <u>ရခိုင်</u>၊စာ-၁၄၉။
၃၉။ <u>မင်းရာဇာကြီး</u>၊ ကေ/ဝမ်း။
၄၀။ (က)<u>င/လက်ရုံးသိုက်ကျမ်း၊ ပေမူ၊ တက္ကသိုလ်များ ဗဟိုစာကြည့်တိုက်</u>၊(နောင်ကိုးကားလျှင်<u>င/လက်ရုံးသိုက်</u> ဟု ဖော်ပြပါမည်)
(ခ)ကဝိသာရ၊ <u>လျှောက်ထုံး</u>၊ စာ၊ ၈-၉၊ ၂၈/၃၃။
(ဂ)<u>ရခိုင်သဝဏ်ကျမ်း၊</u> (ပေမူ)၊ ကာ/ကျော-ကိ၊ ဝမ်း။
၄၁။ ကဝိသာရ၊ <u>လျှောက်ထုံး၊</u> စာ၊ ၂၅-၃၁။

စာ အခွန်ဘဏ္ဍာခံယူရာ၌ တရားနှင့် လျှော်ညီအောင်စောင့်ထိန်းခြင်းပြုတော်မူပါလော့[၄၉] ဟူ၍ရွတ်ဆိုပြီး ရေစင်ကိုသွန်းလောင်းရသည်။ သို့ဖြစ်ရာ သူဌေး၊ သူကြွယ်များသည်လည်း မင်းသူကောင်းပြုခံရသော လူတန်းစားတွင် ပါဝင်ကြောင်း တွေ့ရသည်။

မင်းသူကောင်းပြုခံရသူများနောက်တွင် သာမန်ပြည်သူများဖြစ်သည်။ သာမန်ပြည်သူများကို အသည်ဟုလည်း ဖော်ပြကြသည်။ အသည်းများမှာ ဘုရင်ကဖွဲ့စည်းထားသော အစုအငန်းဝင်မဟုတ်ကြသူများ ဖြစ်ကြသည်။ ကောင်းရောင်းကောင်းဝယ်လုပ်ကိုင်စားသောက်ကြသည့် အုပ်ချုပ်ခံသာမန်လူတန်းစားဖြစ်သည်။ သာမန်ပြည်သူတို့ လိုက်နာရမည့် ကျင့်ဝတ်များကို အမိန့်တော်တစ်ရပ်တွင်

. . . ပြည်သူတို့လည်းကောင်းသော အလေ့အကျင့်ကိုသာ ကြိုက်သင့်သည်။ ကာယကံသုံးပါး၊ ဝဇီကံလေးပါး၊ မနောကံသုံးပါးတို့သည် သီလမာကာ၊ ပညာရှိအလေ့မှန်သည်။ အဒိန္နဒါနာ၊ သူ့ဥစ္စာကိုခိုးခြင်း၊ ပါဏာတိပါတာ၊ သူ့အသက်ကိုသတ်ခြင်း၊ ကာမေသုမိစ္ဆာစာရာ၊ သူ့မယားသူ့သမီးတို့ကို ဖျက်ဆီးသမှုပြုခြင်း၊ ဖရုဿဝါစာ၊ အသရေအရှက်မရှိ၊ ရုပ်နွမ်းကြမ်းတန်သွမ်းသောစကားကို ဆိုခြင်း၊ ပိသုနဝါစာ၊ အကျိုးမရှိပိန်းပြင်ပျော်ရွှင်သဘင်လေ့လာမှုကိုကျင့်ခြင်း၊ သမ္ဖပ္ပလာပဝါစာ၊ သရော်ဟောရမ်ပြောဆိုတတ်ခြင်း၊ မုသာဝါဒါ၊ သူတော်ကောင်းပညာရှိကိုမသိ၊ သူမိုက်ဟူ၍ဆိုခြင်း၊ သူတထူးကြေးငွေအလျော်ကျအောင် စည်းလဲပြောဆိုခြင်း၊ အဘိဇ္ဈာ၊ မတရားသောအမှုတို့ကို ကြံခြင်း၊ ဗျာဘာတ၊ သူတစ်ပါးပျက်စီးလျှင် ဝမ်းမြောက်ခြင်း၊ မိစ္ဆာဒိဋ္ဌိ၊ ဟုတ်မှန်သောတရားကို မသိ၍ ရေပူရရောင်ရမ်းမှားချင်း၊ ဤတရားဆယ်ပါးကို ကြည်ရှောင်မှ၊ ပညာရှိသူတော်ကောင်းသုစရိုက်မှန်သည်။ အသက်ထက်ဆုံးသူတော် ဓလေ့ကို မြဲမြဲကြစေ၊ နိုင်ငံတော်အတွင်းစေနှံ့အောင်၊ မြို့စားရွာစားချောင်းစားတို့ကို ဆင့်၊ တစ်နေ့တစ်ကြိမ်၊ မောင်းခတ်တီးစေ၊ မြို့တော်တွင်လည်း တစ်နေ့တစ်ကြိမ် ဘတ်ပြောနာစေ၍ မောင်းခတ်။ မိဘတို့က သားသမီးတတ်အောင်သွန်သင်ပြသဆုမ္မကြစေ[၅၀] ဟူ၍တွေ့ရသည်။

သာမန်ပြည်သူအသည်သားများသည် ဘုရင့်အခွန်ထမ်းဆောင်ကြရသည်။ အမိန့်တော်များတွင် “နိုင်ငံတော်အတွင်း အဝေးအနီး အသည်သားမှစ၍ မည်သည့်လူမျိုးမဆို အခွန်မှန်သမျှ လူတို့မှာ ရှေးထုံးစံဆက်မြဲကိုသာ ဆက်စေ”[၅၁] ၊အစုလွတ်လူတို့ကို မရမာ၊ ရှံ၊ ကုလားမဆိုအဝေးမြို့အနီးမြို့ တစ်အိမ်လျှင် ငါးသပြာ ငွေကိုသာဆက်စေ”[၅၂] ဟူ၍တွေ့ရသည်။

သာမန်အသည်သားများသည် မိဖုရား၊ မင်းညီမင်းသားများတွင် ဖွဲ့စည်းထားသည့် အစို့များတွင် ခိုကပ်ပြီး အစုအမှုထမ်းဖြစ်ရန် ကြိုးပမ်းမှုများလည်း ရှိခဲ့သည်။ ယင်းသို့ခိုကပ်လာသူများကို ဘုရင်က လယ်တော်လုပ်လမိုင်းအစုမှာ ဖြည့်ကြောင်း တွေ့ရသည်။[၅၃] သာမန်ပြည်သူအချင်းချင်းဆက်ဆံရေးတွင် လိုက်နာရမည့် စည်းကမ်းများကိုလည်း ဘုရင့်အာဏာဖြင့် သတ်မှတ်ပေးထားသည်။ ယင်းအမိန့်တော်တွင်

တစ်ဦးကိုတစ်ဦး ကြူးလွန်ထောင်းသတ်လက်ရော်နာကျင်စွာ ပြုသူကို စာထိုး၍ ခံရသူသို့အပ်။ ကျွန်ပြုစေ၊ ဝန်းဝိုင်းသူအား ပေးသူတို့ကို မောင်းလှည့်။ အချက် ၅၀ ဒါန်ခတ်။ လူရည်တူပြည်သူတို့ချင်း တစ်ဦးမယားတစ်ဦးကြူးလွန်ပြစ်မှားလျှင် မိန်းမယောကျ်ား၂ယောက်ကို နဘူးမှာ စာထိုး၍ လမိုင်းအစုမှာ ဖြည့်။ ရေမြေရှင်မင်းမှ တစ်ပါးပြည်သူကို ပြည်သူချင်း မပိုင်လေရာ။ ကျွန်ရိုးကျွန်ပိုင်မဆိုစေနှင့်[၅၄] ဟူ၍တွေ့ရသည်။

ပြည်သူများအပေါ် နီးစပ်ရာမြို့စား၊ ချောင်းစား၊ သူကြီးတို့က နိုင်ထက်စိုးကဲမပြုလုပ်နိုင်စေရန်အတွက် ဘုရင်က အမိန့်တော်များထုတ်ပြန်ထားသည်။ အမိန့်တော်တစ်ရပ်တွင်

နိုင်ငံတော်အတွင်း ဆင်းရဲသားတို့ကို အုပ်ထိန်းစီးရင်သည့် မှူးမတ်မြို့စား ခေါင်သူကြီးတို့ မဖြောင့်မသားကြီးနိုင်ငယ်နှိပ်ပြုကျင့်၍ ဆင်းရဲသားကို ပင်ပန်းနွမ်းရိရှိခဲ့လျှင်လည်း မြင်းမိုရ်စောင့်နတ်မှူး ၄ ယော်ခဲ့သို့ကျင့်။ မျက်နှာကြီးငယ်မထော်

၅၀။ <u>မင်းရာဇာကြီး</u>၊ ဃိ/ဝမ်း ၇-ဃိ/ကျော ၁-၄။
၅၁။ ယင်း၊ ဂါ/ဝမ်း။
၅၂။ ယင်း၊ ကေ/ဝမ်း ၂။
၅၃။ ယင်း၊ ဂ/ကျော။
၅၀။ <u>မင်းရာဇာကြီး</u>၊ ဃိ/ဝမ်း ၇-ဃိ/ကျော ၁-၄။
၅၁။ ယင်း၊ ဂါ/ဝမ်း။
၅၂။ ယင်း၊ ကေ/ဝမ်း။
၅၃။ ယင်း၊ ဂ/ကျော။
၅၄။ <u>မင်းရာဇာကြီး</u>၊ ထံ/ကျော-ဃိ/ဝမ်း။
၅၅။ ယင်း၊ ကံ/ကျော။

နေထိုင်ခဲ့ကြောင်း တွေ့ရသည်။ မြောက်ဦးခေတ်နှောင်းကာလ၏ အစောပိုင်းနှစ်များတွင် ဥရောပသားအနည်းငယ်လည်း နေထိုင်ကြောင်း တွေ့ရသည်။ နိုင်ငံခြားသားများကို အစုများ ဖွဲ့စည်းပေးထားသည်။ ပထမအစုမှာ ဂျပန်လူမျိုးများ ပါဝင်သောအစု၊ ဒုတိယအစုမှာ ပေါ်တူဂီများ ပါဝင်သောအစုဖြစ်ပြီး၊ တတိယအစုမှာ အင်္ဂလိပ်၊ ပြင်သစ်၊ ဒတ်ချ်လူမျိုးများ ပါဝင်သောအစုတို့ဖြစ်ကြသည်။[၆၂]

သက်လူမျိုးများမှာ ရခိုင်ပြည်မြောက်ပိုင်း အာသံနယ်အနီး ဗိုလ်မင်းထောင်၊ သက်ထောင်၊ ဖလန်ထောင်၊ မြို့ထောင် ဟုခေါ်သော ဒေသများတွင် အများဆုံးနေထိုင်ကြသည်။ ဘင်္ဂလီစကားနှင့် ဆင်တူသော စကားကိုပြောကြသည်။ ဗုဒ္ဓဘာသာကို ကိုးကွယ်ကြသည်။[၆၃] ဒိုင်းပညာကို တတ်ကျွမ်းသူများဖြစ်သဖြင့် ဒိုင်းနက်ဟုခေါ်သည်။ ဗုဒ္ဓဘာသာကို ကိုးကွယ်ကြသည်[၆၄] ဒိုင်းနက်တွင် မျိုးနွယ်ကွဲရှစ်မျိုးရှိသည်။ ဒိုင်းနက်အများဆုံးမှာ စစ်တွေမြို့နယ်တွင် နေထိုင်ကြသည်။ လက်ဝဲထောင်ဒိုင်းနက်များသည် ကျောက်တော်နှင့် ပုဏ္ဏားကျွန်းမြို့နယ်များတွင် နေထိုင်ကြသည်။ မောင်ညိုထောင်ဒိုင်းနက်များမှာ မြောက်ဦး၊ မင်းပြား၊ ရသေ့တောင်၊ ဘူးသီးတောင်၊ မောင်တောမြို့နယ်များတွင် နေထိုင်ကြသည်။[၆၅] ခမီလူမျိုးများမှာ ကုလားတန်မြစ်ရိုး တစ်လျှောက်တွင် အများဆုံးနေထိုင်ကြသည်။ ဗုဒ္ဓဘာသာကို ကိုးကွယ်ကြသည်။[၆၆] မြို့လူမျိုးများမှာ မြောက်ဦးမြို့နယ်ရှိ အကြီး တော်မတိုက်နယ်၊ ရမ်းချောင်း၊ တိုက်နယ်များတွင် နေထိုင်ကြသည်။ ကျောက်တော်မြို့နယ်တွင် သရီချောင်း၊ ပီချောင်း၊ ယိုးချောင်းနှင့် ဘောမိဒေသတို့၌ နေထိုင်ကြသည်။ ပုဏ္ဏားကျွန်းမြို့နယ်တွင် စမ်းပတီးချောင်း၊ တောဖျားချောင်း၊ ကြိမ်ချောင်း နှင့် မောင်းမချောင်းဒေသတို့တွင် နေထိုင်ကြသည်။ ဘူးသီးတောင်မြို့နယ်တွင် စိုင်းဒင်ဒေသနှင့် မောင်တောမြို့နယ်တွင် အင်တူလာ၊ ဘော်တူလာဒေသများတွင် နေထိုင်ကြသည်။ ဗုဒ္ဓဘာသာကို ကိုးကွယ်ကြသည်။[၆၇]

မြန်မာနှင့် မွန်လူမျိုးတို့မှာ ရခိုင်ဘုရင်များ၏ လက်နက်နိုင်ငံချဲ့ထွင်ရေးစစ်ပွဲတွင် စစ်သုံးပန်းများအဖြစ် ဖမ်းဆီး ခေါ်ဆောင်ခြင်းခံရသူများနှင့် ယင်းတို့နေထိုင်ရာနိုင်ငံအတွင်း နိုင်ငံရေးပဋိပက္ခများကြောင့် ဝင်ရောက်ခိုလှုံလာကြသူများ ဖြစ်သည်။ ယင်းတို့အား ရခိုင်ဘုရင်များက အစုများတွင် ဖြည့်ဆည်းနေရာချထားခဲ့ကြသည်။ ရခိုင်ပြည်သို့ ဝင်ရောက်ခိုလှုံ လာသူများအား မြောက်ဦးခေတ်မတိုင်မီကပင် တွေ့ရသည်။ ယင်းအကြောင်းကို

သူရိယကေတုလက်ထက် သရေခေတ္တရာမြို့ပျက်၍ အမတ်ရန္တသူနှင့် ပျူ ၅၀၀၀၊ သက်၊ ကန်ရံအများဝင်ရောက်လာမှု၊ ပျူကိုလေကျော်၂ တပ်ဖွဲ့တော်မူ၍ ပျူအမတ်ရန္တသူကို သောင်းတီးစားအရာပေးတော်မူသည်။ ကန်ရံတို့မှာ ရမ်းဖြဲ၊ မန်အောင်၊ စကု၊ ပတင်၊ မရစည်၊ ကုက္ကို၊ ကျွန်းသာယာ၊ စက်ခေါ်၊ ကွမ်းချောင်းကျွန်းများတွင် ချတော်မူ၍ လက်သမားအစို့၊ အချက်အစို့၊ မဲထည်ဆက်အစို့ ဖွဲ့တော်မူသည်။ သက်တို့ကို မရိပ်ချောင်းညာဝေလာတောင်ကြိမ်တန်တောင်များတွင်ချ၍ ငွေခွန်ဆက်အစို့ ဖွဲ့တော်မူသည်။[၆၈]

ဟူ၍တွေ့ရသည်။ မြောက်ဦးခေတ်လယ် မင်းရာဇာကြီးလက်ထက် ဟံသာဝတီကို သိမ်းယူပြီးနောက် “. . . ဘကိုးမြို့ရှိ ယိုးဒယားအိမ်ထောင်စုသုံးထောင်၊ တလိုင်းအိမ်ထောင်စုသုံးသောင်း လူပေါင်း သုံးသောင်း သုံးထောင်ကို သိမ်းခေါ်တော်မူ[၆၉] ခဲ့သည်။ ယင်းသို့ခေါ်ဆောင်လာသူများအား

ယိုးဒယားတို့ကို အတီးအကစကြောအစို့၊ ငင်းပြင် ကျွေတဲတပ်၊ ကျေမသိတပ်၊ ရာဇဂြိုဟ်တပ်၊ တောင်ဘက်တပ်၊ မြို့သစ်တပ်၊ မှိုင်တပ်၊ တောင်ငူတပ်၊ ကျွန်ခေါင်တပ်၊ ကလေးတပ်၊ အစုတလိုင်ကိုဖွဲ့တော်မူ၍ ဂစ္ဆာဘနဒီမြစ် အရှေ့ဘက် ဘွဲ့တာကျွန်း၊ တောင်ရင်းကျွန်း၊ မြစ်အနောက်ဘက်ပေကျွန်း၊ ဥရစ်တောင်ကျွန်း၊ မရိုးကျွန်း၊ ရမောင်းကျွန်းများမှာ ချထား တော်မူသည်။ ထို့ပြင် တလိုင်သုံးထောင်ကိုဆင်အောက်မသင်းများမှာ ဖြည့်[၇၀] ခဲ့သည်။ ကျန်သူများကိုလည်း

ဘကိုးပါပျူ တလိုင်းယိုးဒယား၊ ရှုံ လဝတို့ကိုပျူမှာ လေးကျော်တပ်မှာထမ်းစေ။ တလိုင်းမှာကလေတပ်၊ ရာဇဂြိုဟ်တပ်၊ <u>ယွန်တပ်၊ သုနာပရံတပ်၊ တောင်ဘက်တပ်၊ ကျေးမထွေတပ်များမှာ ဖြည့်၍ထမ်းစေ၊ ရှုံ လဝတို့ကို ဝင် ၄ မျက်နှာမှာ</u>

၆၂။ Manrique: <u>Travel,</u> P. 128.
၆၃။ <u>ရခိုင်</u>၊ စာ၊ ၂၉၊ ၃၇။
၆၄။ ယင်း၊ စာ၊ ၃၀။
၆၅။ ယင်း၊ စာ၊ ၂၇။
၆၆။ ယင်း၊ စာ၊ ၂၇။
၆၇။ <u>ရခိုင်</u>၊ စာ၊ ၂၅-၂၆။
၆၈။ <u>မင်းရာဇာကြီး</u>၊ ကေ/ဝမ်း၊ ၅-၈။
၆၉။ <u>မင်းရာဇာကြီး</u>၊ ခေါ်/ကျော၊ ၁-၂။
၇၀။ ယင်း၊
၇၁။ ယင်း၊

ဂူနံရံများတွင် ထွင်းထုထားသည်။ ခေါင်းပေါင်းနှင့်စလွယ်တော်များမှာ လက်ဝဲချ၊ လက်ယာချ၊ အလယ်ချဟူ၍ သုံးမျိုးတွေ့ရသည်။ စလွယ်နှင့်ခေါင်းပေါင်းတော်များမှာလည်း ဘုရင်မျိုး၊ သုခမိန်မျိုး၊ လက်ဝဲမြန်၊ လက်ယာမြန်မျိုးဟူ၍ အဆောင်အရွက်အလိုက် ဝတ်ဆင်ကြရသည်။ မင်းမျိုးမင်းနွယ်များနှင့် သာမန်ပြည်သူများအကြား ဝတ်ဆင်မှုကွဲပြားသည်။ အမျိုးသမီးများမှာ တဘက်ခြုံစောင်ကို သုံးလေ့ရှိသည်။ ကြာပွင့်၊ ကြာဖူး၊ ကြာငုံသဏ္ဌာန်နားကပ်များကိုလည်း ဝတ်ဆင်လေ့ရှိကြသည်[၇၇]

မြောက်ဦးခေတ် ကိုးကွယ်ယုံကြည်မှုတွင် ဗုဒ္ဓဘာသာကို ရခိုင်လူမျိုးအားလုံးက ကိုးကွယ်ယုံကြည်ကြသည်။ ဘုရင်သည် "သာသနာဒါယကာ၊ သာသနာဒါယဒ၊ သာသနာနုဂဟ၊ သာသနကရ"[၇၈] ဖြစ်သည်။ သာသနာတော် ထွန်းကားစည်ပင်ပြန့်ပွားရေးမှာ မင်း၏တာဝန်ဖြစ်သည်ဟု ယုံကြည်ကြသည်။ ဘုရားသခင်ကိုယ်တိုင် မင်းကိုအမှီပြုလျှက် သာသနာတော်ကိုထားရကြောင်း၊ သာသနာတော်သည် ခေါက်ရှာငှက်ပျံသကဲ့သို့ ဘုန်းပညာကျက်သရေနှင့် ပြည့်စုံသော မင်းတို့လက်ထက်တွင် သန့်စင်ဆေးတော်မူ၍ အလဇ္ဇီကျင့်သောရဟန်း၊ အလဇ္ဇီကျင့်သောသူမရှိခြင်းကြောင့် သာသနာတော် ထွန်းလင်းကြောင်း၊ အလိမ္မာမရှိ တရားမသိ မင်းသွမ်းရာဇသုညလက်ထက်ဖြစ်လျှင် အလဇ္ဇီရဟန်း၊ လူသွမ်းလူမိုက်ထွန်းကားလေရာ သာသနာတော်ကွယ်ကြောင်း သဘောတရားများ[၇၉] ကို ရခိုင်ဘုရင်များလက်ခံခဲ့ကြသည်။ မြောက်ဦးခေတ် ရခိုင်ပြည်မင်းနှင့် ပြည်သူများ သာသနာကိုးကွယ်ယုံကြည်မှု၏အမြင့်ဆုံးမျှော်မှန်းချက်မှာ "အသင်္ခတဓာတ်အမြဲတည်ရာ နိဗ္ဗာန်"[၈၀] သို့ရောက်ရှိရေးဖြစ်သည်။ "သစ္စာလေးပါး"၊ "အဝိဇ္ဇာဖုံးလွှမ်းခြင်းကြောင့်တဏှာ"၊ ကုသလာဓမ္မာ၊ အကုသလာဓမ္မာ"၊ မဇ္ဈိမပဋိပဒါ"[၈၁] နှင့် "ဘုရားသခင်စကားတော်ရင်း ဝိနည်းငါးကျမ်း၊ သုတ် ၃ ကျမ်း၊ အဘိဓမ္မာ ၇ ကျမ်း"[၈၂] ဟူသောစကားရပ်များအရ မြောက်ဦးခေတ်သာသနာသည် ထေရဝါဒဗုဒ္ဓသာသနာဖြစ်ကြောင်း တွေ့ရသည်။

မြတ်စွာဘုရား၏သာသနာတော်ကို တည်တံ့ပြန့်ပွားအောင် ဆောင်ရွက်ကြရသည့် ရဟန်းသံဃာတော်များကို "ဘုရားဆုံးမတော်ကိုခံ၍ သိက္ခာတော်ကို လုံအောင်ထိန်းနိုင်လျှင် သံဃာတော်မြတ်မှန်သည်"[၈၃] ဟူ၍ သဘောထားကြသည်။ မြောက်ဦးခေတ်နှောင်း သာသနာတွင် အရေးပါသော ထေရဝါဒီ ရဟန်းတော်များမှာ ရဟန်းသာသနာပိုင် ဝိနည်းမိုရ်ဆရာတော်၊ စန္ဒာရာမဆရာတော်၊ သကျမဥ္ဇူဆရာတော်၊ ဇိနမာရ်အောင်ဆရာတော်၊ လောကမာရ်အောင်ဆရာတော်၊ ရတနာစံဦးဆရာတော်၊ ရတနာမဥ္ဇူဆရာတော်၊ မဏိသုရာမဆရာတော်၊ ရတနာစံရွှေဆရာတော်၊ မဟာဗောဓိဆရာတော်၊ ရတနာမှန်ကင်းဆရာတော် ၊ မဏိသကျဆရာတော်၊ စန္ဒရာ ရာမဆရာတော်တို့ ဖြစ်ကြသည်။[၈၄] မြောက်ဦးခေတ်တစ်လျှောက်လုံး တည်ထားကိုးကွယ်ခဲ့ကြသော သျှစ်သောင်းပုထိုးတော်ကြီး၊ ထုက္ကန့်သိမ်၊ ရတနာပုံစေတီ၊ အံတော်သိမ်၊ ရတနာမာန်အောင် သကျမာန်အောင်၊ ဇိနမာန်အောင်၊ မင်္ဂလာမာန်အောင်၊ လောကမာန် အောင်၊ ကိုးသောင်းပုထိုးတော်ကြီးနှင့်၊ များပြားစွာသော စေတီပုထိုးများ၊ ပိဋကတ်တိုက်တော်များ၊ ကြေးသွန်းဗုဒ္ဓရုပ်ပွား တော်များသည် ထေရဝါဒဗုဒ္ဓသာသနာစည်ပင်ထွန်းကားမှုကြောင့် ပေါ်ထွန်းလာသော သာသနိက အဆောက်အဦးများဖြစ် ကြပေသည်။ တစ်နည်းအားဖြင့် ရဟန်း၊ မင်း၊ ပြည်သူတို့၏ လောကီ၊ လောကုတ္တရာ မျှော်မှန်းချက်များ၏ အသီးအပွင့်များ ဖြစ်ကြသည်။

သာသနာရေးဆိုင်ရာ ရဟန်းတော်များတွင် ဇေကစာရရဟန်းနှင့်ပွဲကျောင်းရဟန်း ဟူ၍နှစ်မျိုးရှိသည်။ ဇေကစာရရဟန်းများအတွက် ထုတ်ပြန်သည့်အမိန့်တော်တွင်

ဇေကစာရဆရာတော်မြတ်တို့ကို ပြည်သူတို့က ပစ္စည်းလေးပါးလှူဒါန်းစေ၊ ချက်ပြုတ်၍ မစားမသုံးသင့်။ ခံ၍ရသောဆွမ်းကိုသာ သုံးတော်မူသင့်သည်။ ဂါမဝါသီရွာသူတို့နှင့် ရောနှောနေသော ပွဲကျောင်းရဟန်းနှင့်လည်း မရောနှောစေသင့်[၈၅]ဟူ၍လည်းကောင်း၊ ပွဲကျောင်းရဟန်းများအတွက် ထုတ်ပြန်သည့်အမိန့်တော်တွင်

ပွဲကျောင်းရဟန်းတို့မှာ အဆောက်အအုံကို သူတို့အလေ့ရှိရာ လုပ်ဆောင်၍ အလျော်နေစေ။ စည်တီး။ မီးနှက်၊

၇၇။ မြောက်ဦးမြို့သျှစ်သောင်းဘုရား၊ ထုက္ကန်သိမ်၊ အံတော်သိမ်ဘုရားလှိုဏ်ဂူနံရံများတွင် ထွင်းထုထားသော ရုပ်လုံးရုပ် ကြွများတွင် တွေ့ရှိရသည်။

၇၈။ မဟာဝိနယ်မိုဝ်ကျောက်စာ၊ သက္ကရာဇ် ၉၀၅၊ ကြောင်း ၄-၅။

၇၉။ ကဝိသာရ၊ လျှောက်ထုံး၊ စာ ၁၀၃-၁၀၄။

၈၀။ မင်းရာဇာကြီး၊ ခဲ/ကျော ၁-၂။

၈၁။ ယင်း၊ ခဲ/ကျော ၁-၄။

၈၂။ ယင်း၊ ဃ/ဝမ်း ၅-၆။

၈၃။ ယင်း၊ ဂ/ကျော ၅။

၈၄။ ပဏ္ဍိ၊ ဓညဝတီသစ်၊ စာ-၂၂၀။

၈၅။ မင်းရာဇာကြီး၊ ကော်/ဝမ်း၊ ၁-၃။

စန္ဒီ၊ ပရမိသွာ၊ မဟာပိန္နဲ၊ ပိဿနိုး စသော နတ်တို့ကို လှည်းရထားဖြင့် တင်လျက်ရာဇမတ္တန်စသော ကျမ်းလာဂါထာမန္တန်တို့ကို ရွတ်ဘတ်ပူဇော်ပေးကြရသည်။ "သီရိန္ဒဘုံမွိဇာလဂါထာ"ကို ရွတ်ပြီး ခရုသင်းသံပေးရသည်။ စောင်းတီးပုဏ္ဏားတို့က စောင်းတီးလျက်လိုက်ရသည်။[၉၂]

နတ်ကိုးကွယ်မှု ဓလေ့တွင် ရခိုင်လူမျိုးများသည် တိုင်းပြည်စောင့်နတ် မြို့စောင့်နတ်၊ ရွာစောင့်နတ်၊ ကျွန်းရှင်နတ်၊ ချောင်းရှင်နတ်၊ များကို ကိုးကွယ်ယုံကြည်ကြသည်။ မြောက်ဦးမြို့တော်ကို တည်ထောင်စဉ်က မြို့၏အကာအကွယ် "နတ်ကြီးရှစ်ရပ်"ကို စီရင်ဖန်တီးထားခဲ့သည်။[၉၃] မြောက်ဦးရှင်မ၊ မယူရှင်မနတ်တို့သည် ထင်ရှားသည့်မြို့စောင့်၊ မြစ်စောင့်နတ်များဖြစ်ကြသည်။ နတ်စင်မရှိသောရွာများတွင် သစ်ပင်ကြီးများကို ရွေးချပြီးပူဇော်လေ့ရှိကြသည်။ နတ်ကိုးကွယ်မှုနှင့်အတူ နတ်ပတ်ခြင်းသံများလည်း ပေါ်ပေါက်ခဲ့သည်။[၉၄]

မြောက်ဦးခေတ်တွင် သိုက်၊ နိဒါန်း၊ တရင်း၊ တဘောင်၊ စနည်းအတိတ်၊ နိမိတ်၊ ယတြာ၊ ပတ္တရာ၊ ဗေဒင်၊ အင်းပညာရပ်များ ထွန်းကားခဲ့သည်။ ယင်းလောကီပညာရပ်များကို အုပ်ချုပ်သူလူတန်းစားများသာမက သာမန်ပြည်သူများပါ စိတ်ဝင်စားခဲ့ကြသည်။ မြောက်ဦးခေတ်နှောင်းအစောပိုင်းတွင် ပေါ်ထွန်းခဲ့သော အထင်ရှားဆုံးသိုက်ပညာကို ကျွမ်းကျင်သည့် ပုဂ္ဂိုလ်တစ်ဦးမှာ သိုက်တတ်လေက်ရုံးဖြစ်သည်။ မြောက်ဦးခေတ်နှောင်းတွင် ပေါ်ထွန်းခဲ့သော သိုက်ကျမ်းဆယ့်နှစ်စောင်မှာ နတ်သမီးသိုက်၊ နတ်သားသိုက်၊ ဓာတ်သိုက်၊ ဗျာဒိတ်သိုက်၊ ရသေ့သိုက်၊ ဘီလူးသိုက်၊ မင်းဆက်သိုက်၊ ငမုန်ကန်းသိုက်၊ ဂဝံပတေ့သိုက်၊ ဘားမဲ့သိုက်၊ ဘားမသိုက်နှင့် သိကြားသိုက်တို့ဖြစ်ကြသည်။[၉၅] သိုက်၏အဓိပ္ပါယ်နှင့်ပတ်သက်ပြီး သိုက်တတ်လေက် ရုံးက နရပတိကြီးမင်းကို လျှောက်တင်ရာတွင် "အရှင်မင်းကြီး၊ သိုက်ဟူသည်ကား နည်းတူရာကို ခိုင်းနှိုင်းယူရသောပညာ"[၉၆] ဖြစ်သည်။ နရပတိကြီး အေဒီ ၁၆၃၈ တွင် မြောက်ဦးထီးနန်းကိုသိမ်းပိုက်စိုးစံခဲ့စဉ် ပေါ်ပေါက်ခဲ့သော သိုက်စကားတစ်ရပ်မှာ

ဖြား[၉၇] လည်းဘုံးဘုံးပြည့်လတ်မည်။ တောင်သူအိမ်ပါးချည်းလတ်မည်။ အတွင်းသူငယ် မိမယ်ရင်ခေါင်းဆာလတ်မည်။ ထမင်းခဲကို အုတ်ခဲဟူ၍ ပစ်လတ်မည်။[၉၈]

ဟူ၍ဖြစ်သည်။ ယင်းသိုက်စကားရပ်၏အဓိပ္ပါယ်တွင်း ဖြားလည်းဘုံးဘုံးပြည့်လတ်မည်ဟူသည်မှာ သက္ကရာဇ် ၁၀၀၀ ပြည့်[၉၉] ဖြစ်သည်။ တောင်သူအိမ်ပါးချည်းလတ်မည်ဟူသည်မှာ နရပတိကြီးသည် ဆင်တောင်သူဖြစ်သည်။ အတွင်းသူငယ် မိမယ်ရင်ခေါင်းဆာလတ်မည်ဟူသည်မှာ နရပတိကြီးဘွဲ့ခံ လောင်းကြက်စားအမတ် ကုသလသည် မင်းဖြစ်ဇာတာရှိသောကြောင့် ရွှေနန်းရှင် သီရိသုဓမ္မရာဇာ၏မိဖုရားကြီး နတ်ရှင်မယ်သည် သား၏ကြင်နာခြင်း၊ လင်၏ကြင်နာခြင်းကို ပယ်၍ အရှင်မင်းကြီးနှင့်ပူပေါင်းလျက် မင်းဖြစ်ဘို့ကြံသည်၊ ဖြစ်ပါမည်လော မဖြစ်မည်လောဟု စိတ်ဝမ်းပူဆာရှိမည်ဟူ၍ အဓိပ္ပါယ်ရသည်။ ထမင်းခဲကို အုတ်ခဲဟူ၍ ပစ်လတ်မည်ဟူသည်မှာ ထမင်းခဲနှင့်တူသောမင်းသား၊ မင်းမြေးမှူးကြီးမတ်လျာတို့ကို အုတ်ခဲကဲ့သို့ ရေတွင်ချ၍ သတ်ခဲ့သည်ဟူ၍ အဓိပ္ပါယ်ရသည်။[၁၀၀]

နရပတိကြီးမြောက်ဦးထီးနန်းကို သိမ်းပိုက်ပြီးနောက်ဖြစ်ပေါ်လာသည့် အကျိုးဆက်ကို သိုက်ကျမ်းတွင် "ဆဒ္ဒန်အမျိုးဆယ်ဆက်စိုးလည်း၊ အကျိုးပြည်မှာ မရှိပါ"[၁၀၁] ဟူ၍ဖြစ်သည်။ အဓိပ္ပါယ်မှာ နရပတိကြီး၏အနွယ်တော်များ ရခိုင်ထီးနန်းကို မည်မျှကြာအောင် အုပ်ချုပ်သော်လည်း တိုင်းပြည်အတွက် အကျိုးမဖြစ်ထွန်းနိုင်ဟူ၍ဖြစ်သည်။

သိုက်ကျမ်းများကဲ့သို့ တရင်း၊ တဘောင်၊ စနည်းတို့မှာလည်း တစ်ခုနှင့်တစ်ခုအပြန်အလှန် ဆက်စပ်ဖြစ်ပေါ်နေကြသည်။ မြောက်ဦးခေတ်လယ်၏နောက်ဆုံးဘုရင်ဖြစ်သည့် သီရိသုဓမ္မရာဇာလက်ထက်တွင် လောင်းကြက်စား အမတ်ကုသလသည် သီရိသုဓမ္မ၏မိဖုရားကြီး နတ်ရှင်မယ်နှင့် ပူးပေါင်းလျှက် မြောက်ဦးထီးနန်းကိုသိမ်းပိုက်ရန် ကြိုးစားခဲ့သည်။

၉၂။ ကဝိသာရ၊ လျှောက်ထုံး၊ စာ၊ ၂၆-၂၈။
၉၃။ (က)ထွန်းရွှေခိုင်၊ ရခိုင်ရှေးဟောင်းမြို့တော်များ၊ (ရန်ကုန်သိဒ္ဓိမြိုင်ပုံနှိပ်တိုက်၊ ၁၉၈၅)၊ စာ၊ ၄၂။
(ခ)မြို့တံဆိပ်ခပ်၊ ကာ/၁။
၉၄။ ရခိုင်၊ စာ ၊ ၁၅၇။
၉၅။ င/လက်ရုံးသိုက်၊ ဂဲ/ဝမ်း-ဂဲ/ကျော။
၉၆။ ယင်း၊ ဂဲ/ကျော၊ ၂။
၉၇။ ဒီရေ
၉၈။ ယင်း၊ ဂဲ/ကျော ၅-၆။
၉၉။ အေဒီ ၁၆၃၈
၁၀၀။ ငလက်ရုံးသိုက်၊ ဂဲ/ကျော-၇-၁၀။
၁၀၁။ ယင်း၊ ဂဲ/ကျော၊ ၃-၄။

သေပျောက် ၏။ လူတကာတိုဝ်လုပ်ဆောင်သော လယ်တိုဝ်တွင် မိုယ်ရည်မတင်ဖြစ်ကုန်၏။[၁၀၉]

ဟူ၍ဖြစ်သည်။ ယင်းသို့ သဘာဝဘေးများပေါ်ပေါက်မှုကို အတိတ်နိမိတ်မကောင်းဟူ၍ ယုံကြည်လက်ခံထားခြင်းသည် မင်းနှင့်ပြည်သူတို့၏ စိတ်ဓာတ်အင်အားကို ကျဆင်းစေသည့် ရလာဒ်ကိုသာ ပေါ်ထွန်းစေကြောင်း တွေ့ရသည်။

အမရပူရဘုရင် ဗဒုံမင်းသည် ရခိုင်ပြည်မင်းနှင့် ပြည်သူတို့၏ အတိတ်နိမိတ်တဘောင်တို့အပေါ် လက်ခံယုံကြည်မှုကို သိရှိနားလည်ပြီး ယင်းကို အခွင့်ကောင်းတစ်ခုအဖြစ် အသုံးချခဲ့သည်။ ဗဒုံမင်းသည် ရခိုင်ကို တိုက်ခိုက်သိမ်းယူရန် ကြိုးပမ်းရာ၌ ရခိုင်ပြည်အနှံ့ သူလျှိုများစေလွှတ်ပြီး သတင်းရယူခဲ့သည်။ အေဒီ ၁၇၈၃တွင် ရှင်ယောင်နှစ်ယောက်ကို ထပ်မံစေလွှတ်သည်။ တစ်ယောက်က ရခိုင်ပြည်တောင်ပိုင်းနှင့် ရမ်းဗြဲကျွန်းဒေသများသို့သွားရောက်ပြီး အခြေအနေကို စုံစမ်းရသည်။ ကျန်တစ်ယောက်မှာ မဟာမုနိဘုရားနှင့်မသုန္ဒရေတွင်းတို့၏ တန်ခိုးပျက်ပြယ်သွားအောင်ပြုလုပ်ရန်ဖြစ်သည်။[၁၁၀]ရှင်ယောင်တို့သည် ယင်းစီမံကိန်းကို အောင်မြင်စွာ ဆောင်ရွက်နိုင်ခဲ့သည်။ အေဒီ ၁၇၈၄ ဇူလိုင်လ[၁၁၁]အတွင်း ရခိုင်ပြည်မြောက်ပိုင်း မဟာမုနိဘုရားဝန်းကျင်[၁၁၂]၌ ထူးခြားသည့် ဖြစ်ရပ်တစ်ခုပေါ်ပေါက်ခဲ့သည်။

ယင်းဖြစ်ရပ်မှာဂစ္ဆပနဒီမြစ်ညာကရေ. . . ကြီးလာ၍ (. . .)ပြည့်လာလျှင် လူများတို့သည် နေရာမရှိသောကြောင့် ရုပ်တုတော် ရှင်မဟာမုနိသိမ်တော်အတွင်း၌ နေကြကုန်သော်၊ မိမ္မသုံးယောက်တို့သည် တပြိုင်နက်တည်း သားဖွား၏။ ရုပ်တုတော် မဟာမုနိရောင်ခြည်တော်မှဲ၏။ အလျားသုံးဆယ်သုံးလံရှိသော ခမောင်းတုံးတခုလည်း မဟာမုနိစက်တော်ခြေရင်းဝယ် ပါးလှာ၏။ ထိုခမောင်းတုံးသည် ရေစုန်ရေဆန်မျော၏။ ပါး၍နေသော အရပ်၌ ညဥ့်အချိန်တွင် တူရိယာငါးပါးအသံကိုကြားကုန်၏။ တကြူကြူငိုသံလည်း ကြားကုန်၏။ လူသူတို့သွား၍ ကြည့်သော် မည်သို့ဝ်တခုမျှမမြင်။ ခမောင်းတုံးကိုသာ မြင်၏။ ထိုတုံးပါးသောအရပ်၌ လူသူများစွာ သေကုန်၏။ ဦးတော်ဆေးကန်စ၍ ချောင်းမြောင်းတို့သည် (သွေး)ဖြစ်ကုန်၏။ မဟာမုနိသိမ်တော်တွင် စိုက်ထားသော ဗောဓိအရွက်လည်း လိပ်၏။ သစ်စောင့်နတ်တို့သည် ငိုကုန်၏။[၁၁၃]

ဟူ၍ဖြစ်သည်။ ယင်းဖြစ်ရပ်သည် ရခိုင်ပြည်မင်းနှင့် ပြည်သူများအကြား အံ့သြထိန်လန့်မှုကို ဖြစ်စေသည်။ ဆိုးဝါးသည့် ကံကြမ္မာတစ်ရပ်နှင့် ရင်ဆိုင်လာရတော့မည်ဟူသောစိတ်သောကများကို ပေါ်ပေါက်စေခဲ့သည်။ မဟာသမတရာဇာသည် မှူးမတ်အခြွေအရံများဖြင့် မဟာမုနိသိမ်တော်သို့ သွားရောက်ကန်တော့သည်။ မသုန္ဒရေတွင်းသို့ ဘိသိက်သွန်းငွေဒင်္ဂါးများလှူဒါန်းစဉ် အဖြစ်အပျက်တစ်ခုမှာ

မသုန္ဒရေတွင်းတွင် ရေစက်သွန်းချ၍ ထိုငွေတွင်းထဲတွင် ထည့်မည်ကြံစဉ်ဝယ် မသုန္ဒရေတွင်းထဲက လူငယ်လက်ကဲ့သို့ လက်တစ်ခုထွက်၍ မဟာသမတရာဇာမင်းတရားလက်တော်ကို ခတ်လေလျှင် ငွေငါးဆယ်နန်းတက်ငါးဆယ်သည်လွတ်၍ မြေကြီးတွင်ကျလေလျှင်၊ မဟာသမတရာဇာမင်းတရားလည်း ထပ်လောင်းလျှက် ရေစက်လှူတော်ပြုပြီးမှ မဟာမုနိသိမ်တော်မြောက်ဘက်၌ သီတင်းသုံး၍ နေသော ဝါတော်ခြောက်ဆယ်ရှိသော ရဟန်းတစ်ဦးကို ပင့်ခေါ်၍ အကြောင်းခြင်းရာကို မေးလျှင် ထိုရဟန်းလည်း ပစ္စန္တရာဇ်ကလာ၍ မင်းပြုလှာသည်ဖြစ်သောကြောင့် ဤရက္ခိုင်ပြည်သည် ပျက်စီးခြင်းသို့ ရောက်ရမည်ဟု ဆိုပြီးလျှင် မျက်နှာလွှဲ၍ နေလေ၏။[၁၁၄]

ဟူ၍တွေ့ရသည်။ ထိုဖြစ်ရပ်ကို အပြန်ခရီးတွင် မဟာသမတရာဇာက ယောက်ဖတော်ဒါးပိုင်ကြီးကျော်ပုံအား“ရုပ်ထုတော်ရှင်မဟာမုနိကို ကန်တော့ပူဇော်ခြင်းမပြုနှင့်ဟု မသုန္ဒရေမြေနတ်သားဟန့်မြစ်ထားသည်ဖြစ်သောကြောင့် နောင်ကန်တော့မပြုရပြီဟု မိန့်တော်မူ”[၁၁၅] သည်။

ရခိုင်ပြည် နောက်ဆုံးဘုရင်ဖြစ်သော မဟာသမတရာဇာ ဖြေကြားသည့် ရာဇဝင်ကျမ်းတစ်စောင်တွင်လည်း

၁၁၀။ ယင်း၊ နာ/ဝမ်း၊ ၁-၃။

၁၁၁။ ၁၁၄၆ နယုန်လပြည့်ကျော်။

၁၁၂။ မဟာမုနိတည်ရှိရာအရပ်သည် ကုလားတန်မြစ်၏ အရှေ့ဘက်သုံးမိုင်ခန့်အကွာတွင် ရှိသည်။ ကုလားတန်မြစ်၏ မြစ်ခွဲတစ်ခုဖြစ်သော သီရိမာနဒီခေါ် ချောင်းငယ်တစ်ခုသည် မဟာမုနိဘုရားကုန်းအနီးတွင် စီးဝင်လျက်ရှိသည်။ ကုန်းတော်ပတ်လည်တွင်မြေပြန့်လွင်ပြင်များနှင့် တောင်ကုန်းများရှိသည်။

၁၁၃။ (က)ရာဇဝင်ကြီး၊ ဒ/ကျော-ဒါ/ဝမ်း။
(ခ)ငမည်၊ ရာဇဝင်၊ နာ/ဝမ်း-နိ/ကျော။

၁၁၄။ ငမည်၊ ရာဇဝင်၊ နိ/ကျော။

၁၁၅။ ငမည်၊ ရာဇဝင်၊ နိ/ကျော။

၁၁၆။ အေဒီ ၁၇၈၄

၁၁၇။ မဟာသမတ၊ ညီ/ကျော။

ပြန်လည်သုံးသပ်ချက်

မြောက်ဦးနိုင်ငံတော်ကို စတင်ထူထောင်သည့် ၁၅ရာစုအစောပိုင်းမှ စတင်ပြီး အေဒီ ၁၆၀၀ပြည့်နှစ်များအထိ ရခိုင်၏အဓိကပြိုင်ဖက်သည် အရှေ့ဖက်တွင် တည်ရှိခဲ့သည်။ ယင်းကြောင့် မြောက်ဦးမြို့တော် ကာကွယ်ရေးစနစ်ကို တည်ဆောက်ရာတွင် မြို့တော်အရှေ့ဖက်မျက်နှာစာဖြစ်သည်။ လောင်းကြက်-ပေါင်းတုပ်လွင်ပြင်များသို့ မျက်နှာမူပြီး မြို့ရိုးနှင့်ခံတပ်များကို ဦးစားပေးတည်ဆောက်ခဲ့သည်။

ခေတ်ဟောင်းမြန်မာနိုင်ငံတွင် ဘုရင့်နောင်(၁၅၅၁-၁၅၈၁)ကို ဆက်ခံခဲ့ကြသည့် ညောင်ရမ်းဆက်မင်းများ လက်ထက်တွင် ဘုရင့်နောင်ခေတ်ကဲ့သို့ စစ်ရေးအင်အားကြီးမားမှု မရှိခဲ့ပေ။ ဘုရင့်နောင်ကဲ့သို့ ပတ်ဝန်းကျင်နိုင်ငံများသို့ နယ်ပယ်ချဲ့ထွင်မှုကိုလည်း မလုပ်ဆောင်နိုင်ခဲ့ကြပေ။ ညောင်ရမ်းခေတ်နှောင်းပိုင်းတွင် စိုးစံခဲ့ကြသည့် တနင်္ဂနွေမင်း၊ စနေမင်းနှင့် မဟာရာဇာဓိပတိတို့လက်ထက် ညောင်ရမ်းမင်းများ၏ စစ်ရေးအင်အားသည် မြောက်ဦးထီးနန်းကို ခြိမ်းခြောက် အန္တရာယ် ပြုနိုင်စွမ်းမရှိခဲ့ကြပေ။ တစ်နည်းအားဖြင့် မြောက်ဦးအင်အားနှင့် ညောင်ရမ်းခေတ် မြန်မာအင်အားကို နှိုင်းယှဉ်ကြည့်လျှင် မြောက်ဦး၏စစ်ရေး၊ စီးပွားရေးအင်အားများက သာလွန်နေသည်။

မြောက်ဦးနိုင်ငံတော်၏အနောက်ဘက်တွင်လည်း ဘင်္ဂလားဒေသသည် အင်အားကြီးမားသော အနေအထားသို့ မရောက်သေးပေ။ မဂိုအင်ပါယာအင်အားကြီးထွားလာသည်ဆိုသော်လည်း အေဒီ ၁၆၀၀ပြည့်နှစ်များထိ ဘင်္ဂလားဒေသကို မဂိုအင်ပါယာ၏နယ်မြေအဖြစ်သို့ ပြောင်းလဲနိုင်စွမ်းမရှိသေးပေ။

တောင်အာရှဒေသအတွင်း အင်္ဂလိပ်နယ်ချဲ့မှုမှာလည်း ဘင်္ဂလားဒေသတွင် ကုန်တိုက်ဖွင့်ပြီး ရောင်းဝယ်သော အဆင့်မျှသာရှိသေးသည်။ ကုန်သွယ်မှုမှ တစ်ဆင့်ဒေသအတွင်း နယ်မြေသိမ်းယူပြီး ကိုလိုနီထူထောင်သည့်အဆင့်သို့ မရောက်ရှိသေးပေ။ ယင်းကြောင့် မြောက်ဦးသည် အရှေ့ဖက်နှင့်အနောက်ဖက်တွင် တည်ရှိသည့် ခေတ်ပြိုင်နိုင်ငံများ၏ ကျူးကျော်စွက်ဖက်မှုမှ ကင်းလွတ်ပြီး နိုင်ငံကို အေးချမ်းစွာ တည်ဆောက်ခွင့်ရရှိခဲ့ကြောင်း တွေ့ရသည်။

အေဒီ ၁၆၀၀ပြည့်လွန်နှစ်များတွင်မူ မဂိုဘုရင်အင်အားကြီးထွားလာပြီး တောင်ဖက်သို့ အလျှင်အမြန် နယ်ပယ်ချဲ့ထွင်လာခဲ့သည်။ သိမ်းပိုက်ပြီးနယ်မြေများကို အခိုင်အမာထိန်းချုပ်ခြင်းနှင့် နယ်မြေသစ်ထပ်မံရရှိရေးအတွက် ကြိုးပမ်းခဲ့သည်။ မဂိုဧကရာဇ်ဩရန်ဇစ်(၁၆၅၈-၁၇၀၇)လက်ထက်တွင် နယ်ပယ်ချဲ့ထွင်ရေးကို အစွမ်းကုန်ဆောင်ရွက်ခဲ့သည်။ ယင်းအခြေအနေတွင် ဘင်္ဂလားနယ်အတွင်း ပေါ်တူဂီပင်လယ်ဓားပြများ၏ ကျွန်ဖမ်းရောင်းချမှုကြောင့် ပေါ်တူဂီများအပေါ် အထိတ်တလန့်ဖြစ်မှုများ ပေါ်ပေါက်နေသည်။ ဒေသခံဘင်္ဂလီများသည် ရခိုင်မင်းများ၏အာဏာကို အကာအကွယ်ယူပြီး နယ်မြေအေးချမ်းမှုကို ဆောင်ရွက်မည့်အစား ဘာသာအယူတူသည့် မဂိုတို့အပေါ် ပိုမိုအားကိုးခဲ့ကြသည်။ ရခိုင်သည် ဘင်္ဂလားနယ်ကို အစဉ်အလာအုပ်ချုပ်ခဲ့သော်လည်း ယင်းနယ်အပေါ် စစ်ရေး၊ နိုင်ငံရေးအရ အားထား၍ မရတော့ရုံသာမက ရခိုင်ထီးနန်းကိုပါ ခြိမ်းခြောက်လာကြောင်း တွေ့ရသည်။

မြောက်ဦးခေတ်နှောင်းဘုရင်များသည် အင်အားကြီးထွားလာသော မဂိုအင်ပါယာ၏အင်အားကို မိမိအင်အားနှင့် ချိန်ဆပြီး နိုင်ငံကာကွယ်ရေးအတွက် စနစ်တကျစစ်ဆေးမှု၊ စီမံမှုများစွာ အားနည်းခဲ့ကြသည်။ ယင်းအချိန်က ပေါ်ပေါက်နေသည့် သံတမန်နည်းပရိယာယ်များသုံးပြီး ကြိုးပမ်းမှုများကို မတွေ့ရပေ။ မဂိုတို့အား ရန်သူသဖွယ်သဘောထားခြင်း၊ အထင်သေးခြင်းများ နှင့် မဂိုအင်အားကို ချေဖျက်မည့်နည်းလမ်းများကိုသာ အဓိကဆောင်ရွက်ခဲ့ကြောင်း တွေ့ရသည်။ ယင်းသို့ မဂိုအင်အားကို အလေးအနက်မထားခဲ့သဖြင့် စန္ဒသုဓမ္မလက်ထက် ဘင်္ဂလားမှ နိုင်ငံရေးခိုလှုံလာသော မဂိုမင်းညီမင်းသားများအပေါ် ဆက်ဆံရာတွင် ကျွမ်းကျင်စွာ ကိုင်တွယ်နိုင်ခြင်းမရှိဘဲ မှားယွင်းမှုများကိုသာ ပေါ်ပေါက်စေခဲ့သည်။ ထိုစဉ်က ရခိုင်အင်အားနှင့် မဂိုအင်အားကို စစ်ရေး၊ နိုင်ငံရေး၊ စီးပွားရေးနယ်ပယ်များတွင် နှိုင်းယှဉ်လျှင် ရခိုင်သည်မပြောပလောက်သည့် အဆင့်မျှသာရှိခဲ့သည်။ အေဒီ ၁၆၆၆တွင် မဂိုတို့ စစ်တကောင်းနှင့် ပန်းဝါနယ်များကို တိုက်ခိုက်သိမ်းယူသွားခြင်းက မဂိုစစ်အင်အားကြီးမားမှုကို ထင်ရှားစေသည်။

မြောက်ဦးခေတ်နှောင်းတွင် ရခိုင်အရှေ့ဖက်ရှိ မြန်မာဘုရင်များသည် နိုင်ငံကို အင်အားကြီးထွားအောင် ဆောင်ရွက်နိုင်ခဲ့ကြသည်။ အလောင်းမင်းတရားလက်ထက်မှစပြီး ကုန်းဘောင်ခေတ် မြန်မာနိုင်ငံသည် စုစည်းခိုင်မာသော မင်းဆက်သစ်နှင့် နိုင်ငံသစ်ကို တည်ဆောက်နိုင်ခဲ့သည်။ မြောက်ဦးခေတ်နှောင်းဘုရင်များသည် ပြောင်းလဲလာသည့်ဒေသဆိုင်ရာ နိုင်ငံရေးပြောင်းလဲမှုဖြစ်စဉ်ကို နားလည်မှုအားနည်းကြသည်။ သို့ဖြစ်ရာ ရခိုင်မြောက်ဦးနိုင်ငံတော်သည် အနောက်ဖက်ရှိ မဂိုအင်ပါယာ၊ အရှေ့ဖက်ရှိ မြန်မာအင်ပါယာနှင့် တောင်အာရှရောက် ဥရောပနယ်ချဲ့အင်အားစုများအကြားတွင် ညှပ်ပိတ်

ကျွဲတကောင်နိုင်တို့၏ ပုန်ကန်မှုနှင့် ချင်းပြန်ပုန်ကန်မှုတို့ဖြစ်သည်။ ယင်းသူပုန်အုပ်စုများသည် အင်္ဂလိပ်အရှေ့အိန္ဒိယကုမ္ပဏီ ထိန်းချုပ်ထားသော ဘင်္ဂလားနယ်ကို အမှီပြုပြီး ပုန်ကန်ခဲ့ကြသည်။ ယင်းပုန်ကန်မှုများကြောင့် အင်္ဂလိပ်နှင့် မြန်မာမင်းတို့ အကြား နယ်စပ်ပဋိပက္ခများ ပေါ်ပေါက်လာခဲ့သည်။ ယင်းပဋိပက္ခများကို အကြောင်းပြုပြီး အေဒီ ၁၈၂၄ တွင် အင်္ဂလိပ်မြန်မာ ပထမစစ်ပွဲဖြစ်ပွားခဲ့ရသည်။ မြန်မာမင်း စစ်ရှုံးပြီး အေဒီ ၁၈၂၆တွင် ချုပ်ဆိုသော ရန္တပိုစစ်ရပ်စဲရေးစာချုပ်အရ ရခိုင်သည် မြန်မာမင်းအုပ်ချုပ်မှုအောက်မှ အင်္ဂလိပ်အရှေ့အိန္ဒိယကုမ္ပဏီအုပ်ချုပ်သော နယ်အဖြစ်သို့ ပြောင်းလဲကျရောက်သွားကြောင်း တွေ့ရသည်။

တပ်မှူး၊ ရဲလှရာဇသုသာရကျော်ထင်တို့ကို စစ်ကဲ၊ သူရကျော်၊ ရာဇသူကျော်တို့ကို နားခံ၊ ငမြတ်ကျော်၊ ငပေးတို့ကို တပ်စာရေး၊ မြင်း ၃၇၊ သေနတ် ၁၈၁၊ လက်နက်ကိုင် ၄၈၂၊ ၃စု ၇၀၀ နှင့်တတပ်၊ မင်းရဲသူကို တပ်မှူး၊ သီရိသာရကျော်စွာ၊ ကျော်သူဇေတရစ်တို့ကို စစ်ကဲ၊ တုရင်ဝေရကျော်၊ ငရှင်ကြီးတို့ကို နားခံ၊ နန္ဒသကြ်န်၊ သိခ်ကျော်သူတို့ကို တပ်စာရေး၊ မြင်း ၃၇၊ သေနတ် ၂၂၃၊ လက်နက်ကိုင် ၄၄၀၊ ၃စု ၇၀၀ နှင့် တတပ်၊ တပ်ပေါင်း ၆တပ်တွင်ပါသည့် မြင်း ၃၃၂၊ သေနတ် ၁၄၂၁၊ လက်နက်ကိုင် ၂၇၅၉၊ ၃စု ၄၅၁၂၊ အမြောက် ၁၀၀၊ ဆေး ၂၆၈၆၊ ကျည်စေ့ ၂၀၈၆၊ ပေးအပ်၍ လင်းပတော့ကြောင်း၊ ဗိုလ်မှူးသတိုးမင်းစောတပ်တွင် မဟာမင်းလှမင်းခေါင်၊ နေမျိုးဇေယကျော်သူတို့ကို စစ်ကဲ၊ သီရိဗလ ကျော်ခေါင်တင်၊ လက်ဝဲဥဒိန်တို့ကိုနားခံ၊ စည်သူဇေယ၊ သူရိန်ရဲတင်တို့ကို တပ်စာရေး၊ မြင်း၁၀၇၊ သေနတ် ၂၄၆၊ လက်နက် ကိုင်၁၁၃၂၊ ၃စု ၁၄၈၅ နှင့်တတပ်။ သီဟပတော့ကို တပ်မှူး၊ ရန်ခွင်းရဲလှကျော်တင်၊ ရဲတင်ဇေယကျော်တို့ကို စစ်ကဲ၊ ရာမ မဏီ၊ ချေစ်ပုံတို့ကို နားခံ၊ ဂုဏ္ဏာဝေသော်၊ ဒေဝကျော်သူတို့ကို တပ်စာရေး၊ မြင်း ၃၇၊ သေနတ် ၁၈၁၊ လက်နက်ကိုင် ၄၉၃၊ ၃ စု ၇၁၁ နှင့် တတပ်၊ နေမျိုးရွှေတောင်စည်သူကို တပ်မှူး၊ ရမ္မစက်၊ နစိန်းခဲတို့ကို စစ်ကဲ၊ ရန်နိုင်ကျော်တင်၊ ပုညရန်နိုင်တို့ကိုနားခံ၊ သိခ်သူ၊ ရဲခေါင်ပျံချီတို့ကို တပ်စားရေး၊ မြင်း ၃၇၊ သေနတ် ၁၈၅ လက်နက်ကိုင် ၄၈၅၊ ၃ စု ၇၀၇နှင့် တတပ်။ ဇေယရွှေတောင်နော်ရထာကို တပ်မှူး၊ ဇေယပျံချီကျော်စွာ၊ ငဘိုးကြီးတို့ကို စစ်ကဲ၊ သီရိကျော်စွာ၊ ကျော်ခေါင်အာကာတို့ကို နားခံ၊ သာရသူ၊ ငပိုးတို့ကို တပ်စာရေး၊ မြင်း ၃၃၊ သေနတ် ၂၄၀၊ လက်နက်ကိုင် ၄၂၉၊ ၃ စု ၇၀၂နှင့်တတပ်။ သေနရာဇာကို တပ်မှူး၊ ဘယသီဟ၊ သူရိန်စက္ကတို့ကို စစ်ကဲ၊ တုရင်ပုညတင်၊ဘယရာဇာတို့ကို နားခံ၊ ငမြတ်ရာ၊ ငနုတို့ကို တပ်စားရေး၊ မြင်း ၃၂၊ သေနတ် ၂၃၃၊ လက်နက်ကိုင် ၄၃၁၊ ၃စု ၆၉၆ နှင့်တတပ်၊ စက္ကကျော်ခေါင်ကို တပ်မှူး၊ တမန်သာရ၊ ကာမဏိကျော်ခေါင်တို့ကို စစ်ကဲ၊ တမန်ပုည ပျံချီကျော်တို့ကို နားခံ၊ ပျံချီတန်ဆောင်၊ ငထွေးဖြူတို့ကို တပ်စာရေး၊ မြင်း ၃၇၊ သေနတ် ၂၀၆၊ လက်နက်ကိုင် ၄၆၃၊ ၃ စု ၇၀၆ နှင့်တတပ်။ တပ်ပေါင်း ၆ တပ်တွင် ပါသည့် မြင်း ၂၈၃၊ သေနတ် ၁၂၉၁၊ လက်နက်ကိုင် ၃၄၃၃၊ ၃စု ၅၀၀၇၊ အမြောက် ၈၀၊ ဆေး ၁၇၇၁၊ ကျည်စေ့ ၁၃၁၅၀၀၊ ပေးအပ် တော်မူ၍ မင်းတုန်းကြောင်း။ ရေကြောင်းချီနေမျိုးကျော်တင် တရဖျာကို တပ်မှူး၊ သီရိကျော်ခေါင်၊ ရဲခေါင်တုရင်တို့ကို စစ်ကဲ၊ ရဲခေါင်ကျော်တင်၊ အိန္ဒကျော်ခေါင်တို့ကို နားခံ၊ စက်ရဲကျော်၊ ငပေးတို့ကို တပ်စာရေး၊ သေနတ် ၁၂၅၊ လက်နက်ကိုင် ၄၀၅၊ ၂ စု ၅၃၀၊ အမြောက်တင်တိုက်လှေ ၁၅ နှင့်တတပ်။ နေမျိုးကျော်တင်သူရကို တပ်မှူး၊ သီဟနန္ဒ၊ သီဟကျော်ခေါင် တို့ကို စစ်ကဲ၊ အင်သည်လက်ဝဲသူ၊ ရဲလှကျော်ခေါင်တို့ကို နားခံပျံချီနေရာကျော်၊ သီဟကျော်သူတို့ကို တပ်စာရေး၊ သေနတ် ၁၇၁၊ လက်နက်ကိုင် ၃၉၃၊ ၂ စု ၅၆၄၊ အမြောက်တင်တိုက်လှေ ၁၅ နှင့်တတပ်၊ သီဟကာမဏိကျော်တင်ကို တပ်မှူး၊ စကြမင်းရဲ၊ ရဲသူရန္ဒကျော်သူတို့ကို စစ်ကဲ၊ ရာဇပျံချီ၊ ငသေစ်တို့ကို နားခံ၊ ပျံချီဇေယကျော်၊ ငရွှေရတို့ကို တပ်စာရေး၊ သေနတ် ၁၈၅၊ လက်နက်ကိုင် ၄၀၅၊ ၂ စု ၅၉၀၊ အမြောက်တင် တိုက်လှေ ၁၆ နှင့်တတပ်၊ ဂန္ဒပစ္စည်းကို တပ်မှူး၊ သိခ်ဒေဝကျော်၊ အိန္ဒကျော်သူတို့ကို စစ်ကဲ၊ လက်ဝဲပတော့၊ လက်ဝဲကျော်တင်တို့ကိုနားခံ၊ ရဲကျော်ဇေယ၊ ဇေယသမန်းကျော်တို့ ကို တပ်စားရေး၊ သေနတ် ၁၅၃၊ လက်နက်ကိုင် ၃၇၁ ၂ စု ၅၂၄၊ အမြောက်တင်တိုက်လှေ ၁၉ နှင့်တတပ်၊ စက်တီအာကာ ကို တပ်မှူး၊ တုရင်စက္ကကျော်၊ လက်ဝဲရာဇာတို့ကို စစ်ကဲ၊ သီဟကျော်စွာ၊ တုရင်မြဲမြန်တို့ကိုနားခံ၊ လက်ယာရဲခေါင်ကျော် တင်၊ နတ်ပွင့်လှတို့ကို တပ်စာရေး၊ သေနတ် ၁၈၅၊ လက်နက်ကိုင် ၄၂၄၊ ၂ စု ၆၀၉၊ အမြောက်တင်တိုက်လှေ ၁၆ နှင့် တတပ်၊ ရဲကျော်တမွတ် ကျော်တင်ကို တပ်မှူး၊ လက်ယာသီဟကျော်စွာ၊ သီရိကျော်တင်တို့ကို စစ်ကဲ၊ ရဲလှကျော်တင်၊ ရန်နင်းနရာတို့ကိုနားခံ၊ စက်မှန်တင်၊ သီရိစည်သူတို့ကို တပ်စာရေး၊ သေနတ် ၁၇၄၊ လက်နက်ကိုင် ၃၈၅၊ ၂ စု ၅၅၉၊ အမြောက်တင်တိုက်လှေ ၁၅ နှင့်တတပ် ရဲခေါင်စည်သူကျော်တင်ကို တပ်မှူး၊ အာဏာကျော်စွာ၊ ပျံချီသူရိန်ကျော်တင်ကို စစ်ကဲ၊ ရဲနေစက္ကကျော်၊ ရဲပျားသူရိန်ကျော်တို့ကို နားခံ၊ ဇေယနရာ၊ ငကျော်တင်တို့ကို တပ်စာရေး၊ သေနတ် ၁၈၁၊ လက်နက်ကိုင် ၄၅၃၊ ၂ စု ၆၃၄၊ အမြောက်တင်တိုက်လှေ၁၆ နှင့် တတပ်၊ နရာသမန်းကျော်ကို တပ်မှူး၊ နရာနန္ဒကျော်၊ ဇေယဥဒိန်တို့ကို စစ်ကဲ၊ တုရင်လှ၊ ချေမ်းသာတို့ကို နားခံ၊ ငကြီး၊ ငကျော်အောင်တို့ကို တပ်စာရေး၊ သေနတ် ၁၇၄၊ လက်နက်ကိုင် ၇၀၅၊ ၂စု ၈၇၉၊ အမြောက်တင်တိုက်လှေ ၁၄ နှင့်တတပ်၊ သီရိနန္ဒကျော်သူကို တပ်မှူး၊ ဒိပ္ပကျော်ခေါင်၊ သိခ်နန္ဒကျော်သူတို့ကို စစ်ကဲဇေယဗလ၊ သိဒ္ဓိသူရကျော်တို့ကို နားခံ၊ ပျံချီဝေသာ၊ သီရိကျော်တို့ကို တပ်စာရေး၊ သေနတ် ၁၆၈၊ လက်နက်ကိုင် ၃၈၅၊ ၂ စု ၅၅၃၊ အမြောက်တင်တိုက်လှေ ၁၅ နှင့် တတပ်၊ သီဟနော်ရထာကို တပ်မှူး၊ အင်သည်ကျော် ရဲခေါင်ဇေယကျော်သူတို့ကို စစ်ကဲ၊ ရဲသူဇေတ၊ နရရန်အောင်တို့ကို နားခံ၊ ရဲလှကျော်ခေါင်၊ ဇေတုတမန်တို့ကို တပ်စာရေး၊ သေနတ် ၁၆၈၊ လက်နက်ကိုင်၃၈၅၊ ၂ စု ၅၅၃၊ အမြောက်တင်တိုက်လှေ ၁၅ နှင့်တတပ်၊ ရေကြောင်းချီတပ်ပေါင်း ၁၁ တပ်တွင် တိုက်လှေစီးအရာရှိ ၇၇၊ သေနတ် ၁၈၄၈ လက်နက်ကိုင် ၄၃၉၆၊ အမြောက်တင်တိုက်လှေ ၁၆၅၊ အမြောက် ၆၁၃၊ အမြောက်ကျည်စေ့ ၄၁၄၀၀၊ သေနတ်ကျည်စေ့ ၇၆၉၅၀၀၊ မီးကျောက် ၁၆၁၈၅ပေးအပ်တော်မူ၍ ရေကြောင်း၊

သံတော်ဦးတင်လာစေ၊ တရားမတည်သော ရခိုင်ဧည့ဝတီတိုင်းနိုင်ငံသည် ရွှေဘုန်းတော်မြတ်ကြောင့် အရေးတော်အလှင်ပြီး ပြေလွယ်မည်ဖြစ်သည်။ အရေးတော်ပြီးပြေကုန်တွင် တောပုံတောင်ခြေနေထိုင်သည့် သူတို့ကို သူရဲသူခက်တို့ ၁၀ ချင်း ငါးယောက်ချင်း မလိုက်မရှာစေနှင့် စီရင်ခင်းစီရင်ဘွယ်ရှိသမျှကို အမှုတော်ပြီး ပြေကုန်တွင် လွယ်အောင်စီရင်၊

သက္ကရာဇ် ၁၁၄၆ ခု တန်ဆောင်မုန်းလဆန်း ၄ ရက်နေ့လွှတ်တော်တွင် အိမ်ရှေ့မင်းကို ပြန်၍အပ်သည့်အမိန့်တော် ပြန်တမ်း။

(မျိုးကြည့်၊ ပု၊ ၃၅၆)

ROB, IV, PP. 388-395.

ပေမူများ

ကဝိသာရ	ရခိုင်အရေးတော်ပုံ၊ ပေမူ၊ ကျမ်းပြီးနှစ် ၁၁၄၉၊ ရန်ကုန်၊ တက္ကသိုလ်များ ဗဟိုစာကြည့်တိုက်၊ တိုက်ပိုင်အမှတ် ၄၉၈၈၇။
	ခုနှစ်ရာကိုးဆယ့်နှစ်(၇၉၂)မြောက်ဦးမြို့တော် မြို့တံဆိပ်ခပ်စာတမ်း(ပေကူးလက်ရေးမူ)
ငမည်	ငမည်ရာဇဝင်၊ ပေမူ၊ ကျမ်းပြီးနှစ်၊ သက္ကရာဇ် ၁၂၀၄ ခု။
	င/လက်ရုံးသိုက်ကျမ်း၊ ပေမူ၊ ရန်ကုန်၊ တကက္ကသိုလ်များ ဗဟိုစာကြည့်တိုက်။
စည်သူဂါမဏိကြံ	ရက္ခိုင်ရာဇဝင်၊ ပေမူ၊ တက္ကသိုလ်များ ဗဟိုစာကြည့်တိုက်၊ တိုက်ပိုင်အမှတ် ၂၈၉၄၅၅။
ဇေယျကျော်ထင်	မဇ္ဈိမဒေသအရေးတော်ပုံ၊ ပေမူ၊ ရန်ကုန်တက္ကသိုလ်များ ဗဟိုစာကြည့်တိုက်။
	မင်းရာဇာကြီးစာတမ်း၊ ပေမူ၊ ရန်ကုန်တက္ကသိုလ်များဗဟိုစာကြည့်တိုက်။
	ရခိုင်မဟာသမတရာဇာရာဇဝင်၊ ပေမူ၊ ရန်ကုန်တက္ကသိုလ်များဗဟိုစာကြည့်တိုက်။
	ရခိုင်ရာဇဝင်ကြီး၊ ပေမူ၊ ရန်ကုန်၊ တက္ကသိုလ်များ ဗဟိုစာကြည့်တိုက်၊ ကိုယ်ပိုင်အမှတ် ၉၈၃၇။
	ရခိုင်ရာဇဝင်ကျောက်ရိုး၊ (ပေမူ)၊ ကျမ်းပြီးနှစ် ၁၂၃၈၊ စစ်တွေ၊ ယဉ်ကျေးမှုပြတိုက်နှင့် စာကြည့်တိုက်။
	ရခိုင်သဝဏ်ကျမ်း(ပေမူ)၊ မဟာမုနိဗုဒ္ဓဝိဟာရကျောင်းတိုက်၊ စစ်တွေမြို့။
	သက္ကရာဇ် ၇၉၃ ခု မင်းစောမွန်ရွှာတည်ခန်း(ပေကူးလက်နှိပ်စက်မူ)

တစ်ဆင့်ခံအထောက်အထားများ

ကဝိသာရ	မဟာပညာကျော် လျှောက်ထုံး၊ (ရန်ကုန်၊ ဟံသာဝတီပုံနှိပ်တိုက်၊ ၁၉၆၄)
ကုလား၊ ဦး	မဟာရာဇဝင်တော်ကြီး၊ ဒုတိယတွဲ၊ (ရန်ကုန်၊ ဟံသာဝတီပုံနှိပ်တိုက်၊ ၁၉၆၀)
ကျော်ကျော်လှ၊ ဦး	ရန်အောင်ဇေယျခေါ် သျှစ်သောင်းဘုရားပုထိုးတော်ကြီးသမိုင်းနှင့် အာနန္ဒစန္ဒြမင်းကျောက်စာ (လက်နှိပ်စက်မူ)၊ (မြောက်ဦးမြို့၊ သျှစ်သောင်းဘုရားဂေါပကအဖွဲ့၊ ၁၉၉၃)
ကျော်ဝင်း၊ ဦး	"တောင်ငူခေတ်လူမှုရေး" တက္ကသိုလ်ပညာပဒေသာစာစောင်၊ ဝိဇ္ဇာ၊ အတွဲ ၇၊ အပိုင်း ၂၊ ၁၉၇၂။
ကျိန်းကျွန်သား	"ရှေးဟောင်းရခိုင်ပြည်အုပ်ချုပ်ရေးစနစ်" ရခိုင်မဂ္ဂဇင်း" အမှတ် ၃၊ ၁၉၉၆။
ခင်မောင်ညွန့်၊ ဒေါက်တာ	"၁၇ ရာစု ရခိုင်ပြည်ပရောင်းဝယ်ရေး" တက္ကသိုလ်ပညာပဒေသာစာစောင်၊ အတွဲ ၉၊ အပိုင်း ၂၊ ၁၉၇၃။
ခင်မောင်ညွန့်၊ ဒေါက်တာ	"ဒတ်ချ်-မြန်မာဆက်ဆံရေး" တက္ကသိုလ်ပညာပဒေသာဝိဇ္ဇာစာစောင်၊ အတွဲ ၇၊ အပိုင်း ၄၊ ၁၉၇၂။
ခင်မောင်ညွန့်၊ ဒေါက်တာ	"၁၇ ရာစုဒတ်ချ်-ရခိုင်ဆက်ဆံရေး"၊ တက္ကသိုလ်ပညာပဒေသာစာစောင်၊အတွဲ ၈၊ အပိုင်း ၁။
စန္ဒမာလာလင်္ကာရ	ရခိုင်ရာဇဝင်သစ်ကျမ်း၊ ပထမတွဲ၊ (မန္တလေး ဟံသာဝတီပိဋကတ်စာပုံနှိပ်တိုက်၊ ၁၂၉၃)။
စန္ဒမာလာလင်္ကာရ	ရခိုင်ရာဇဝင်သစ်ကျမ်း၊ ဒုတိယတွဲ၊ (ရန်ကုန် ဟံသာဝတီပိဋကတ်စာပုံနှိပ်တိုက်၊ ၁၂၉၃)။
စံသာအောင်၊ ဦး	ရခိုင်ဒင်္ဂါးများ၊ (ရန်ကုန်၊ ဒေါ်စောစောစာပေ၊ ၁၉၇၉)
တက်ထွန်းနီ	"မြောက်ဦးခေတ်လယ် ဆန်စပါးရောင်းဝယ်ရေး" ရခိုင်တန်ဆောင်မဂ္ဂဇင်း၊ (ရန်ကုန်တက္ကသိုလ်၊ ရခိုင်စာ/ယဉ်ကော်မတီ/ ၁၉၇၇-၇၈)။

Foot Notes

၁။ ရခိုင်ရာဇဝင်ကြီး၊ ပေမူ(ရန်ကုန်တက္ကသိုလ်များ ဗဟိုစာကြည့်တိုက်၊ တိုက်ပိုင်အမှတ်၊ ၉၈၃၇)၊ ဈား/ကျော-ထား/ဝမ်း။ (နောင်ဤကျမ်းကိုကိုးထားလျှင် ရာဇဝင်ကြီး ဟု ဖော်ပြပါမည်။)

၂။ ယင်း၊ ပဲ/ဝမ်း-ထား/ဝမ်း။

၃။ (က) San Shwe Bu: "The Legend of the Early Aryan Settlement of Arakan", JBRS, Vol. 2, Part 2, 1921, PP. 66-69. (Hereafter this work will be referred to as San Shwe Bu: " Aryan Settlement)".

(ခ) San Shwe Bu: "The Coronation of King DathRaja (1153-1165 A.D), JBRS, Vol. 7, Part 2, 1917, PP.181-184.

၄။ ရခိုင်ရာဇဝင်ကျောက်ရိုး၊ ပေမူ၊ ကျမ်းပြီးနှစ်၊ ၁၂၃၈။ (စစ်တွေ၊ ယဉ်ကျေးမှုပြတိုက်နှင့် စာကြည့်တိုက်၊ ဝမ်း/၁။

၅။ ရာဇဝင်ကြီး၊ ထား/ဝမ်း၊ ၇-၈။

၆။ autocratic monarchies

၇။ ကုလားကဘုရားကျောက်စာ၊ သက္ကရာဇ် ၉၀၇၊ ကြောင်း ၁။

၈။ (က) တေဇရာမကျောက်စာ၊ သက္ကရာဇ် ၁၀၇၃၊ ကြောင်း ၃။

(ခ) ကြေးအမြောက်စာ၊ သက္ကရာဇ် ၁၁၀၃၊ ကြောင်း ၁။

၉။ သရက်တပင်တောင်မော်ဘုရားကျောက်စာ၊ သက္ကရာဇ် ၉၀၇၊ ကြောင်း ၈-၉

၁၀။ အလှူပေးခြင်း၊ သီလဆောက်တည်ခြင်း၊ စွန့်ကြဲပေးကမ်းခြင်း၊ ဖြောင့်မတ်ခြင်း၊ စိတ်နူးညံ့ခြင်း၊ ခြိုးခြံခြင်း၊ ဥပုသ်စောင့်ထိန်းခြင်း၊ အမျက်မထွက်ခြင်း၊ မညှင်းဆဲခြင်း၊ သည်းခံခြင်း၊ ပြည်သူနှင့်မဆန့်ကျင်ခြင်း။ (ကဝိသာရ၊ မဟာပညာကျော်လျှောက်ထုံး၊ (ရန်ကုန်၊ ဟံသာဝတီပုံနှိပ်တိုက်၊ ၁၉၆၄)၊ စာ ၁၁၀၊ နောင် ဤစာအုပ်ကို ကိုးကားလျှင် ကဝိသာရ၊ လျှောက်ထုံးဟု ဖော်ပြပါမည်။)

၁၁။ အခွန်အတုပ်ပြည်သူတို့၌ ဆယ်ဘို့တစ်ဘို့ ခံယူရာလွန်စွာမပြုခြင်း၊ မင်းမှုထမ်းစွဲမြဲသူတို့အား ရိက္ခာဝတ်စားပေးကမ်းခြင်း၊ ဆင်းရဲသားပြည်သူတို့အား ဥစ္စာရင်းနှီးပေးကမ်းခြင်း၊ ဆွေကြီးမျိုးကြီးသူတော်ကောင်း ပညာရှိတို့အား ချစ်ဖွယ်သော စကားကို ဆိုတတ်ခြင်း။ (ကဝိသာရ၊ လျှောက်ထုံး၊ စာ -၁၁၄)

၁၂။ ပညာရှိမှူးကောင်းမတ်ကောင်းတို့နှင့် ပစ္စုပ္ပန်သံသရာ တိုင်းပြည်သာယာသောအကြောင်းများကို မပြတ်စည်းဝေးပြောဆိုခြင်း၊ ရှေးမင်းကောင်းမင်းမြတ်တို့ ထုံးဥပဒေပြုလျက် ကောင်းသောအမှုပညတ်ထားခဲ့သည်ကို မဖောက်မပြန်ခြင်း၊ သူတော်မြတ်တို့အား ဂါဝရတရားမပြတ်ပြု၍ ကောင်းသောစကားကို နားထောင်ခြင်း၊ သွမ်းသွပ်၍ သူ့မယားသားတို့ကို ကျူးလွန်စွာ မပြုခြင်း၊ ပြည်တွင်းပြည်ပစောင့်နေကုန်သော သမ္မာဒေဝနတ်တို့အား နတ်စာအပြတ်ပေးခြင်း၊ ရဟန်းသံဃာ တို့၌ ကောင်းသောအကျင့်ကို ကျင့်ရာသောအကြောင်း ပညတ်စောင့်ရှောက်ခြင်း၊ တိုင်းတစ်ပါး၌ ရှိသော သူတော်ကောင်း ပညာရှိတို့အား ရောက်ပေါက်ပေးကမ်း၍ မင်းချင်းမိတ်ဆွေဝင်ခြင်း။ (ကဝိသာရ၊ လျှောက်ထုံး၊ စာ၊ ၁၁၃-၁၁၄)။

၁၃။ Heartland

၁၄။ မော်သူဇာ၊ ဒါဂါ၊ ဂုံဘီလာ၊ သီလပ်၊ ပဋိက္ကရား၊ ဂင်္ဂါသာရ၊ စစ်တကောင်း ဂေါ်တော်ပလ္လင်၊ ကံသာ၊ တလိင်္ဂါ၊ ဘရိသတ်၊ ရောင်ပူ၊ (မင်းရာဇာကြီး စာတမ်း၊ ရန်ကုန်၊ တက္ကသိုလ်များ ဗဟိုစာကြည့်တိုက်၊ ခါ/ဝမ်း-ခါ/ကျော၊ နောင်ဤကျမ်း ကို ကိုးကားလျှင် မင်းရာဇာကြီး ဟု ဖော်ပြပါမည်။)

၁၅။ ဦးပဏ္ဏို ဓညဝတီရာဇဝင်သစ်၊ (ရန်ကုန်၊ ပြည်ကြီးမဏ္ဍိုင်ပိဋကတ်ပုံနှိပ်တိုက်၊ ၁၉၁၀)၊ စာ-၁၄၉(နောင်ဤကျမ်းကို ကိုးကားလျှင် ပဏ္ဏို၊ ဓညဝတီသစ် ဟု ဖော်ပြပါမည်။)

၁၆။ Sylhet

၁၇။ Mushedabad

၁၈။ Dacca

၁၉။ M.S. Collis in Collaboration with San Shwe Bu: (က) San Shwe(က) San Shwe "Arakan's Place in the Civiliza tion of the Bay", JBRS, Fiftieth Anniversary Publications No.2, (Rangoon, 1960), P. 495. (Hereafter this work be referred to as Collis: "Arakan's Place")

၄၉။ Sebastien Manrique: Travels of Fray Sebastien Manrique, 1629-1643, (London, Travel of Fray sebastien Manrique, 1629-1643,(London, Hukluyt Society, 1927), P. 369. (Hereafter this work will be referred to as Manrique: Travels)

၅၀။ (က)Collis: "Great Image, PP. 238-244
(ခ)စန္ဒမာလာလင်္ကာရ၊ ရခိုင်သစ်၊ ဒု၊ စာ၊ ၁၈၅။
၅၁။ စန္ဒမာလာလင်္ကာရ၊ ရခိုင်သစ်၊ ဒု၊စာ၊ ၂၀၈။
၅၂။ (က)ရာဇဝင်ကြီး၊ လဲ/ဝမ်း ၁-၆။
(ခ)ပဏ္ဍိစ္စညဝတီသစ်၊ စာ-၂၁၉။
(ဂ)M.S Collis: "The Strange Murder of King Thirithudhama" , JBRS, Vol. 13, Part. 3. 1923, PP. 236-243.
၅၃။ ရာဇဝင်ကြီး၊ လဲ/ဝမ်း၊ ၇-၈။
၅၄။ ကဝိသာရ၊ ရခိုင်အရေးတော်ပုံ၊ ပေမူ၊ ကျမ်းပြီးနှစ် ၁၁၄၉၊ တက္ကသိုလ်များ ဗဟိုစာကြည့်တိုက်၊ ကိုယ်ပိုင်အမှတ် ၄၉၈၈၇၊ ကော/ကျော ၂-၆။
၅၅။ စန္ဒမာလာလင်္ကာရ၊ ရခိုင်သစ်၊ စာ-၂၀၄။
၅၆။ ငမည်။ ရခိုင်ရာဇဝင်၊ ပေမူ၊ ကျမ်းပြီးနှစ် ၁၂၀၄၊ တု/ဝမ်း ၁-၂ (နောင်တွင် ဤကျမ်းကို ကိုးကားလျှင် ငမည်၊ ရာဇဝင် ဟု ဖော်ပြပါမည်။)
၅၇။ ဦးစံသာအောင်၊ ရခိုင်ဒင်္ဂါးများ၊ (ရန်ကုန်၊ ဒေါ်စောစောစာပေ ၁၉၇၉၊ စာ-၅၁။ (နောင်ဤစာအုပ်ကို ကိုးကားလျှင် စံသာအောင်၊ ရခိုင်ဒင်္ဂါးဟု ဖော်ပြပါမည်။)
၅၈။ ငမည်၊ ရာဇဝင်၊ တု၊ ကျော၊ ၇-၈။
၅၉။ စံသာအောင်၊ ရခိုင်ဒင်္ဂါး၊ စာ၊ ၅၁။
၆၀။ D.G.E. Hall: Europe and Burma, (London, Oxford University Press, 1945), P. 45.
၆၁။ Shah Shuja
၆၂။ Aurungzeb
၆၃။ Mecca
၆၄။ Mir Jumla
၆၅။ ဒေါက်တာခင်မောင်ညွန့်၊ " ၁၇ ရာသစုဒတ်ချ်-ရခိုင်ဆက်ဆံရေး"၊ တက္ကသိုလ်ပညာပဒေသာစာစောင်၊အတွဲ၈၊ အပိုင်း၁။စာ-၁၀၅ (နောင်တွင် ဤစာတမ်းကို ကိုးကားလျှင် ခင်မောင်ညွန့်၊ "ဒတ်ချ်-ရခိုင်"ဟုဖော်ပြပါမည်။
၆၆။ (က)Hall: Dutch Relations", P. 89
(ခ)ခင်မောင်ညွန့်၊ "ဒတ်ချ်-ရခိုင်"၊ စာ ၁၀၅။
၆၇။ Gerrit Van Voorburg
၆၈။ Hall: "Dutch Relations", PP. 90-91
၆၉။ D.G.E. Hall
၇၀။ (က)D.G.E. Hall: A History of South-East Asia, (London, Macmillian & Co., Ltd. 1958), P. 339. (Hereafter this work will be referred to as Hall. South-East Asia)
(ခ)ခင်မောင်ညွန့်၊ "ဒတ်ချ်-ရခိုင်"၊ စာ ၁၀၅-၁၀၆။
၇၁။ Ganges
၇၂။ Miersia Olibeck
၇၃။ ခင်မောင်ညွန့်၊ "ဒတ်ချ်-ရခိုင်"၊ စာ-၁၀၆။
၇၄။ (က)Hall: "Dutch Relations", P. 91
(ခ)ခင်မောင်ညွန့်၊ "ဒတ်ချ်-ရခိုင်"၊ စာ-၁၀၇။
၇၅။ ခင်မောင်ညွန့်၊ "ဒတ်ချ်-ရခိုင်"၊ စာ-၁၀၇။
၇၆။ Shayisa Khan

၁၁၄။ စန္ဒမာလာလင်္ကာရ၊ ရခိုင်သစ်၊ ဒု-စာ-၂၄၃။
၁၁၅။ (က)ရာဇဝင်ကြီး၊ ဏော်/ကျော၊ ၁-၈။
(ခ)စန္ဒမာလာလင်္ကာရ၊ ရခိုင်သစ်၊ ဒု-စာ-၂၄၅။
၁၁၆။ (က)ရာဇဝင်ကြီး၊ ဏံ/ဝမ်း၊ ၂-၄။
(ခ)ပဏ္ဍိ၊ ညေဝတီသစ်၊ စာ-၂၂၇။
၁၁၇။ ပဏ္ဍိ၊ ညေဝတီသစ်၊ စာ၊ ၂၂၈။
၁၁၈။ ပဏ္ဍိ၊ ညေဝတီသစ်၊ စာ၊ ၂၂၈။
၁၁၉။ ယင်း ၊ စာ-၂၂၈-၂၂၉။
၁၂၀။ ဦးကျော်ဝင်း၊ "တောင်ငူခေတ်လူမှုရေး"၊ တက္ကသိုလ်ပညာပဒေသာစာစောင်၊ ဝိဇ္ဇာ၊ အတွဲ၇၊ အပိုင်း၂၊ စာ-၁၂၃။
၁၂၁။ Hall: South-East Asia, P. 342.
၁၂၂။ G.E. Harvey: History of Burma, (London, Frank Cass & Co., Ltd. 1967), P. 148
၁၂၃။ ရာဇဝင်ကြီး၊ ဏံ/ဝမ်း၊ ၁-၂။
၁၂၄။ စန္ဒမာလာလင်္ကာရ၊ ရခိုင်သစ်၊ ဒု-စာ-၂၄၆။
၁၂၅။ ရာဇဝင်ကြီး၊ ဏံ/ဝမ်း၊ ၁-၂။
၁၂၆။ ငမည်၊ ရာဇဝင်၊ ဒ/ဝမ်း၊ ၂-၃။
၁၂၇။ ရာဇဝင်ကြီး၊ တိ/ကျော၊ ၁-တီ/ဝမ်း ၁-၄။
၁၂၈။ ယင်း၊ တီ/ဝမ်း ၅-တု/ဝမ်း ၁-၂။
၁၂၉။ ယင်း ၊ တု/ကျော၊ ၁-၇။
၁၃၀။ ရာဇဝင်ကြီး၊ တု/ကျော-တူ/ဝမ်း။
၁၃၁။ ယင်း၊ တူ/ဝမ်း ၃-၄။
၁၃၂။ (က)စန္ဒမာလာလင်္ကာရ၊ ရခိုင်သစ်၊ ဒု-စာ-၂၆၄-၂၆၅။
(ခ)ရာဇဝင်ကြီး၊ တူ/ဝမ်း၊ ၁-၈။ တော/ဝမ်း ၁-၈။
၁၃၃။ ရာဇဝင်ကြီး၊ တ/ဝမ်း၊ ၁-၂။
၁၃၄။ ယင်း၊ တော်/ဝမ်း ၁။
၁၃၅။ ယင်း၊ တော်/ဝမ်း ၁-၈။
၁၃၆။ ယင်း၊ တော်/ဝမ်း ၁-၈
၁၃၇။ (က)ငမည်၊ ရာဇဝင်၊ ဒဲ/ကျော၊ ၄-၈။
(ခ)ရာဇဝင်ကြီး၊ တော်/ဝမ်း၊ ၁-၈။ တော်/ကျော ၁-၈။
၁၃၈။ ရာဇဝင်ကြီး၊ တော်/ကျော-၃-၈။ တံ/ဝမ်း ၁-၈။
၁၃၉။ ယင်း၊ တော်/ကျော-၅-၈-တံ/ကျော ၁-၈။
၁၄၀။ ရာဇဝင်ကြီး၊ တံ/ကျော ၅-၆။
၁၄၁။ (က)ငမည်၊ ရာဇဝင်၊ ဒါး/ဝမ်း ၁-၈။
(ခ)ရာဇဝင်ကြီး၊ တံ/ကျော။ ၇-၈။
၁၄၂။ ရာဇဝင်ကြီး၊ ထား/ဝမ်း ၁-၈-ထ/ကျော ၁-၆။
၁၄၃။ ရာဇဝင်ကြီး၊ ထ/ကျော ၇-၈။
၁၄၄။ ယင်း၊ ထာ/ဝမ်း ၁-၈-ထိ/ကျော ၁-၈။
၁၄၅။ ယင်း ထိ/ကျော ၈-ထိ/ဝမ်း ၁-၇။
၁၄၆။ (က)ငမည်၊ ရာဇဝင်၊ မိ/ကျော၊ ၁။
(ခ)ရာဇဝင်ကြီး၊ ထီ/ကျော။ ၁-၈။
၁၄၇။ ရာဇဝင်ကြီး၊ ထု၊ ဝမ်း။ ၅-၆။

စည်ကားလာခြင်းလည်း တစ်ပါး၊ ရဲမက်ဗိုလ်ပါဆင်မြင်း စသော လက်နက်မီးပေါက်များခြင်းလည်းတစ်ပါး၊ ကဝိသာရ (လျှောက်ထုံး၊ စာ-၈၄-၈၅)

၁၇၆။ ပဏ္ဍိ၊ ဓညဝတီသစ်၊ စာ-၂၅၅-၂၅၆။

၁၇၇။ မောင်မောင်တင်၊ ကုန်းဘောင်ဆက်၊ ဒု၊ စာ-၁၇။

၁၇၈။ ROB IV.P. 411

၁၇၉။ ပဏ္ဍိ၊ ဓညဝတီသစ်၊ စာ-၂၄၉။

၁၈၀။ Dynastic Symbol of Arakan

၁၈၁။ Collis:"Arakan's Place" PP. 498-499

၂၃။ (က) ရာဇဝင်ကြီး၊ ညီ/ဝမ်း။
(ခ) စန္ဒမာလာလင်္ကာရ၊ ရခိုင်သစ်၊ ဒု၊ စာ-၂၃။
၂၄။ Manrique.
၂၅။ Manrique: Travels, PP. 217-218.
၂၆။ ဦးဦးသာထွန်း၊"မင်းဗာဘုရင်ပြန်တမ်း ၁၃-ရပ်"ဦးရစ်မြေမဂ္ဂဇင်း(ရန်ကုန်၊ ရခိုင်သားကြီးစာပေ၊ ၁၉၉၆) စာ-၂၉။
၂၇။ စန္ဒမာလာလင်္ကာရ၊ ရခိုင်သစ်၊ ဒု၊ စာ-၂၄၃။
၂၈။ Peroem; မင်းရာဇာကြီးလက်ထက်တွင် ပဲရွှမ်းမြို့ကို ပဲရွှမ်းရွာဟု ဖော်ပြသည်။ (ရာဇဝင်ကြီး၊ ဌော်/ဝမ်း)။
၂၉။ Ramu
၃၀။ Karanaphuli River
၃၁။ Manrique : Travels, P.P 172-173.
၃၂။ Ibid, P. 218.
၃၃။ Venice
၃၄။ (က) Manrique: Travels, PP. 217-218.
(ခ) ၇၉၂ မြောက်ဦးမြို့တော်မြို့တံဆိပ်ခပ်စာတမ်း၊ (ပေမူ)၊ ကိ/ကျော။ တော်/ကျော။ (နောင်ကိုးကားလျှင် မြို့တံဆိပ်ခပ်ဟု ဖော်ပြပါမည်။)
၃၅။ Collis: Great Image. P. 146
၃၆။ Lbid, P. 146.
၃၇။ မင်းစောမွန်ရွာတည်ခန်း၊ စာ၊ ၁-၁၅။
၃၈။ (က) ရာဇဝင်ကြီး၊ ညီ/ဝမ်း။
(ခ) စန္ဒမာလာလင်္ကာရ၊ ရခိုင်သစ်၊ ဒု။ စာ-၂၄။
(ဂ) စည်သူဂါမဏိသင်္ကြံ၊ ရခိုင်ရာဇဝင်၊ ပေမူ (ရန်ကုန်တက္ကသိုလ်များ ဗဟိုစာကြည့်တိုက်၊ တိုက်ပိုင်အမှတ် ၂၈၉၄၅၅)၊ ဂါ/ကျော။ (နောင်ကိုးကားလျှင် ဂါမဏိသင်္ကြံ။ ရခိုင်ရာဇဝင် ဟု ဖော်ပြပါမည်။)
၃၉။ ရာဇဝင်ကြီး၊ ငို/ဝမ်း - ငျ/ကျော။ ၁-၈။
၄၀။ ဒေါက်တာခင်မောင်ညွန့်၊ "၁၇ ရာစုရခိုင်ပြည်ပရောင်းဝယ်ရေး"၊ တက္ကသိုလ်ပညာပဒေသာစာစောင်၊ ဝိဇ္ဇာ၊ အတွဲ ၉။ အပိုင်း ၂။ ၁၉၇၃။ စာ-၉၅။ (နောက်ကိုးကားလျှင် ခင်မောင်ညွန့် "ရခိုင်ပြည်ပရောင်းဝယ်ရေး" ဟုဖော်ပြပါမည်)
၄၁။ Collis: Great Image, PP. 145-146, 148.
၄၂။ (က) ဦးဦးသာထွန်း၊ ရှေးဟောင်းရခိုင်ကျောက်စာများ၊ လက်နှိပ်စက်မူ။ (ရန်ကုန်၊ ရှေးဟောင်းသုတေသနဦးစီးဌာန၊ ခုနှစ်မပါ။) စာ၊ ၈-၇၅ (နောက်ကိုးကားလျှင် ဦးသာထွန်း၊ (ရခိုင်ကျောက်စာ)ဟု ဖော်ပြပါမည်။)
(ခ) ဇုန္ဒတ်လကျ်ာပုံချီကျောက်စာ၊ သက္ကရာဇ် ၉၈၄/၉၈၇။
ကြောင်း ၁-၁၀။
၄၃။ "ရမ္မဝတီစစ်တမ်း" JBRS, Vol. 9, Part I, 1919, PP. 45-47. (နောင်ကိုးကားလျှင် "ရမ္မာဝတီစစ်တမ်း" ဟု ဖော်ပြ ပါမည်။)
၄၄။ ယင်း၊ စာ၊ ၄၅-၄၆။
၄၅။ ဦးသာထွန်း ရခိုင်ကျောက်စာ၊ စာ၊ ၈-၇၅။
၄၆။ နန်းထိုက်စံ၊ မြောက်ဦးခေတ်တရားစီရင်ရေး "မြောက်ဦးမဂ္ဂဇင်း၊ ရန်ကုန်၊ မြောက်ဦးမြို့နယ်ငြိမ်ဝပ်ပိပြားမှုတည်ဆောက်ရေးအဖွဲ့။ ၁၉၉၆။ စာ ၉၄-၉၆။
၄၇။ ရခိုင်ညွှန့်ဖူးယဉ်ကျေးမှုဆောင်းပါးများ (ရန်ကုန်၊ ပညာဂုဏ်ရည်ပုံနှိပ်တိုက်၊ ၁၉၆၈) စာ - ၁၅၅-၁၅၆ (နောင်ကိုးကားလျှင် ရခိုင်ညွှန့်ဖူး ဟု ဖော်ပြပါမည်။
၄၈။ သက္ကရာဇ် ၁၀၇၈။
၄၉။ ဦးသာထွန်း၊ ရခိုင်ကျောက်စာ၊ စာ၊ ၆၈-၇၃။

၇၈။ Hindu
၇၉။ Mohammedan
၈၀။ Armenian
၈၁။ Malacca
၈၂။ Hall: Dutch RElations, P. 94.
၈၃။ Royal Monopoly Rate
၈၄။ တက်ထွန်းနီ၊ "ဆန်ရောင်းဝယ်ရေး" စာ - ၅၅။
၈၅။ သာထွန်းအောင်၊ မဟာရာဇဝင်၊ စာ - ၆၁။
၈၆။ ယင်း၊ စာ - ၆၁ - ၆၂။
၈၇။ တစ်သွဂါ = ၂၅ ကျပ်။ ယင်းအချိန်ကပုံမှန်သတ်မှတ်ထားသည့် အကောက်နှုန်းမှာ စပါး ၁၀၀ အတွက် နှစ်သွဂါ ဖြစ်သည်။ (သာထွန်းအောင် မဟာရာဇဝင်၊ စာ - ၆၂။
၈၈။ ဒိုင်းကျီအစိုဟူသည်မှာ စပါးသယ်ယူပြောင်းရွှေ့ရေးတာဝန်များကို ထမ်းဆောင်ရသော အလုပ်သမားအစုကို ခေါ်သည်။
၈၉။ ဆတ်မော်ကွန်းဟုလည်း ခေါ်သည်။ (တက်ထွန်းနီ၊ "ဆန်ရောင်းဝယ်ရေး"၊ စာ- ၅၅။)
၉၀။ သင်္ဘော၊ သမ္ဗန်၊ လှေအဝင်အထွက်ကို ကြီးကြပ်အုပ်ချုပ်ရသော အရာရှိ။
၉၁။ သာထွန်းအောင်၊ မဟာရာဇဝင်၊ စာ ၆၃ - ၆၄။
၉၂။ လယ်လုပ်သူပြည်သူများစပါး၊ ဝါဂွမ်းရောင်းရငွေများထဲမှ ပြည်ကျိုးဆောင်ဘဏ္ဍာအတွက် ငါးရာခိုင်နှုန်းဖြတ်တောက် ကောက်ခံသည်။ (သာထွန်းအောင်၊ မဟာရာဇဝင်၊ စာ - ၆၄။
၉၃။ သာထွန်းအောင်၊ မဟာရာဇဝင်၊ စာ - ၆၄။
၉၄။ တက်ထွန်းနီ၊ "ဆန်ရောင်းဝယ်ရေး"၊ စာ - ၅၇။
၉၅။ (က) Hall: "Dutch Relations", PP. 68, 78, 81.
(ခ) ဒေါက်တာခင်မောင်ညွန့်၊ "ဒတ်ချ် - မြန်မာဆက်ဆံရေး" တက္ကသိုလ်ပညာပဒေသာဝိဇ္ဇာစာစောင်၊ အတွဲ ၇၊ အပိုင်း ၄၊ ၁၉၇၂၊ စာ - ၁၀၃။
၉၆။ ခင်မောင်ညွန့်၊ "ရခိုင်ပြည်ပရောင်းဝယ်ရေး"၊ စာ - ၉၃။
၉၇။ Hall "Dutch Relations", P. 82.
၉၈။ ခင်မောင်ညွန့်၊ "ရခိုင်ပြည်ပရောင်းဝယ်ရေး"၊ စာ - ၉၃။
၉၉။ Hall: "Dutch Relations", P. 82.
၁၀၀။ ခင်မောင်ညွန့်၊ "ရခိုင်ပြည်ပရောင်းဝယ်ရေး"၊ စာ - ၉၅။
၁၀၁။ Carra: one Carra = Dutch 420 or 440 Lbs.
၁၀၂။ Tanga: The official Mughal Curreney before the Ruppe: one Silver Coin = 2 Shillings (Hall; "Dutch Relations", P. 80)
၁၀၃။ Hall: "Dutch Relations", P. 81.
၁၀၄။ (က) ခင်မောင်ညွန့် "ရခိုင်ပြည်ပရောင်းဝယ်ရေး"၊ စာ၊ ၉၆။
(ခ) Hall: "Dutch Relations", P. 86.
၁၀၅။ ခင်မောင်ညွန့် "ဒတ်ချ် - ရခိုင်" ၊ စာ ၊ ၁၀၃။
၁၀၆။ (က) Hall: "Dutch Relations", P. 81.
(ခ) ခင်မောင်ညွန့်၊ "ရခိုင်ပြည်ပရောင်းဝယ်ရေး"၊ စာ ၊ ၉၉။
၁၀၇။ ခင်မောင်ညွန့်၊ "ရခိုင်ပြည်ပရောင်းဝယ်ရေး"၊ စာ ၊ ၉၆။
၁၀၈။ ခင်မောင်ညွန့်၊ "ရခိုင်ပြည်ပရောင်းဝယ်ရေး" ၊ စာ ၊ ၉၆။
၁၀၉။ Trippera
၁၁၀။ (က) Hall; "Dutch Relations", PP. 78 - 80.

၂၂။ ရခိုင်ညွှန့်ဖူး၊ စာ-၁၅၁။ ဒါးပိုင်ကြီးကိုဟရဇားကြီးဟုလည်းခေါ်သည်။

၂၃။ မင်းရာဇာကြီး၊ ဃါ/ဝမ်း ၂။

၂၄။ ယင်း၊ ဃါ/ဝမ်း ၃။

၂၅။ ယင်း၊ ဃါ/ဝမ်း ၄။

၂၆။ ယင်း၊ ဃါ/ဝမ်း၊ ၄-၅။

၂၇။ မင်းရာဇာကြီး၊ ဃါ/ဝမ်း ၆။

၂၈။ ယင်း၊ ကော်/ဝမ်း။

၂၉။ ယင်း၊ ကံ/ဝမ်း။

၃၀။ မင်းရာဇာကြီး၊ ဃါ/ဝမ်း၊ ၅-၆။

၃၁။ ယင်း၊ ကံ/ဝမ်း ၄။

၃၂။ ယင်း၊ ဃါ/ဝမ်း၆-၇။

၃၃။ (က)ဂါမဏိသကြံ၊ ရခိုင်ရာဇဝင်၊ ညေ/ဝမ်း။
(ခ)ရခိုင်၊ စာ-၁၄၉။

၃၄။ မင်းရာဇာကြီး၊ ကော်/ကျော။

၃၅။ ရခိုင်ညွှန့်ဖူး၊ စာ-၁၅၀-၁၅၈။

၃၆။ ယင်း၊ စာ-၁၅၅-၁၅၆။

၃၇။ မင်းရာဇာကြီး၊ ဂ/ကျော၊ ၈။

၃၈။ ရခိုင်၊စာ-၁၄၉။

၃၉။ မင်းရာဇာကြီး၊ ကေ/ဝမ်း။

၄၀။ (က)င/လက်ရုံးသိုက်ကျမ်း၊ ပေမူ၊ တက္ကသိုလ်များ ဗဟိုစာကြည့်တိုက်၊ (နောင်ကိုးကားလျှင်င/လက်ရုံးသိုက် ဟု ဖော်ပြပါမည်။)
(ခ)ကဝိသာရ၊ လျှောက်ထုံး၊ စာ၊ ၈-၉၊ ၂၈/၃၃။
(ဂ)ရခိုင်သဝဏ်ကျမ်း၊ (ပေမူ) ၊ ကာ/ကျော-ကီ၊ ဝမ်း။

၄၁။ ကဝိသာရ၊ လျှောက်ထုံး၊ စာ၊ ၂၅-၃၁။

၄၂။ မင်းရာဇာကြီး၊ ကူ/ကျော-ကေ/ဝမ်း။

၄၃။ ယင်း၊ ဃိ/ကျော။

၄၄။ ယင်း၊ ကော်/ကျော-ကံ/ဝမ်း။

၄၅။ မင်းရာဇာကြီး၊ ဃိ/ကျော။

၄၆။ ယင်း၊ ဃ/ကျော။

၄၇။ Dr. Than Tun (ed): The Royal Orders of Burma, A.D. 1598-1885, Part Five, A.D. 1788-1806, (Kyoto, The Centre For Southeast Asian Studies, 1986), P. 438.

၄၈။ ကဝိသာရ၊ လျှောက်ထုံး၊ စာ-၂၈။

၄၉။ ကဝိသာရ၊ လျှောက်ထုံး၊ စာ-၃၂။

၅၀။ မင်းရာဇာကြီး၊ ဃိ/ဝမ်း ၇-ဃိ/ကျော ၁-၄။

၅၁။ ယင်း၊ ဂါ/ဝမ်း။

၅၂။ ယင်း၊ ကေ/ဝမ်း ၂။

၅၃။ ယင်း၊ ဂ/ကျော။

၅၀။ မင်းရာဇာကြီး၊ ဃိ/ဝမ်း ၇-ဃိ/ကျော ၁-၄။

၅၁။ ယင်း၊ ဂါ/ဝမ်း။

၅၂။ ယင်း၊ ကေ/ဝမ်း။

၅၃။ ယင်း၊ ဂ/ကျော။

၉၃။ (က)ထွန်းရွှေခိုင်၊ ရခိုင်ရှေးဟောင်းမြို့တော်များ၊ (ရန်ကုန်သိဒ္ဓိမြိုင်ပုံနှိပ်တိုက်၊ ၁၉၈၅)၊ စာ၊ ၄၂။
(ခ)မြို့တံဆိပ်ခပ်၊ ကာ/၁။
၉၄။ ရခိုင်၊ စာ ၊ ၁၅၇။
၉၅။ င/လက်ရုံးသိုက်၊ ဂဲ/ဝမ်း-ဂဲ/ကျော။
၉၆။ ယင်း၊ ဂဲ/ကျော၊ ၂။
၉၇။ ဒီရေ
၉၈။ ယင်း၊ ဂဲ/ကျော ၅-၆။
၉၉။ အေဒီ ၁၆၃၈
၁၀၀။ လက်ရုံးသိုက်၊ ဂဲ/ကျော-၇-၁၀။
၁၀၁။ ယင်း၊ ဂဲ/ကျော၊ ၃-၄။
၁၀၂။ မြန်မာမင်းအရေးတော်ပုံ၊ စာ-၁၁၂။
၁၀၃။ အဒူမင်းညို၊ ရခိုင်မင်းသမီးဧချင်း၊ (ရန်ကုန်၊ ဟံသာဝတီပုံနှိပ်တိုက်၊ (၁၉၆၅)၊ စာ၄၀။
၁၀၄။ (က)ဦးကျော်ကျော်လှ၊ ရန်အောင်ဇေယျခေါ် သျှစ်သောင်းဘုရားပုထိုးတော်ကြီးသမိုင်းနှင့် အာနန္ဒစန္ဒြမင်းကျောက်စာ၊ လက်နှိပ်စက်မူ၊ (မြောက်ဦးမြို့၊ သျှစ်သောင်းဘုရားဂေါပကအဖွဲ့၊ ၁၉၉၃)၊ စာ-၅။
(ခ)ဂါမဏိသင်္ကြီး၊ ရခိုင်ရာဇဝင်၊ ဂံ/ကျော။
၁၀၅။ ငမည်၊ ရာဇဝင်၊ ထိ/ကျော။
၁၀၆။ ယင်း၊ ဒေ/ကြော-၃-၄။
၁၀၇။ အိုးခြမ်းကွဲများ။
၁၀၈။ ယင်း၊ ဒေ/ကျော ၅။
၁၀၉။ ငမည်၊ ရာဇဝင်၊ ဒဲ/ကျော။ ၃-၇။
၁၁၀။ ယင်း၊ နာ/ဝမ်း၊ ၁-၃။
၁၁၁။ ၁၁၄၆ နယုန်လပြည့်ကျော်။
၁၁၂။ မဟာမုနိတည်ရှိရာအရပ်သည် ကုလားတန်မြစ်၏ အရှေ့ဘက်သုံးမိုင်ခန့်အကွာတွင် ရှိသည်။ ကုလားတန်မြစ်၏ မြစ်ခွဲတစ်ခုဖြစ်သော သီရိမာနဒီခေါ် ချောင်းငယ်တစ်ခုသည် မဟာမုနိဘုရားကုန်းအနီးတွင် စီးဝင်လျက်ရှိသည်။ ကုန်းတော်ပတ်လည်တွင်မြေပြန့်လွင်ပြင်များနှင့် တောင်ကုန်းများရှိသည်။
၁၁၃။ (က)ရာဇဝင်ကြီး၊ ဒ/ကျော-ဒါ/ဝမ်း။
(ခ)ငမည်၊ ရာဇဝင်၊ နာ/ဝမ်း-နိ/ကျော။
၁၁၄။ ငမည်၊ ရာဇဝင်၊ နိ/ကျော။
၁၁၅။ ငမည်၊ ရာဇဝင်၊ နိ/ကျော။
၁၁၆။ အေဒီ ၁၇၈၄
၁၁၇။ မဟာသမတ၊ ညီ/ကျော။